

Erich Mistrík

Slovenská kultúra v multikulturalizme

Posudzovatelia: doc. PhDr. Daniela Fobelová, CSc.
PhDr. Darina Čuchranová, CSc.

Publikácia je výstupom výskumnej úlohy „Civilizačno-kultúrne procesy v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti“ prierezového štátneho programu výskumu a vývoja „Účasť spoločenských vied na rozvoji spoločnosti“.

Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2006

ISBN 80-8050-909-3

Obsah

Zmysel knihy

Piliere našej kultúry

Piliere európskej kultúry

Kam patrí stredná Európa

Slovenský „národný“ charakter slovenskej kultúry

Postmoderna a multikulturalizmus

Postmoderná kultúra

Súčasný stav postmodernej kultúry

Multikultúrnosť v dnešnom svete

Kultúrna situácia v Európe a na Slovensku

Slovensko a multikulturalizmus

Je Slovensko multikultúrne?

Výzvy pre slovenské školstvo

Stav a možnosti školských predmetov

Výzvy pre multikultúrnu výchovu

Východiská pre multikultúrnu výchovu

Špecifiká multikultúrnej výchovy

Súčasná podoba multikultúrnej výchovy

Literatúra

Zmysel knihy

Slovenská kultúra bola v posledných desaťročiach vystavená mnohým tlakom zvonku, zo zahraničia, ale aj z iných sektorov života spoločnosti vnútri Slovenska.

Os osemdesiatych rokov 20. storočia – napriek uzavretosti vtedajšej spoločnosti – slovenská kultúra cítila a reflektovala vplyvy postmodernej kultúry. Hoci sa riadiace orgány snažili zabrániť podobným tendenciám, predsa aj v slovenskej kultúre vznikali rýdzo postmoderné činy.

Po roku 1989 vtrhli do duchovného priestoru Slovenska všetky prúdy rozvíjajúce sa vo svetovej kultúre. Slovenská kultúra sa naplno otvorila postmoderne. Socialistická masová kultúra sa prudko premenila na vtedajšiu (a súčasnú) masovú kultúru produkovanú vo svete. Súčasne rástli snahy o sebadefinovanie slovenskej kultúry. Vývin smerujúci k vzniku samostatnej Slovenskej republiky i roky po r. 1993 prudko podporili opätovné uvedomovanie národnej kultúrnej identity – a cieľavedomé, systematické snahy o uchovanie zvláštností slovenskej kultúry.

Snahy o vstup do medzinárodných organizácií vytvárali tlak na slovenské riadiace orgány, aby vnímali kultúrne procesy v iných krajinách a aby sa snažili prispôbovať politické i právne opatrenia v kultúre tým opatreniam, ktoré platili v medzinárodných organizáciách. Pre tvorcov kultúry tak prichádzali stále nové výzvy a projekty posúvajúce naše domáce pohľady na kultúrnu tvorbu.

Slovenská kultúra sa aj vo svojom vnútri diferencovala a diferencuje: Po stuhnutej socialistickej kultúrnej politike sa otvoril priestor pre slobodnú tvorbu. Na Slovensku sme aj veľmi rýchlo zistili, že naša kultúra nie je homogénnou „národnou“ kultúrou, ale táto národná má mnoho podôb regionálnych, skupinových, individuálnych, inonárodných a pod.

Po šoku, ktorý svet zažil 11. septembra 2001, sa na Slovensku spočiatku mali pocit, že sa nás tieto udalosti dotýkajú len vzdialene. Ukázalo sa však, že tento deň len naplno odhalil tendencie, ktoré už prebiehali vo svetovej politike a kultúre, a ktoré sme už cítili aj na Slovensku – uzatváranie sa do seba, pevnejšia až radikálna obrana svojho stanoviska, tolerancia prevalcovaná fanatizmom a dogmatizmom, pevnejšia ochrana svojho teritória geografického i duchovného, radikálnejšie presadzovanie vlastných kultúrnych činov, hodnôt, postojov.

Slovenská kultúra reagovala a reaguje na tieto tendencie – niekedy nevedome, inokedy cieľavedome.

Táto knižka chce reflektovať procesy prebiehajúce v slovenskej kultúre (alebo – v kultúre na Slovensku) za posledných pätnásť rokov. Chce reflektovať tendencie, ktoré sa v kultúre prejavovali a prejavujú, snaží sa pomenovať súčasný stav slovenskej kultúry. V pozadí našich úvah sú otázky:

Aké je miesto slovenskej kultúry v súčasných európskych a svetových kultúrnych a politických procesoch?

Prežije slovenská kultúra v súčasných kultúrnych a politických turbulenciách? Kam posúvajú tieto turbulencie slovenskú kultúru?

Ako sa slovenská kultúra vyrovnáva s multikulturalizmom, s posilňovaním ideológie identity, s masovou kultúrou, s ľahostajnosťou politických špičiek voči kultúre?

Aké nevyhnutné kroky musí urobiť slovenské školstvo, aby vytváralo podmienky pre prežitie slovenskej kultúry?

Hľadať odpovede na tieto a podobné otázky bolo možné rôznymi spôsobmi. Relatívne presnú odpoveď by bolo možné získať obsiahlym sociálno-psychologickým výskumom na reprezentatívnej vzorke v kombinácii s expertnou skupinou. Na to by však bol potrebný väčší výskumný tím. Isté podklady môže poskytnúť aj teoretický výskum, čiže teoretická analýza a interpretácia prebiehajúcich procesov. Samozrejme, je nevyhnutné vyhnúť sa rýchlym teoretickým zovšeobecneniam, „geniálnej intuícii intelektuála“. K odstráneniu nevýhod geniálnej intuície môže pomôcť začlenenie historických analýz a interpretácií.

Súčasťou hľadania musí byť kontinuálne vnímanie kultúrnych artefaktov v kombinácii s analýzou a interpretáciou súčasných umeleckých diel, cieľov kultúrnych inštitúcií a spôsobov organizácie kultúrnych akcií. S tým súvisí aj analýza kultúrnych periodík. V pozadí kvalitného výskumu by mala byť analýza legislatívy a obsahová analýza oficiálnych politických dokumentov.

Pretože intelektuálne, časové aj finančné možnosti jedného teoretika sú obmedzené, využili sme v tejto knižke kombináciu tých metód, ktoré nie sú finančne náročné a vychádzajú z dlhodobej teoretickej práce spolu s interpretáciou dát získaných vo veľkých kvantitatívnych výskumoch. Využili sme teoretický výskum, čiže analýzu a interpretáciu kategórií opisujúcich súčasné procesy v kultúre, v kombinácii s interpretáciou historických faktov, s analýzou a interpretáciou kultúrnych artefaktov, štatistických dát a s odkazmi k analýze oficiálnych politických dokumentov.

Táto knižka sa nesnaží vysvetľovať základné pojmy. Ráta s poučeným čitateľom, pre ktorého nie sú celkom neznáme kategórie kultúrnej antropológie, estetiky či

pedagogiky a má slušné znalosti z politickej, geografickej a kultúrnej histórie Slovenska a Európy. Je určená tak vysokoškolským študentom, ako aj kultúrnym tvorcom, politikom v oblasti kultúry i mimo nej, aj teoretikom kultúry. Štýl knihy zámerne nie je prísne analytický (kvôli čomu je maximálne obmedzený aj poznatkový aparát). Autor volil populárnejší, rozprávačský a výkladový štýl, aby priblížil uvažovanie o súčasných kultúrnych procesoch aj tzv. širokej verejnosti.

Knižka vznikla v rámci riešenia úlohy výskumu a vývoja „Civilizačno-kultúrne procesy v transformujúcej sa slovenskej spoločnosti“ prierezového štátneho programu „Účasť spoločenských vied na rozvoji spoločnosti“. Vznikala postupne, viaceré jej časti boli publikované v odborných zborníkoch alebo prezentované a vedeckých konferenciách. Všetky texty sú tu však zásadným spôsobom prepracované a doplnené.

17. 9. 2005

Piliere našej kultúry

Piliere európskej kultúry

Slovenská kultúra sa nezrodila a nevyvíjala vo vzduchoprázdne a v izolácii. Geografické, politické, ekonomické, vojenské a kultúrne súvislosti spôsobili, že sa v celých stáročiach od príchodu Slovanov do stredoeurópskeho priestoru vyvíjala v kontexte s európskou kultúrou.

Termín európska tu máme označuje v prvom rade geograficky určený kontext, v druhom pláne však znamená kultúrny kontext fungujúci ako systém.

Európska kultúra je vybudovaná na niekoľkých pilieroch, ktoré sa rodili už v staroveku a napriek mnohým premenám i protirečeniam pretrvali v systémovej interakcii dodnes.

V antickom gréckom myslení prebehlo oddelenie človeka od mýtu, osudu a prírody, čím Gréci vymedzili človeka ako samostatný subjekt sveta. Európska kultúra na tom postavila niekoľko svojich pilierov:

- Individualizmus: Človeka chápe ako individuálnu osobu (hoci Gréci ešte neuvažovali o jednotlivom človeku ale o spoločenstve). Kresťanský personalizmus už od Božetia túto tendenciu posilňuje, renesančný ideál silného človeka, ideály Francúzskej buržoáznej revolúcie a romantický ideál génia spôsobujú, že sa človek stáva centrom svojho vesmíru, malým bohom na Zemi. Individualizmus je od 20. storočia ťažiskom európskeho pohľadu na svet.
- Aktivizmus: Človeka chápe v jeho dejinnosti. Človek sa stáva dejinnou bytosťou, lebo je schopný si svoj život zariadiť sám a nemusí čakať na pomoc od inej bytosti.
- Epistemologické stanovisko: Postom, pri ktorom sa človek snaží myšlienkovu preniknúť do podstaty sveta (prírody, spoločnosti) ako do niečoho odlišného od poznávajúceho subjektu. Otvára sa priestor pre slobodné a objektívne bádanie. Tu sa jednoznačne oddeľuje subjekt od objektu, čo ústi do karteziánskeho dualizmu.
- Presvedčenie, že príroda a svet sa riadia relatívne ľahko uchopiteľnými princípmi a zákonmi, ktoré majú v zásade racionálnu povahu.
- Humanizmus: Človeka uznáva ako najvyššiu hodnotu pre človeka samotného.

Rímska civilizácia rozvinula ďalší pilier:

- Právo ako najvyšší princíp organizácie ľudského seta. „Najvyšší“ tu označuje organizáciu s najvyššou možnou mierou dokonalosti, ako aj s najvyššou donucovacou silou.

Kresťanstvo prispelo k formovaniu európskej kultúry tromi piliermi:

- Monoteistickou vierou, čiže vierou v jedinú transcendentnú bytosť, ktorej sa podriaďuje svet i človek. Táto viera vplývala aj na rozvoj európskeho chápania sveta ako hierarchicky organizovaného celku.
- Kresťanskou morálkou, čiže Desatorom zo Starého zákona a ďalšími princípmi z Nového zákona, ktoré sa sčasti stali aj súčasťou európskych právnych systémov.
- Kresťanskou ikonografiou, čiže súborom symbolov, cez ktoré Európa stáročia vyjadrovala svet a obsahy vedomia. Vo svojich premenách sa rôznymi spôsobmi prepájala s antickou ikonografiou. Až od 19. storočia začínajú mimo kresťanskej ikonografie vznikať individuálne symbolické systémy.

Starí Feničania vniesli do európskej kultúry dva piliere:

- Ich hláskové písmo pomohlo rozvinúť efektívnu písanú kultúru. Písaná kultúra umožňuje oproti ústnej tradícii fixovať momentálny stav myslenia a spoločnosti, čím sa otvára priestor pre rozvoj dejinnosti človeka, lebo vzniká možnosť tvoriť neustále nové variácie. Otvára sa tak priestor aj pre odosobnený vzťah človeka k svetu. Písaná kultúra sa síce rozvinula aj v iných regiónoch, avšak fenické hláskové písmo maximálne zefektívnilo a zrýchlilo rozvoj písanej kultúry so všetkými dôsledkami, ktoré so sebou prináša rýchly rozvoj písomných záznamov obsahu ľudského vedomia.
- Obchod ako princíp ovládajúci organizáciu spoločnosti. Tento pilier po nich rozvinuli Gréci zavádzaním štátom garantovaných peňazí.

Na základe týchto pilierov si Európa pomáhala udržiavať svoju identitu v priebehu celých storočí. Začala ich využívať už v ranej antike, keď Gréci (a po nich Rimania) označovali ako barbarov (teda ako „iných“) všetky ostatné etniká. Vyslovili tak protiklad civilizácie, rozvinutej kultúry, miest, filozofie, kamennej architektúry, pevnej organizácie spoločnosti na demokratických princípoch, slobodného bádania – voči „neorganizovaným“, necivilizovaným alebo autokratickým barbarom.

V čase rozdelenia Rímskej ríše na východnú a západnú časť a v storočiach po ňom sa západná Európa identifikovala voči Byzancii (= voči Východu) ako svet práva, štátnej organizácie, bádania, svet, v ktorom sa oddelili svetská a cirkevná správa, profánne od sakrálneho.

Od prvých križiackych výprav až od barokovej doby sa Európa identifikuje ako kresťanský svet oproti moslimskému (arabskému) a – najmä na Pyrenejskom polostrove, ale aj vo vzťahu k židovským enklávam vnútri Európy – ako ne-židovský svet.

Je to veľmi výrazné potvrdenie kresťanského charakteru Európy. Toto potvrdenie preberá počas rozpínania Osmanskej ríše (až po Viedeň) hlavne katolícka cirkev (španielska renesancia po vytlačení Arabov a Židov z Pyrenejského polostrova je jasným príkladom). Potvrdzovanie kresťanskej identity a „demokratickej“, kapitalistickej identity voči islamu sa s celou silou vrátilo v súčasnosti.

Kresťanské sebaoprotvrdzovanie Európy ešte narastá po objavení Ameriky.

Vnútorne sa európska kultúra identifikuje v prvom rade ako kresťanská, a to aj v bojoch protestantstva s katolicizmom, či s pravoslávím – vždy išlo o hľadanie toho pravého kresťanského. Dokonca prví anglickí osadníci na americkom území odchádzali z Európy preto, aby mohli praktizovať verné a dôsledné kresťanstvo.

Latinčina ako jazyk európskej vzdelanosti dlhé stáročia dával Európe pocit, že je jednotným celkom – s jednou, alebo aspoň jednotnou kultúrou. Podobne pôsobí na pocit jednoty Európy aj kapitalistický individualizmus, ktorý síce korení v iných procesoch (renesancia, francúzska revolúcia...), ale ako ideál životného štýlu, ako svetonáhľad ho Európa prijíma s pocitom, že je to európsky životný štýl, európsky svetonáhľad.

Európskosť svojho prístupu k svetu si vysoko cení Európa aj vo vedeckom bádání. Grécky antický epistemologický postoj sa pretransformoval do objektivizovaného vedeckého bádania. Jeho súčasť – analytické myslenie, ale aj jeho dôsledok – prudký rozvoj techniky, sa stali súčasťou európskej hrdosti a európskej kultúrnej identity. A to aj vtedy, keď si Európa uvedomila negatíva tohto rastu.

Od vstupu USA na svetovú scénu zápasí Európa s potvrdením svojej identity voči nim. Nemôže na to využiť grécku demokraciu, pretože USA prispeli k rozvoju demokracie zásadným spôsobom, a to isté platí aj pre analytický vzťah k svetu a pre rozvoj techniky. Dodnes preto akoby identifikácia Európy voči USA prebiehala hlavne na politickej úrovni.

Kam patrí stredná Európa

Stredná Európa je už z titulu svojho názvu geografickou súčasťou európskeho kontinentu. Či je aj kultúrne, to bolo a je doteraz spochybňované. Pretože slovenská kultúra je súčasťou stredoeurópskeho priestoru, naznačíme odpoveď na otázku, do akej miery možno strednú Európu a stredoeurópsku kultúru považovať za súčasť európskej kultúry.

Stredná Európa sa vo svojej histórii identifikovala ako samostatný politický, geografický a kultúrny celok v prvom rade voči najbližším susedom, v posledných storočiach aj voči vzdialeným štátom i kultúram. V posledných storočiach zdôrazňovali národy tohto regiónu svoju odlišnosť aj na zdôvodňovanie svojej príbuznosti s Ruskom alebo svojej odlišnosti od neho. V dávnejšej minulosti však prebiehala táto identifikácia oveľa zložitejšími cestami. Stredná Európa vznikala ako región postupne v súvislostiach celoeurópskych procesov identifikácie Európy ako kontinentu – teda ako relatívne jednotného celku, ktorý je navyše odlišný od Ázie, Afriky a Ameriky. (Voči Austrálii nebolo potrebné sa vymedzovať. Pravdepodobne bola príliš vzdialená.)

V čase rozkvetu Rímskej ríše bola stredná Európa niečím ako nárazníkovou zónou voči barbarským nájazdom. Limes Romanus jasne oddeľovali civilizáciu od barbarského sveta. Rímsky nápis na trenčianskej skale ukazuje, že tento región vystupoval ako miesto vojenských a civilizačno-kultúrnych stretov. V tom čase bola stredná Európa na kultúrnej hranici rímskeho, latinského a kresťanského sveta na jednej strane, na druhej strane „barbarského“ sveta.

Veľká Morava, ktorá lavírovala medzi Franskou ríšou, Byzanciou a Rímom odpoveď o našej príslušnosti spočiatku síce znejasnila, ale nakoniec sa vyslovila jednoznačne: prijatím latinského rítu vyjadrili vládcovia Veľkej Moravy, že tento štátny útvar patrí k latinskému svetu, t.j. k svetu Rímskej (v tom čase už kresťanskej) ríše.

Podobne – ale už bez lavírovania medzi Byzanciou a Rímom – sa vyvíjali aj ďalšie štátne útvary regiónu – poľský, český a uhorský štát vyrastali v bezprostrednom kontakte a vplyve Ríma ako západo-kresťanského centra.

V ranom stredoveku Európa začala pociťovať islam ako konkurenta a neskôr ako nebezpečenstvo. Hoci priame nebezpečenstvo hrozilo ďaleko na Pyrenejskom a Balkánskom polostrove, stredná Európa nebola ušetrená týchto konfrontácií. Osmanská ríša, ktorá od 16. storočia zaujala skoro celý Balkán, spôsobila, že sa Rakúska monarchia stala pre Európu hrádzou proti prenikaniu islamského vplyvu. Uhorsko

prakticky zmizlo z mapy, Slovensko bolo terčom nájazdov, Európa (hlavne stredná Európa) musí potvrdzovať svoj autentický kresťanský charakter i príslušnosť k antickej (= grécko-rímskej, nie byzantskej) tradícii. Tu niekde sa zrejme skrýva aj časť úspechu protireformácie (a baroka) v Rakúskej monarchii. Stredná Európa sa ocitla na hranici dvoch svetov, a možno preto sa jednoznačne priklonila k jednému z nich.

Od 16. storočia sa stredná Európa zmieta v protestantsko-katolíckych sporoch. Česko so svojim porazeným husitským hnutím a Bielou horou (či vlastne hnutím potlačeným a naďalej tlejúcim pod povrchom) akoby patrilo do obidvoch svetov. Slovensko v 17. storočí prevažne protestantské a postupne katolicizované, sa opäť ocitlo na hranici dvoch svetov. Slovensko tvorilo mnoho rokov počas osmanskej okupácie najväčšie uhorské územie a Bratislava bola sídlom centrálnych uhorských úradov. Neskôr, v čase rekatolizácie sa Slovensko stalo rajom pre talianskych a rakúskych barokových majstrov. Všetko napovedá, že Slovensko stálo niekde uprostred, na hranici, avšak hlásilo sa k jednému z európskych svetov. Určite nebolo na hranici Európy a ne-Európy, ale na hranici rôznych európskych svetov.

19. a 20. storočia príslušnosť strednej Európy k širšiemu celku vôbec nevyjasnili. Niekoľkonásobné delenie Poľska (naposledy v r. 1939), všeslovanské (de facto pro-ruské) blúznenie romantikov, slovensko-české spory o jazyk, germanizácia v Čechách a maďarizácia na Slovensku, to všetko nepomáhalo jasne identifikovať naše miesto v Európe. To všetko akoby neustále potvrdzovalo povedomie, že sa vyskytujeme na hraniciach dvoch svetov.

Vzťah k Rusku sa skomplikoval v časoch komunizmu. Dodnes nie je jasné, do akej miery bol úzky vzťah k Rusku v ďalekej minulosti výsledkom pôsobenia „všeslovanskej“ idey a do akej miery bol úzky vzťah k Sovietskemu zväzu v 20. st. výsledkom rozdelenia Európy medzi USA a Sovietsky zväz. Vzťah k USA, ku ktorým stredná Európa vzhladá s nádejou už viac ako sto rokov, nie je oveľa jednoduchší. Ako pochopiť snahu strednej Európy integrovať sa so „západnou“ Európou – snahu, ktorú sprevádzal neustály pohľad ponad Brusel do Washingtonu? Pre Poliakov a Čechov bol pohľad ponad Nemecko (a Brusel) do Washingtonu pochopiteľný, vzhľadom na ich skúsenosti s Nemcami. Pri Maďaroch a Slovákoch, pre ktorých bol Nemci dlho prirodzenými spojencami, však tento pohľad ponad západnú Európu do USA pôsobí trochu neprirodzene, hoci popri Nemecku boli USA pre nich prirodzenými spojencami...

Mnoho súvislostí kultúrnych, civilizačných, historických či politických napovedá, že stredná Európa je na hraniciach, ale neustále sa hlási(la) k svetu na niektorej strane týchto hraníc. Ťažko o tomto postavení možno hovoriť ako o hendikepe. Nevýhodou sa stane vtedy, ak históriu pochopíme podľa západoeurópskych (a amerických) príručiek – pre ktoré je centrum na osi Paríž, Londýn a New York (a možno ešte s Berlínom) – ako je to stále bežné. Pre takýto pohľad je stredná Európa na periférii a stále funguje ako ten neslávne známy cordon sanitaire.

Odpoveďou na otázku, kam patrí stredná Európa, teda bude asi nasledovná: Stredná Európa nepatrí k západnej Európe. Stredná Európa nepatrí do „Ázie“. Stredná Európa patrí do strednej Európy. V tomto regióne sa rodila a formovala, ľudia sa v tomto regióne učili konať a myslieť ako ľudia strednej Európy. Stredná Európa tvorila a stále tvorí špecifický región.

Slovenský „národný“ charakter slovenskej kultúry

V kontexte európskej a stredoeurópskej kultúry sa slovenská kultúra už stáročia (najmä od 18. storočia) identifikuje ako „slovenská“. Svoju slovenskosť si vymedzuje ako charakteristiky vlastné slovenskému etniku. Tento prístup síce možno ľahko napadnúť pri zohľadňovaní kultúrnych procesov minulosti (napríklad účasť nemeckého etnika na formovaní kultúry Spiša). Zásadným spôsobom sa však spochybňuje aj v posledných desaťročiach.

V celosvetových procesoch globalizácie ekonomickej, politickej, vojenskej a kultúrnej sa totiž návrat k národným hodnotám javí inak ako v minulosti. Zvlášť vtedy, ak si uvedomíme, že globalizáciu sprevádza opačný proces – regionalizácia a individualizácia. Tvorba celosvetových procesov je v rozpore s postupujúcou diferenciáciou vnútri jednotlivých kultúr – aj vnútri jednotlivých národných kultúr.

Slovenská republika, ktorá v deväťdesiatych rokoch splnila národný program viacerých generácií intelektuálov a politikov Slovenska a zdanlivo vyriešila „národný problém“, sa v posledných 15 rokoch zároveň dostáva do nových problémov vo vzťahu ku svojim národným hodnotám. Globalizácia, regionalizácia a diferenciácia stavajú Slovensko pred otázky, o ktorých sme si mysleli, že sú už vyriešené. Slovenská „národná“ kultúra sa diferencuje vnútorne, diferencuje sa kultúra Slovenskej republiky a súčasne sa dostávame do celosvetových procesov stále väčšieho a rýchlejšieho prieniku kultúr.

Vracia sa staronový problém: V akej podobe a akými spôsobmi funguje slovenská kultúra v podmienkach multikultúrnej Európy, v podmienkach stále pestrejšieho multikultúrneho obrazu Slovenskej republiky, v podmienkach kultúrnej globalizácie? Kde hľadať národné zvláštnosti slovenskej kultúry dnes?

Kategória „národný“ ziskava v multikultúrnych a globalizačných kontextoch iné významy ako v minulosti. Aj jednotlivé fenomény „národnej“ kultúry získavajú (v porovnaní so štúrovskými či hlinkovskými časmi) v modernom svete inú podobu. Stojí pred nami nevyhnutnosť opätovne premyslieť termín „národný“ v konfrontácii klasických predstáv o ňom so súčasnými produktmi slovenskej kultúry. Stojí pred nami nevyhnutnosť konfrontovať situáciu národnej kultúry s kontextom multikultúrneho sveta. Môžeme tak urobiť na troch úrovniach: cez teoretické vymedzenia kategórie „národný“ v kontexte výrazových kategórií; cez skúmanie kultúrnych procesov

v súčasnej Európe a súčasnej Slovenskej republike; cez skúmanie konkrétnych kultúrnych artefaktov slovenskej kultúry.

Termínom národný zvykneme označovať tie kvality kultúrneho artefaktu, ktoré sú charakteristické pre určité etnikum alebo pre určité národné spoločenstvo. Tieto kvality sú charakteristické pre určité spoločenstvo na určitom území, s určitou históriou, s určitým náboženským životom, s určitým jazykom, s určitým spoločným osudom. Toto spoločenstvo sa identifikuje ako národ. Národné sú teda tie kvality výpovede, ktoré sú charakteristické pre výtvary spoločenstva označovaného za národ.

Bežne sa používa niekoľko príbuzných termínov, ktoré však vždy plne vystihujú obsah termínu „národný“. Vzťah týchto termínov k termínu „národný“ závisí hlavne od vymedzenia pojmu národ.

„Etnikum“ (etnický) označuje kultúru pokrvne príbuzného obyvateľstva pochádzajúceho z jedného kmeňa v hlbokom staroveku, alebo pochádzajúceho síce z viacerých kmeňov, avšak takých kmeňov, ktoré dlhodobo (rámcovo stáročia) žijú v jednom regióne a pokrvne sa prepájajú.

„Národnosť“ (národnostný) v našom kontexte spravidla označuje rôzne fenomény: Ešte stále pod vplyvom marxistickej terminológie sa považuje za prechodné štádium medzi kmeňom a národom (napr. africké kmeňové zväzky); alebo – pod vplyvom politickej objednávky – označuje tú časť obyvateľstva štátu, ktorá sa nehlási k dominantnému (v našom prípade slovenskému) národu (napr. maďarská národnosť v SR); alebo sa používa na označenie národného s prímiesou inonárodného (napr. spišská podoba slovenskej kultúry).

„Štát“ (štátny) – pod vplyvom angličtiny splývajú termíny národný a štátny, avšak pri rešpektovaní stredoeurópskej reality, v ktorej sme po stáročia navyknutí na mnohonárodné štáty s množstvom menších, ich odlišujeme. Štátny označuje priamu súvislosť s medzinárodne uznaným subjektom medzinárodného práva s absolútnou jurisdikciou na svojom území (hoci pod vplyvom integrácie európskeho priestoru sa absolútnosť jurisdikcie oslabuje).

Ako na Slovensku vnímame obsah termínu „národný“? Čo rozumieme pod termínmi slovenská národná kultúra, slovenské národné charakteristiky, národné kvality kultúrneho artefaktu?

Za jednoznačné vyjadrenie týchto charakteristík sa považuje poézia Milana Rúfusa. Jeho báseň Len tak sa vyjadruje o národných pocitoch Slovákov:

Len tak

Len tak
a stále tri dni pred stvorením
je tento národ.

Hruda, počatá
dejinami, ich bruchom pokoreným
prenášaná.

A nič sa neráta
ľútosť, nič hnev, môj mlčanlivý hráč.

Len slepec osud takto zanevrie.
Tak nevidomo udrie, že tu plač
nepomáha a bolesť nemá zmyslu.

A tomu dolu,
tomu na dreve,
dá hubu s octom,
polievočku kyslú.
Dá chlieb, že kameň pod zubami škrípe,
keď zahrýza.

Len tak, len tak.

Na jeho smiešnej heraldickej lipe
spievajú vrabce svoje čimčará.

Už ani pánboh sa oň nestará.
Zabúda ho.¹

V tejto básni, ktorá býva považovaná za esenciu národných pocitov Slovákov, sa jasne prezentuje sebaobraz tohto národa. Hoci vznikla v roku 1968, dodnes sú pocity v nej vyjadrené prítomné v národnej ideológii slovenského národa:

- Sme mladým, nevyzretým národom, ešte stále sme sa neprebudili. Od roku 1968 sa v našich očiach zmenilo azda len to, že sa v posledných pätnástich rokoch rýchlo prebúdzame.
- Sme národom, ktorý nebol subjektom dejín, ale ich objektom. História sa s nami zahráva, sme hračkou v rukách tzv. veľkej histórie a silnejších národov, prípadne celosvetových geopolitických záujmov. Všetci na nás zabudli, nikto si nás nevšíma. Len si prezentujeme svoje symboly, ktoré sú vo svojej malosti smiešne a slúžia len vtákom, dokonca len malým vtáčikom – aj tie sa nám smejú.

¹ Rúfus, M.: Básne. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1972. s. 172

- Sme národom uboleným, pokoreným a pokorným, trpíme ako Kristus na kríži a okolie nám ponúka len zväčšovanie trpkosti nášho údely. Nikto si nevšíma náš hnev, našu bolesť, nikto nás neľutuje.
- Sme národom pracovitým, ktorý z kamenistej pôdy ťažko dobýja svoj chlieb.
- Sme nábožným národom, na vyjadrenie svojej biedy sa obraciame k Biblii, na hľadanie útechy sa obraciame k bohu. Ani to nám však nepomôže.

Tento sebaobraz slovenského národa vyjadrujú a dopĺňajú aj iní básnici:

V utrpení národa

2

Treba
povedať: sme z kvíľby
tisícročia.

Naše obloky
dlho nevideli
slávnosť národnú
na námestiach.

Pred
domom
nešlo
defilé.

3

Storočia
orodovali za nás
trňovou korunou.

Polobosý ľud
bez prestania
zasväcoval
nedeľu.

Naša bieda
mala tiché
slovíčko:
krpčeky.²

- Sme národ holubičí, žijeme len svojimi krpcami, nikomu neubližujeme, žijeme si svoj každodenný, drobný – zápečnícky – život.

² Dilong, R.: S fakľou v ruke. Cambridge, Ontario : 1983. ISBN 0-920150-91-8. s. 38-39.

- Tisícročia sme žili v národnej porobe.
- Pre slovenskú „dušu“ je charakteristický baladický, melancholický a zádumčivý tón, v ktorom sa nesú aj tieto dve básne.
- Obidve básne sa opierajú o kresťanstvo (a nie je to len výberom básnikov, taká tendencia sa prejavuje v veľkom množstve slovenskej poézie, aj keď by bolo možné vybrať iné príklady). Pretrvávajú nábožnosti a kresťanstva, ktoré sú silné aj napriek modernizácii, urbanizácii spoločnosti v poslednom polstoročí, naznačujú značnú konzervatívnosť v myslení slovenského národa.
- Pátos a moralizátorstvo sú neustále prítomné.
- Mimo týchto dvoch básní zostala ešte jedna dôležitá charakteristika, ktorá je obsiahnutá v národnej ideológii Slovákov – naša pohostinnosť.

Viacere z týchto charakteristík sú len mýtami, ktoré si o slovenskom národe vytvára on sám, alebo mu ich vnucuje okolie. Za takýto mýtus je možné považovať napríklad mýtus o holubičom národe – proti nemu svedčia výboje Svätopluka v 9. storočí, štúrovske povstanie v roku 1848, Slovenské národné povstanie, zápas o federáciu v roku 1968 a pod. Mýtom môže byť aj predstava o mladosti a nezrelosti slovenského národa – proti nemu svedčí niekoľko storočí zrenia slovenského jazyka, prípadne množstvo vynikajúcich kultúrnych pamiatok vytvorených Slovákami v minulých storočiach alebo existencia špičkovej a uvedomelej politickej reprezentácie už od začiatku 19. storočia (napr. A. Rudnay). Mýtom je aj tvrdenie o tisícročnej národnej porobe – proti nemu svedčí aktívna účasť veľkomoravskej šľachty na budovaní uhorského štátu, prípadne údaje o tom, že aktívna a cieľavedomá maďarizácia sa na našom území začala až v 18. storočí.

Napriek tomu, že často ide len o mýty, uvedené vnímanie obsahu „národného“ na Slovensku pretrváva.

Opísané kvality vyplývajú z určitého obrazu sveta a obrazu seba samých, teda zo sebaobrazu Slovákov. Aké sú to? Pokúsime sa ich len stručne vymenovať.

Hoci slovenský národ nemožno považovať za mladý a nezrelý národ, jeho hľadanie sebaidentity neustále pokračuje. Spôsobuje to pravdepodobne skutočnosť, že sa v histórii často štiepil na skupiny zaujímajúce nepriateľské postoje – napr. katolíci proti evanjelikom, zástancovia bernolákovskej proti zástancam štúrovej slovenčiny, prívrženci Česko-Slovenskej republiky proti prívržencom samostatnej Slovenskej republiky, „národne“ a „kozmpolitne“ orientovaná inteligencia a pod. Určite

k tomu prispeli aj veľmi časté sociálno-politické zmeny na našom území v 20. storočí a nejasné geograficko-politické vymedzenie v stáročiach predtým.

V kolektívnom vedomí slovenského národa už stáročia koexistuje veľká národná hrdosť (niekedy len abstraktná hrdosť na „veľkú“ minulosť, napr. vo vzťahu k Veľkej Morave alebo k „Veľkoslovenskej ríši“, niekedy konkrétna hrdosť na našich veľkých) so silným podceňovaním vlastných schopností.

Pocity mučeníctva a neustáleho utrpenia sa spájajú s jánošíkovským komplexom, t.j. s predstavou o individuálnom hrdinovi, ktorý je schopný ako individuum sa postaviť proti moci a zastať sa slabších. Národ, ktorý má pocit, že neustále trpí, lebo mu všetci naokolo ubližujú, sa rád pohráva s myšlienkou, že sú v ňom hrdinovia, ktorí sa ho zastanú bez ohľadu na právo. Pretože celonárodných vzopätí bolo minimum a prichádzali len v zlomových bodoch dejín, v národe prevláda zmierlivosť, ústupčivosť, nekonfliktnosť.

Z pocitov mučeníctva vyplýva aj kontinuálna sebaľútosť, obrátenie sa do seba, do svojich pocitov, s čím úzko súvisí aj tendencia k emocionálnej reflexívnosti a nie k empirizmu alebo k vypätej racionálnosti. Posilnená emocionalita na úkor priveľkej racionality alebo empirizmu sa po stáročia výrazne prejavuje v kultúrnych artefaktoch.

Z týchto charakteristík kolektívneho vedomia slovenského národa vyplýva aj vnímanie kategórie „národný“ v slovenskom kontexte. Ony formujú národnú ideológiu, národný sebaobraz. Nielenže vytvárajú podhubie pre tvorbu sebaobrazu, ale výrazne ovplyvňujú aj kultúrnu tvorbu a následné vnímanie kultúrnych artefaktov.

Aj samotný termín „národný“ prešiel premenami v slovenskej kultúrno-historickej, politickej a jazykovej literatúre. Vo väzbe na slovenské etnikum (hoci ešte niekedy v podobe „kmeň“) sa začal na našom území používať v 18. storočí – najmä u J. Kollára a J. Hollého. Naplno s ním začali pracovať až štúrovci, ktorí ho využívali v kontextoch kultúrnej identity a kultúrneho formovania národa, v kontexte regionálneho vymedzenia národa a v kontexte štátoprávneho oslobodenia slovenského národa. U štúrovcov mal ešte niekedy podobu „ľud“. V 1. Československej republike sa tento termín zahmlil koncepciou jednotného československého národa. Termín národ a národný už ako samozrejmosť používal A. Hlinka a v nadväznosti na neho, resp. v dôsledku štátoprávnej zmeny sa dostával do verejného povedomia v Slovenskej republike v rokoch 1939-1945. Od roku 1945 a hlavne od roku 1948 sa termín národný rezervuje skôr pre väzbu „národné oslobodenie“, „národnooslobodzovací boj“,

ktorý si vtedajšia moc predstavovala ako „očistenie“ Slovenska od „buržoáznych nacionalistov“, čiže práve od ľudí, ktorí národné oslobodenie Slovákov presadzovali.

Po roku 1989 (a už aj tesne pred ním) získava termín „národný“ konkrétne obsahy v kontexte štátoprávneho usporiadania, v kontexte ekonomického života Slovenska vo vzťahu k Čechám a neskôr k Európskej únii. Špeciálny sociálno-psychologický a etnický význam dostáva vo vzťahu k menšinám žijúcim na Slovensku (maďarskej, rómskej, českej a pod.). S postupným uvedomovaním regionálnej rôznorodosti Slovenska – po vzniku Slovenskej republiky a v súvislosti s tvorbou nového regionálneho usporiadania štátu – sa termín „národný“ viac približuje k termínu „štátny“, ale prehlbuje sa uvedomenie jeho vnútornej diferencovanosti.

Národné hodnoty, kvality „národného charakteru“, národná kultúra aj vymedzenia samotného termínu „národný“ získavajú tak v posledných desaťročiach v Európe nové významy, a to aj napriek prudkému obratu k národným hodnotám v prvej polovici deväťdesiatych rokov. Málokto z iniciátorov a nositeľov tohto obratu si zrejme uvedomoval, že svoje ideály prezentuje v úplne inej situácii, ako očakával. Už to nebolo jednoduché prihlásenie sa k národu, ako v 19. storočí. Odohrávalo sa to v oveľa silnejšom, hlbšom a radikálnejšom prieniku veľmi odlišných kultúr – odohrávalo sa to a odohráva sa to vo svete prudko postupujúceho multikulturalizmu.

Globalizácia kapitalistickej ekonomiky, vojenskej sily USA a masmediálnej sily ekonomicky najsilnejších krajín, prudký rozvoj turistiky, otvorenosť hraníc pre výmenu kapitálu, osôb a tovarov (čo sa vôbec netýka len Európskej únie) – to všetko spôsobilo a spôsobuje, že multikulturalizmus slávi triumfy. V deväťdesiatych rokoch prudko preskočil cez hranice tzv. prísťahovaleckých štátov (USA, Kanada, Holandsko ai.) a rýchlo sa šíri po celej Európe i po viacerých regiónoch iných kontinentov.

Šíri sa multikulturalizmus ako fakt, aj teoretická, politická a pedagogická reflexia multikulturalizmu. Národné hodnoty sa tak dostávajú do kontextov, kde sa veľmi rýchlo stierajú hranice medzi národným a inonárodným i hranice medzi jednotlivými kvalitami „národného“. V slovenskom kontexte k tomu pristúpil navyše prudký nástup spotrebných ideálov do kolektívneho vedomia, čo je zvláštnosť celej strednej Európy v posledných dvadsiatich rokoch.

Slovenskou zvláštnosťou je ešte aj fakt, že sa po vzniku samostatnej Slovenskej republiky tlak češtiny na formovanie slovenskej kultúry ešte znásobil. Kým v Česko-Slovenskej republike bol podiel slovenčiny a češtiny v našich médiách a verejnom živote regulovaný, dnes ho ovládajú nekompromisné zákony trhu: kým

slovenské texty, publikácie, mediálne produkty sa na českom trhu predávajú veľmi ťažko, české na slovenskom trhu sa predávajú bez problémov. Výsledkom je prudký vzrast čítania českých textov a sledovania českých mediálnych produktov na Slovensku – jestvujú napríklad celé skupiny mládeže, ktoré po slovensky (mimo školy – a tam je to tiež diskutabilné) skoro vôbec nečítajú, pretože čítajú hlavne české časopisy a sledujú české médiá.

Termín „národný“ sa zahmlieva, „národné charakteristiky“ strácajú svoje ostré črty. O posune výrazne svedčí iná báseň z roku 1998:

Nad splavom
Viktorka, prečo?...

Zmráka sa, stmieva sa,
od vody ťahá,
splav nôti pesničku
smutného vraha.

Postávam na moste,
dole je voda,
vlhký svit mesiaca
imidž jej dodal.

Zmráka sa. Utíchol
popevok vtáčí,

Viktorka nad splavom
klasicky jačí.

Do duše zateká,
deprák si rastie,
postávam na moste.
Nechodí...
Šťastie.

Zmráka sa. nadýchnem
výpary vody...
Konečne chodec. Už
viem kam ho hodím.³

Poučený čitateľ spozná odkaz na báseň Ivana Kraska Zmráka sa... . O čom svedčí báseň Maroša Bančejja? O akých posunoch v slovenskej kultúre svedčí?

³ Bančej, M.: Vampiriáda. Bratislava : Proxima, 1998. ISBN 80-967705-1-9. s. 64

Po vážnom obraze sveta, ako ho prezentovali napr. M. Rúfus a R. Dilong, stojí pred nami sarkazmus, výsmech z posvätného – ironické využitie rytmu a melodiky Kraskovej básne, sarkastický výsmech z tragickej postavy Viktorky z románu Babička B. Němcovej. Vážna téma Kraskovej melanchólie sa zmenila na vajatanie „smutného vraha“, ktorý zažíva depresiu z Viktorkinho plaču. Posvätné z predošlých diel (i románu) ustúpilo, každodenný život sa neviaže na veľké hodnoty, ale odvíja sa od momentálnej nálady („depráku“). Namiesto transcendentných hodnôt máme pred sebou hodnoty platiace v aktuálnom okamihu.

Namiesto hlbokého ponoru do hodnôt národného kolektívu, takého hlbokého, že si nárokuje reflektovať históriu tohto národa, sa prezentujú povrchné vyjadrenia pocitov, pri ktorých máme vážne podozrenie, že nejdú do hĺbky – ale sú prítomné hneď, prostredníctvom slova (deprák), akoby boli synteticky vytvorené slovom, a nie skutočne precítené. Majú súčasne charakter „instantnosti“, pretože sa dokážu veľmi rýchlo upokojiť – stačí chodca sotiť do vody a depresia sa stráca. V dôsledku takýchto postojov sa poézia pohybuje na hrane vážnosti a výsmechu, hodnoty a gýča, povrchnosti a hĺbky. Namiesto hlbokkej substanciálnosti národa u Rúfusa a Dilonga, namiesto trvania v histórii, v čine, v bolesti, namiesto národnej identity i ideológie a jasného tvaru charakteru – beztvarosť, neuchopiteľnosť, nejasná identita, pohyb v krajných polohách hodnôt, takmer prechod ku gýču, spochybňovanie všetkého.

Sú to hodnoty a postupy charakteristické pre postmodernú kultúru. Uvedená Bančejova báseň nie je jediná, ktorá niečo podobné prezentuje. Postmoderná kultúra sa na Slovensku pevne zakorenila, dokonca sa podobné texty stali reprezentantom súčasnej slovenskej literatúry. Kam sa posúva slovenská kultúra? Stráca svoje vlastné národné charakteristiky a stáva sa súčasťou globalizujúcej kultúry – alebo sa jej národné charakteristiky premieňajú a prispôbujú súčasnému svetu? Ako sa diferencuje slovenská kultúra – rozpadá sa na diferencované iniciatívy, alebo funguje naďalej ako kompaktný celok? Kam sa pohybuje slovenská kultúra v multikultúrnom a postmodernom svete?

Postmoderna a multikulturalizmus

Postmoderná kultúra

Mnoho rokov žijeme v období, ktoré sme si zvykli nazývať postmodernou kultúrou. V Európe sa o nej hovorí zhruba od roku 1985 a hoci dnes zaznievajú hlasy o tom, že sa skončila, nie je možné povedať to jednoznačne. Znaký a procesy postmodernej kultúry sú stále prítomné a silné.

Od prudkého nástupu počítačovej technológie v deväťdesiatych rokoch, najmä s jej vysoko rozvinutou podobou od druhej polovice 90. rokov, ako aj s rýchlym rozvojom internetu sa postmoderná kultúra modifikuje virtuálnou kultúrou, ktorá podporuje ďalší rozvoj charakteristických znakov postmodernej kultúry.

Postmoderná kultúra sa zvykne charakterizovať viacerými znakmi:

- Rozpadajú sa jednotiace pohľady na svet a jednoznačne sa uprednostňujú individuálne, skupinové či regionálne hľadiská.
- Rozkladá sa univerzalizmus, čiže názor, že určité teórie a hodnoty môžu mať všeľudskú, celosvetovú platnosť (J.-F. Lyotard).
- Rozpadá sa logocentrizmus, čiže viera v ľudské racionálne chápanie sveta (J.-F. Lyotard).
- Rozpadá sa viera, že svet je v podstate racionálne organizovaný (I. Prigogin).
- Rozpadajú sa tzv. veľké príbehy, napr. dôvera vo vedecký a technický pokrok, predstava, že ľudský svet možno cieľavedome a efektívne organizovať, vylepšovať. Európsky človek už týmto ideológiám neverí (J.-F. Lyotard).
- Rúcajú sa všetky mýty, vedomé či nevedomované. Tento proces sa zvykne nazývať demýtizáciou. Súčasne však vzniká množstvo nových mýtov (R. Barthes).
- Plne sa rozvíja epigónstvo, preberajú sa názory, obrazy a myšlienky od iných. Epigónstvo, ktoré bolo v minulosti odsudzované, sa dnes stalo tvorivým princípom.
- Vznikajú hybridy, čiže kríženia čohokoľvek s čímkoľvek. Nekladú sa nijaké hranice tomu, ktorý jav je možné spojiť s iným.
- Kultúrne artefakty strácajú auru jedinečnosti a originality (W. Benjamin).
- Kultúry sa krížia stále viac, normálnou sa stala zmena identity a prepájanie kultúrnych identít – transkultúrnosť (W. Welsch).
- Veľkú váhu získava simulakrum – predmet alebo znak, ktorý už neoznačuje nič, nevypovedá o realite mimo seba, len o sebe samom. Masmédiálna prezentácia

sveta jednoznačne uprednostňuje obraz o svete a nie pravdu, či realitu samu (J. Baudrillard, M. McLuhan).

Na tieto procesy sa napája podoba virtuálnej reality:

- Simulakrum v nej zohráva veľkú úlohu, pretože virtuálna realita nám prezentuje už len obrazy, a nie skutočné veci. Simulakrum v nej dokonca znamená, že si už niekedy neuvedomujeme, či máme pred sebou reálny svet alebo len jeho obraz (J. Baudrillard)..
- Vo virtuálnej realite demýtizácia slávi triumf: pretože elektronické médiá umožňujú bez problémov a bez následkov manipulovať s akoukoľvek teóriou, ideológiou, názorom, či obrazom (W. Welsch).
- Virtuálna realita umožňuje tvoriť také hybridy, aké len ľudská fantázia dovolí. Hranice fantázie sa podstatne rozšírili (W. Welsch).
- Vo virtuálnej realite sa rozpadáva obraz o čase a priestore. Aj s týmito kvalitami reality je možné v elektronickom médiu manipulovať (W. Welsch).
- Pod vplyvom elektronických médií sa človek pohybuje vo svete ilúzií a klamu. Virtuálna realita úplne zahmlieva, či vnímame ilúziu alebo nie (W. Welsch).
- Vo virtuálnej realite sa podstatnou súčasťou jej charakteru i nášho vnímania sveta stáva rýchlosť premeny fenoménov, obrazov, pocitov. Realitu už nevnímame bez toho, aby sme si uvedomovali túto rýchlosť. Rátame s ňou (P. Virilio).

Vo svete postmodernej žijeme všetci, vo svete virtuálnej reality hlavne súčasná mládež. Stredná a predovšetkým staršia generácia vyrastali v iných kultúrnych procesoch a mnohokrát si neuvedomujú charakter súčasnosti, pretože ich hodnotové orientácie sú iné. Mládež však už vyrastá v svete, ako sme ho opísali, je pre ňu prirodzeným prostredím. Kvôli prirodzenosti tohto prostredia niekedy mládež stráca odstup od postmodernej kultúry aj od postmodernej reality. Žije v nich, ale niekedy si neuvedomuje ich charakter – s jeho pozitívami aj negatívami.

Estetika a teória kultúry dnes využívajú na opis postmodernej a virtuálnej kultúry viacero kategórií, ktoré sú nové, resp. získali nový obsah v podmienkach 90. rokov 20. storočia. Ak ich postavíme vedľa seba, jasne sa ukáže, akými blízkymi systémami sú:

postmoderná kultúra	virtuálna kultúra
rozpad univerzalizmu	dezintegrácia času a priestoru

demýtizácia	demýtizácia
hybridy	hybridy
simulakrum	simulakrum
strata aury	ľahkosť bytia
ironizácia	obraz namiesto veci
rozpad celku	sieť
rozpad logocentrizmu	disociácia zraku
transkultúrnosť	rýchlosť
rozpad veľkých príbehov	ilúzia a klam

Blízkosť týchto dvoch systémov je paradoxne aj základom pre blízkosť s inými kultúrnymi systémami. Keď porovnáme súčasné kultúrne artefakty s artefaktmi z minulých storočí, zistíme, že v mnohých prípadoch vykazujú podobné znaky – analogické tvorivé postupy, analogické štruktúry a pod.

Ako jednoduchý príklad možno uviesť konfrontáciu príbehu Neznáme územie z filmu Animatrix, ktorého autormi sú bratia Wachovski a pochádza z 90. rokov 20. storočia, pričom celá matrixovská séria je považovaná za klasický postmoderný produkt – s rozprávkou Alica v krajine zázrakov, ktorej autorom je Lewis Carrol a pochádza z roku 1865.

Pri porovnávaní týchto artefaktov pomôže položiť si niekoľko otázok, ktorých štruktúru naznačuje nasledujúca tabuľka: V ľavom stĺpci tabuľky sú základné otázky, v strednom sú témy, ktorých sa otázky dotýkajú, v pravom stĺpci sú stručné charakteristiky postmodernej a virtuálnej reality, o ktorých je možné uvažovať. Uvádzame len niektoré možné otázky. Formulujeme ich tak, aby sa dotýkali filmu Neznáme územie a postmodernej kultúry.

Čo nám film UKAZUJE? Z akého pohľadu to ukazuje?	téma filmu, jeho základné hľadisko	disociácia zraku
O čom film ROZPRÁVA? Čo bol SKUTOČNÝ príbeh a čo sa nám len ZDALO?	príbeh	hybrid reality a zdania
Čo sa ZDALO postavám a čo sa im naozaj STALO?	príbeh	hybrid reality a zdania, simulakrum

Čo film OZNAČUJE? Vypovedá film O NIE-ČOM?	znaky a symboly	simulakrum
Aký ČAS a PRIESTOR sa prezentuje vo filme?	dej, prostredie	dezintegrácia času a priestoru
V akom SVETE sa nachádza divák?	ilúzia	dezintegrácia času a priestoru
Aký OBRAZ O SVETE poskytuje film?	významy	ľahkosť bytia
Ako sa v tom všetkom VYZNÁME? Aké spôsoby INTERPRETÁCIE môžeme a musíme zvoliť?	významy	dekonštrukcia

Ak si tie isté otázky položíme vo vzťahu k Alici, získame pocit, akoby boli procesy v súčasnej kultúre analogické procesom spred sto rokov, alebo dokonca akoby sme mali pred sebou tie isté postupy umeleckej tvorby a tú istú štruktúru umeleckého diela. Obidve diela totiž stierajú hranice ilúzie a reality. Akoby aj Alica rozbíjala zaužívané schémy vnímania tým, že vytvára zvláštny svet ilúzie. Pre adekvátne pochopenie súčasných kultúrnych procesov je však dôležité odlíšiť štruktúru a fungovanie klasickej rozprávky – v tabuľke uvádzame tie znaky charakteristické pre Carrolovu rozprávku, ktoré postmoderná a hlavne virtuálna kultúra narúšajú, spochybňujú a ironizujú:

víťazstvo dobra nad zlom	priezračný príbeh	všeľudské hodnoty
jasné odlíšenie stanovísk jednotlivých postáv	štandardné vyjadrovacie prostriedky	jasne oddelené odbočky od hlavnej línie
štandardná ikonografia	stabilný čas a priestor	jasné stanovisko rozprávača
stabilný obraz sveta	kompaktná štruktúra	ustálené formulky
štandardné opakovanie	veľké témy ľudstva	mravoučnosť

Bez tohto rozlíšenia by sa mohlo zdať, že za 150 rokov žiadna zmena nenašla a virtuálna kultúra ponúka len moderné rozprávky. K podobnému konštatovaniu by zvädzala skutočnosť, že tak rozprávky, ako aj virtuálna kultúra môžu provokovať postoj, ktorý sa dá nazvať únikom do sveta fantázie, resp. ilúzie.

Je však potrebné odlíšiť procesy v súčasnej kultúre od minulých napriek natískajúcim sa analógiám. Kľúčom k tomuto odlíšeniu sú demýtizácia a simulakrum, ktoré sa v dobe vzniku Alice nevyskytovali, avšak film Animatrix (i všetky filmy série Matrix) ich prezentujú v maximálnej miere. V kombinácii s vnímaním silnej ironizácie, ktorá je tiež produktom postmodernej kultúry, je možné efektívne uchopiť postmoderné chápanie sveta.

Hoci už aj pri 150-ročnej vzdialenosti (Animatrix – Alica) je zrejmé, že hoci sa zachovávajú analogické tvorivé postupy, predsa nová doba prináša nové pohľady. Pre presnejšie vymedzenie charakteru postmodernej kultúry sa ponúkajú ešte vzdialenejšie analógie. Dovoľme si odbočku až do vzdialenej Indie, k budhistickej meditácii. V nej nachádzame postupy, ktoré sa blížia postupom virtuálnej kultúry a cyberspace.

Budhizmus rozvinul techniky meditácie k dokonalosti. Na Západe sú známe hlavne tým, že meditácia začína viacerými technikami koncentrácie. Budhistický systém koncentrácie, ako ho možno vidieť v Jogáčárji, v tibetských formách budhizmu a v zene, má veľa podobného s priebehom umeleckej tvorby a obidve s virtuálnou realitou, t.j. s kybernetickým priestorom (cyberspace).

Každodenné vedomie je lenivé vedomie, ktoré pokojne plynie obmedzeným priestorom ľudského sveta. Svet je pre takéto nezaujaté vedomie len súborom farieb, vôní, pohybov či tvorov, v ktorých sa rutinne orientuje – avšak nijakým zvláštnym spôsobom nepriťahujú jeho pozornosť. Sú len prostriedkami pre praktické aktivity. Hodnotové či významové súvislosti sveta sa pre takéto každodenné vedomie vytvárajú len do tej miery, do akej ich potrebuje pre praktickú orientáciu v každodenných aktivitách.

Ak sa chce vedomie stať skutočne umeleckým vedomím, t.j. zameraným (E. Husserl, R. Ingarden – intencionálnym) a tvorivým vedomím, teda ak má tvoriť umelecké dielo – musí sa naplniť objektom. Vedomie musí stratiť svoju inertnosť a v stave zaujatia sa fixovať na určitý významový a hodnotový systém. V tomto stave sa napĺňa objektom a – pretože sa vedomie identifikuje vo vzťahoch k hodnotám – uvedomuje sa aj ako subjekt, lebo vstupuje do procesu reflexie sveta. Zameranie pozornosti sa tu môže orientovať na svet okolo vedomia, avšak nemusí to byť práve reálny objekt – umelecké vedomie sa môže zamerať aj na svoje vlastné fantazijné tvory. Naivne prirodzený postoj sa premenil na reflexiu (v tomto prípade nezáleží od toho, či je predmet reflexie reálny alebo nie). Vedomie sa napĺňa objektom

i subjektom.

Ani to však nestačí: Umelcovo vedomie, to je vedomie človeka začínajúceho tvoriť dielo. Na to potrebuje samo v sebe vytvoriť model objektu a vypracovať aj model svojho vnútorného psychického stavu. Ak sa totiž vedomie v tomto procese naplňuje objektom aj subjektom, nenaplní sa len javovou stránkou objektu či subjektu, ale v stave zaujatia (koncentrácie) sa konštituuje vnútorný model objektu. Ten už nie je len obrazom prejavov objektu, ale obsahuje i významové a hodnotové súvislosti objektu. Vedomie nie je len pasívnym nositeľom vonkajšieho objektu (to by sa len predlžoval stav inertnosti), ale je aktívnym spolutvorcom modelu. V aktívnej tvorbe vytvára vedomie model objektu tak, že model už v sebe obsahuje aj zvláštnosti vedomia – už to nie je len vedomie zamerané na objekt, ale model objektu v syntéze so zvláštnosťami vedomia.

Model objektu teda neexistuje samostatne, ale je zásadným spôsobom konštituovaný vedomím. Model nie je reálnym objektom, ale je len znakom, ktorý zastupuje vonkajší objekt v jednote so psychickými stavmi. Keby sme nepredpokladali, že v pozadí týchto procesov je prakticky konajúci človek, mohli by sme vrátiť k uvahám G. Berkeleyho o tvorbe sveta vedomím. V intencionalite vedomia a v tvorbe modelu objektu v umeleckom vedomí však nejde o tvorbu sveta, ale len o tvorbu modelu sveta (reálneho alebo psychického sveta, avšak vždy jeho modelu).

Tieto procesy sú veľmi blízke každej jednoduchej koncentrácii na jednotlivý objekt. Pozrime sa do Tibetskej Dhammapady, ako ju podáva G. Sparham:

"Mudrc sa nezaoberá
Tým, čo priťahuje infantilné duše.
Hľadá na toto telo,
Ako na pestrofarebný kráľovský voz."⁴

Podľa Tibetskej Dhammapady svet, na ktorý hľadáme každodenným vedomím, nie je reálny, hoci je pestrofarebný. Pasívne a inertné každodenné vedomie nepreniká do vnútorných významov vecí – všetko je len povrchným prejavom a ničím iným, hoci sa nám to aj zdá pestrofarebné a dôležité. Mudrc nevidí dôvod zaoberať sa touto pestrofarebnosťou, lebo nie je dôležitá.

⁴ The Tibetan Dhammapada, s. 136

Na druhej strane múdrosť, ktorá vyrastá z vnútorného videnia, preniká cez naše zmyslové dáta do rozličných hlbších stránok sveta:

"Oči čerstvo namaľované,
Ozdobené telá hnisu
Pomýlia infantilné duše,
Avšak nie toho, kto pracuje pre odvrátenú stranu."⁵

Umelec potrebuje ten istý druh múdrosti prenikajúcej cez ozdoby, cez prejavy pestrofarebnosti. Ak sa umelec nechá zviest' pestrofarebnosťou sveta, zostáva na povrchu. Výsledkom sú potom napríklad nespočetnekrát opakované maľby Vysokých Tatier – ako keby už sám námet maľby zaručoval vznik estetickej hodnoty. Len po rozvinutí tohto druhu múdrosti je umelec schopný pracovať pre odvrátenú stranu sveta, ktorú stelesní v diele. Odvrátenú stranu sveta neinterpretujeme ako krásu, ale ako estetické hodnoty. Termín krása používa text The Tibetan Dhammapada v zmysle vonkajšej krásy, v zmysle „pestrofarebnosti“, ktorú na inom mieste odmieta ako povrch vecí. V tomto zmysle je pre Dhammapadu krása rovnocenná so škaredosťou:

„Ak nevidíme krásu, prináša nám to trápenie,
Tak isto, ako keď vidíme škaredosť.
Preto sa nezaoberajme
Ani krásou ani škaredosťou.“⁶

Na tomto mieste končia obyčajné analógie medzi umeleckou tvorbou a budhistickým textom. Tu sa totiž začína ich hlbšia súvislosť:

„Vidíme videním; pomocou vhl'adu vidíme nevidené.
[Tí, ktorí] nemajú vhl'ad, nevidia, čo treba vidieť.
Simulovaný vhl'ad nie je ponorom do vecí.
Práve tak, ako sa deň a noc nestretnú na jednom mieste.“⁷

⁵ The Tibetan Dhammapada, s. 137

⁶ The Tibetan Dhammapada, s. 56

⁷ The Tibetan Dhammapada, s. 138

Ponor do vecí (vhl'ad do vecí), to je výsledok čistého, priezračného a intencionálneho vedomia – takéto vedomie v budhizme možno rozvinúť pomocou techník koncentrácie. Ponor do vecí je však súčasne nevyhnutnou podmienkou umeleckého génia. Človek sa nemôže stať umelcom bez toho, aby si nerozvinul schopnosť preniknúť do objektu či do svojich psychických stavov. Nevyhnutne musíme dospieť k paradoxnej vete: Umelecké schopnosti je možné rozvíjať pomocou koncentračných techník budhizmu.

Závažný argument pre tento paradox, pre úzku väzbu medzi budhistickou koncentráciou a umeleckou tvorbou, poskytuje Vasubandhu, podľa ktorého sa v stave čistého vedomia, vo vrcholnej koncentrácii človek prestáva odlišovať svet a svoje vedomie. Človek vníma realitu ako protiklad subjektu a objektu len v bežnej, praktickej a každodennej existencii. Človek v stave ponorenia do vecí (vhl'ad), v koncentrácii, však už nevidí rozdiel medzi objektom a sebou samým. Ich protiklad je už len ilúziou, pretože zamerané vedomie si vytvorilo model objektu, v ktorom prakticky nemožno rozoznať, čo je v ňom „objektívne“ a čo „subjektívne“.

Tvorivé procesy v umení majú analogický charakter. Umelec je schopný premeniť realitu na umelecký obraz iba vtedy, ak vo svojom psychickom modeli syntetizuje subjektivitu seba samého a objektivitu sveta.

Tento stav je možné dosiahnuť aj technikami koncentrácie: Štyri stupne koncentrácie sa začínajú uvoľnením od zmyslových vášní, pokračujú potlačením racionálnej argumentácie a skúmania, ďalej duševnou vyrovnanosťou a pokojom, končia čistou myšliou očistenou od každodenných obsahov.

Tieto koncentračné techniky sú pochopiteľne typicky ázijské (indické, tibetské a iné). Pre moderného Európana boli síce už dávnejšie dosiahnuteľné, ale každý takýto prenos spôsobuje problémy, lebo vyvoláva medzikultúrne konflikty významov či aktivít. Navyše, budhistické techniky koncentrácie a očistenia mysle, ako sme ich tu predstavili, sa blížia skôr procesom umeleckej tvorby (alebo nazvime si ich inak – procesom prebiehajúcim v umeleckej imaginácii), a teda nie sú prístupné každému Európanovi. Hoci aj v Európe, u mystikov od raného stredoveku až do novoveku je možné nájsť podobné pokusy dosiahnuť inšpiráciu a osvietenie priamou cestou, priamym „zrením“ boha, idey. Celé storočia hľadajú európski kultúrni tvorcovia inšpiráciu, ktorá prichádza odniekiaľ znútra ich mysle – mnohokrát aj s pomocou látok pozmeňujúcich stav vedomia.

Dnes má však Európan k dispozícii iný prostriedok, ktorým sa môže bežne

priviesť do stavu mimo subjektivity a mimo objektivity. Je ním cyberspace. Priestor obrazovky monitora, kvalitný hardware aj software, myš či joystick (netreba ani špeciálnu helmu) preniesie človeka do priestoru, v ktorom neplatia zákonitosti každodenne zakúšaného sveta. Byť nesmrteľným v počítačovej hre, to je už triviálny fakt, ktorý pozná každý malý chlapec. Zložitejšie z hľadiska subjektivity je postupne strácať životy a potom ich znovu nadobúdať. Pohybovať sa v 3D priestore je tiež normálne. Ešte príjemnejšie je kombinovať 3D s dvojrozmerným pohľadom: Ak chcem uniknúť monštru, ktoré ma prenasleduje, prepnem sa do "2D" mapy. Prípadne ho zmenším, aby bolo neškodné... Vo virtuálnej realite existuje možnosť pohybovať sa v akomkoľvek priestore len na základe kliknutia myši, čiže v podstate veľmi jednoduchým pohybom nášho tela.

Často tomuto svetu hovoríme imaginárny svet. Je to pre nás imaginárny svet preto, lebo nie je skutočný v tom zmysle, že sa nedá chytiť do ruky. Pre bodhisattvu by však svet cyberspace bol až príliš skutočný. Mohol by v ňom totiž prežívať podobné pocity straty subjektu a objektu, ako prežíva vo svojej pravidelnej koncentrácii. Svet virtuálnej reality, cyberspace je totiž vybudovaný tak, aby sa stále viac stieral rozdiel medzi virtuálnou realitou a našou zmyslovou realitou – až po hranicu neodlíšiteľnosti obidvoch pólov. Je to však taká neodlíšiteľnosť, ktorá nás podriaďuje dokonalej ilúzii – pod vplyvom počítačovej technológie a dokonalého transferu počítačových dát do našich zmyslov vyhodnocuje náš mozog dráždenie zmyslov ako reálne zmyslové dáta.

Akoby v 20. storočí vyrástli procesy analogické budhistickej koncentrácii. Jediný rozdiel medzi virtuálnou realitou a budhisticou koncentráciou je koniec-koncov v technikách dosahovania spomenutej neodlíšiteľnosti: Budhizmus ju dosahuje tým, že potláča zmyslové vnemy, vyprázdňuje vedomie, zintenzívňuje jeho intencionalnosť. Cyberspace to dosahuje technologickým predĺžením našich zmyslov a vytváraním absolútnej ilúzie sveta vo virtuálnom svete. Iná technika, ale výsledok rovnaký – stieranie rozdielu medzi subjektom a objektom. Nedá sa však povedať, že by v cyberspace realita zanikala. Realita tu je aj bude. Ale spolu s ňou tu máme pre všetkých prístupný (už nie len pre bodhisattvov či pre umelcov) priestor, v ktorom sa stratíme spolu s realitou. Objavuje sa miešanie informácií z celého sveta – tieto informácie sú však podávané v 3D realite tak, že strácame prehľad, či sme ešte pri objekte, či v našej myslí, alebo pred naším vlastným modelom objektu. Je to fascinujúca "ľahkosť bytia" (W. Welsch) – v nej bytie, realita, aj moja psychika strácajú posledné

zvyšky svojej reálnosti a človek sa stáva stredom vesmíru.

Cyberspace, umelecká tvorba, aj stav koncentrácie bodhisattvu sú príliš po-
minuteľné. Rozžiaria sa, chvíľu svietia a rýchlo zanikajú. Tak ako Gibsonova Agrippa,
ktorá je skonštruovaná tak, že pri čítaní sa text sám postupne maže.

Hoci sa zdá, že ide skutočne o analogické procesy, predsa postmoderná kul-
túra prináša niektoré úplne nové postupy. V Tibetskej Dhammapade sa píše:

"Tu je Budhovo učenie:

Neurob žiadny zlý skutok.

Kompletne zdokonaľ všetky cnosti.

Kompletne upokoj svoju myseľ."⁸

Budhizmus má vo svojich základoch neubližovanie. Cyberspace je však plný
násilia, smrti, hnusu. Aj keď v žiadnom prípade nemožno stotožňovať cyberspace
a zlo. Lebo čo je paradoxné – cyberspace je od začiatku vo vleku masovej kultúry.
Musí byť, ak sa tak dobre predáva. Predaj je na prvom mieste, a až potom (hoci
vždy) zdokonalenie. Budhistická koncentrácia začína dokonalosťou či snahou o do-
konalosť a nikdy sa nepredáva. Ak sa predáva, potom to už nie je skutočná koncen-
trácia. Umelecká tvorba je niekde medzi nimi – aj sa predáva aj prahne po dokona-
losti.

Cyberspace a „ľahkosť bytia“ môžu trpieť stratou závažnosti (W. Welsch).
Elektronické médiá skutočne nasmerovali svoju virtuálnu realitu k prílišnej ľahkosti.
Oproti nim budhistická koncentrácia ako aj umelecká tvorba chcú v konečnom dô-
sledku prenikať do hĺbky reality. Je to paradox. Postupy v strate subjektivity
a objektivity sú mnohokrát podobné, podobná je tvorba vnútorných modelov, ale
mnohokrát odlišné vyznenie – hlboký význam oproti bezvýznamnosti, hlbší vhlád
(ponor) do reality oproti ceste k manipulácii s realitou.

Pri podobných analógiách sa vynára problém, ako ich adekvátne teoreticky
uchopiť. Zvlášť v situácii, keď sa cez médiá valí ako neodmysliteľná súčasť postmo-
dernej kultúry aj populárna kultúra. Postačujú doterajšie kategórie pre analýzu
a interpretáciu diela, ako sme ich uviedli na analýzu všetkých procesov súčasnej kul-
túry? Otázku kladieme preto, lebo práve postmoderná kultúra prináša so sebou vý-

⁸ The Tibetan Dhammapada, 140

razný prúd (vrstvu) populárnej kultúry, ktorá akoby sa dokonca prostredníctvom masových médií stávala nosnou kultúrnou vrstvou. Akoby sa pred nami vynárala taká vrstva, ktorá popri tradičných kvalitách cieľavedome pracuje aj s tým, čo by sme podľa klasických hodnotových kritérií nazvali ne-kvalitou. Nie je populárne umenie spolu s populárnou kultúrou hodnotené ako hodnotovo povrchná až hodnotovo negatívna súčasť kultúry v euro-atlantickom priestore? Kde berie populárna kultúra tú odvahu, že stále provokuje otázky a vyzýva mysliteľov k tomu, aby ju brali vážne? Nie je svet McDonaldu, Mickey Moussa, Disneylandu, MTV a počítačových hier už dostatočne sprofanovaný?

Je odsúdený a odsudzovaný hlavne príslušníkmi akademických komunít, pre ktorých populárna kultúra zväčša reprezentuje kultúrny svet povrchnej módy a zábavy. Nič, čo by hovorilo o hĺbke ľudskej duše.

A predsa čítame úvahy o „krásnom umení rapu“. Vznikne otázka – čo je už len krásne na rape provokátéra Eminema? Hľadanie odpovede na takúto otázku môže viesť k odsúdeniu a môže vyvolávať pesimizmus. Vzniká pocit, že súčasná neskorá postmoderná kultúra sa s pomocou populárnej kultúry rúti do záhuby. Súčasnú kultúru tu vnímame z pozície odsudzujúceho pesimizmu (R. Shusterman).

Existuje však veľa ľudí z rôznych vrstiev, ktorí sa tešia z produktov populárnej kultúry. Žijú nimi, snívajú a rozprávajú sa o svojich populárnych hrdinoch, kupujú, nosia, počúvajú, vymieňajú, oslavujú produkty populárnej kultúry. Nevedia sa zaobísť bez Barbie, Coca-coly, telenoviel. Ich „falošný zážitok“ je tým „pravým zážitkom“, pretože skutočne cítia so svojimi hrdinami. Populárna kultúra sa tak prihovára aj ľuďom neškoleným v chápaní umenia. Pozícia oslavného optimizmu (R. Shusterman).

Zdá sa, že stojíme pred vážnym problémom: V súčasnej euro-atlantickej kultúre jestvuje množstvo kultúrnych produktov, ktoré sa orientujú na predaj, a nie na hlboký zážitok, ani na hlbokú reflexiu ľudskeho vnútra. Teória umenia zväčša tieto produkty odmieta ako bezcenné, ony tu však nielen sú, ony aj kvitnú stále viac. Je možné takéto produkty elegantne odmietnuť s vedomím, že sú povrchné a teda nepatria medzi spoločnosť elitnej kultúry. Produkty tu však zostanú – ich teoretická reflexia zrejme bude naďalej nutná.

Ako to však urobiť, ak doterajšie teoretické nástroje nerátajú s takýmito povrchnými a krátkodobými kultúrnymi produktmi? Ako vybudovať nástroje na seriózne posudzovanie produktov populárnej kultúry v postmodernej dobe? O čo oprieť kritériá a kategórie, ak sám predmet skúmania – produkt populárnej kultúry – je efemérny a

zdá sa, že vyrátaný na krátkodobý efekt. Vyžaduje si to však zásadné premýšľanie o východiskách teórie, o jej vzťahu ku kultúrnej praxi, o zmysle teórie.

Chápať, analyzovať a interpretovať produkty populárnej kultúry v našej civilizácii je možné len vtedy, ak zásadným spôsobom pretvoríme naše chápanie umenia ako aristokratickej zábavy pre intelektuálnu elitu – ak sa nebojíme prekročiť jeho hranice. Je to možné len vtedy, ak nehľadáme „krásno“ len v tom anjelsky povznesenom svete fantázie a tvorivého nadšenia. Sféry estetického sú oveľa širšie, o čom nás postmoderná kultúra presviedča už mnoho rokov. Sféry estetického sa nezaobídu bez trmy-vrmy každodennosti (L. Wittgenstein), lebo v konečnom dôsledku nejde o nič iné, len o zoskupenie rôznych kultúrnych momentov (T. W. Adorno) a o odlišnú estetickú skúsenosť (J. Dewey). Povrchnosť, zapping (V. Zuska), čiže preskakovanie z diela na dielo (ako pri prepínaní televíznych kanálov diaľkovým ovládaním), znečitlivenie pri priveľkom množstve estetických podnetov (W. Welsch) – to všetko sú plnohodnotné súčasti existencie a vnímania estetického v súčasnom svete. Populárna kultúra je ich súčasťou aj ich tvorcom, preto je nevyhnutné reflektovať ju.

Kde sa teda rodia jemnejšie nástroje na pochopenie a interpretáciu populárnej kultúry? Tam, kde zahrnieme do našich estetických analýz aj estetickú skúsenosť „obyčajného“, umelecky a esteticky neškoleného diváka či poslucháča. Tam, kde odmietneme uzavretosť elitárskeho umenia do seba a žiadame jeho účasť v každodennom živote (ako to bolo v európskej kultúre po celé stáročia). Tam, kde prestaneme uvažovať o asketických zážitkoch sekty intelektuálov, ale vnímame aj reálne pôžitky ostatných ľudí. Tam, kde odmietneme faloš a pokrytectvo vo vyčleňovaní „vysokého umenia“ zo sveta a kde ho prepojíme do vzťahov človeka s realitou.

Pochopenie populárnej kultúry a nástroje pre jej interpretáciu sa zrodia vtedy, ak populárnu kultúru neodmietneme iba kvôli tomu, že pôsobí povrchne. Zrodia sa vtedy, ak ju pochopíme ako úprimnú výpoveď o svete „obyčajných“ ľudí.

Súčasný stav postmodernej kultúry

O postmodernej kultúre hovoríme v euro-atlantickom priestore hlavne od 80. rokov 20. storočia. Nezostáva však nemenná, ale najmä pod vplyvom sociálnej a politickej situácie 90. rokov sa postmoderná kultúra zásadne premieňa – resp. premieňa sa jej miesto a fungovanie v spoločnosti.

Vymedzenia postmoderny boli vo veľkej miere estetickými vymedzeniami. J.-F. Lyotard, A. B. Oliva, W. Welsch, J. Baudrillard, aj J. Derrida buď priamo vychádzali z problematiky umenia (či širšie – kultúry), alebo svoje úvahy neustále konfrontovali s premenami kultúry. Aj samotné vymedzenie postmoderny bolo vymedzením postmodernej „kultúry“, a až z nej sa extrapolovalo na postmodernú „dobu“. To už však pristupovali sociologické kritériá, politologické, ale aj ekologické, pedagogické a iné. Keď k tomu prispel pád komunistických režimov v strednej a východnej Európe, svet sa zrazu tešil zo všeobecnej tolerancie, z pokračujúcej diferenciacie kultúry, z neustále sa rozširujúcich individuálnych, skupinových a regionálnych aktivít. Rozsypal sa logocentrizmus, svet odmietal nadvládu rozumu, ktorý od osvietenstva určoval, čo je dobré a čo zlé. Svet sa tešil z plnosti a bohatosti imaginácie a emocionality. „Intenzifikácia pocitov“ bola na vzostupe. Akoby nastával raj na zemi, čo svojím spôsobom zrejme vyvolalo aj vznik známych úvah F. Fukujamu.

Avšak tak, ako F. Fukujama neskôr svoje predstavy o konci histórie korigoval, tak aj euro-atlantický svet postupne zisťuje, že eufória z rôznorodosti, plurality, imaginácie a emocionality bola asi len ilúziou. Ukazuje sa, že pluralita má svoje hranice a že po určitom štádiu otvorenosti voči novému či inému sa človek začína uzatvárať do seba. Ukazuje sa, že racionalita má stále ešte pevné miesto na svete.

Charakteristickým príkladom sú premeny multikulturalizmu. Prístup, ktorý veľmi optimisticky reflektovanú a diferencujúcu sa spoločnosť v USA, Kanade, Holandsku a inde, sa zakladal na vzájomnom rešpekte a pomoci. V kultúre to nepochybne fungovalo a zdá sa, že funguje dodnes. Možno preto sa idey multikulturalizmu šíria takou obrovskou rýchlosťou. Avšak sociálno-politické vzťahy sa v multikultúrnom svete začínajú komplikovať. Výrazným ukazovateľom obmedzení multikulturalizmu bol vzťah Nemcov k prisťahovalcom z Ázie: S rastom generácie detí pôvodných prisťahovalcov zrazu títo prestali byť iba „gastarbeiterni“, ktorí vykonávali nepopulárne a slabo platené práce a začali si uplatňovať plné občianske práva. Je známe, čo to v Nemecku v deväťdesiatych rokoch minulého storočia spôsobilo.

Nakoniec, aj súčasná Európska únia nahlas hovorí o prisťahovalcoch a utečencoch aj ako o pracovnej sile pre starnúcu európsku spoločnosť – a nie len ako o ľuďoch, ktorým treba pomôcť.

Ukazuje sa, že liberalizmus a tolerancia majú svoje hranice – individuálne, právne, kultúrne, ekonomické a iné. Ukazuje sa zároveň, že svet diferencovanosti, neuchopiteľnosti, svet objavovania nového bytia, svet neustálej tvorby nových pravidiel – že tento svet Lyotardovho vznešena môže byť asi len svetom kultúry. Ťažko je možné v plnej miere ho uplatňovať na sociálno-politický a ekonomický svet. Navyše, akoby sa ukazovalo, že táto veľká diferencovanosť je časovo i priestorovo veľmi obmedzená. Vojny v bývalej Juhoslávii, stále znova vybuchujúci konflikt Palestínčanov s Izraelom, teroristické útoky v USA a v Európe napovedajú, že vo vzťahu civilizácií alebo kultúrnych celkov liberalizmus a tolerancia neplatia.

V dôsledku týchto procesov sa začína meniť svet: Od druhej polovice 90. rokov sa opäť upevňujú normy a pravidlá, ktoré postmoderná otvorenosť a liberalizmus rozkolísali či znejasnili. Kritériá sa začínajú racionálne zdôvodňovať s pomocou dvoch „kapitalistických“ kategórií, ktoré moderné alternatívne hnutia a intelektuálne diskusie už odmietali používať – kategórií efektívnosti a prežitia. Prežitie a efektívnosť konania sa používajú ako hlavné kritériá pre zhodnotenie aktuálnej situácie. Upevňujú sa sociálne štruktúry, ktoré majú tieto normy chrániť – prechody zo spoločenstva do spoločenstva či z vrstvy do vrstvy sa komplikujú, ľudia sa uzatvárajú do svojich spoločenstiev (klub, združenie, región a pod.) a angažujú sa pre dobro skupiny. Ani rozširovanie Európskej únie – začiatkom deväťdesiatych rokov sa zdalo také bezproblémové – nakoniec nebolo jednoduché a samotná Európska únia sa stále viac snaží stanovovať pevné normy. Opäť sa nahlas hovorí o kritériách, o pevných etických základoch (rozumej – etických normách), o potrebe definovať a obhajovať svoje stanovisko. Situácia okolo Európskej ústavnej zmluvy je jasným dokladom.

Je preto možné vysloviť hypotézu: Končí sa postmoderná doba. Kultúra síce zostáva rovnako diferencovaná ako v posledných dvadsiatich rokoch (alebo ešte viac?), ale postup diferenciacie v sociálnej i politickej oblasti sa spomaľuje. Ohlasujú sa návraty k tradičným hodnotám – rodina, boh, národ a pod. Neustále návraty k histórii a boom historiografie naznačujú, že sa vracia doba metanarácií, ktoré postmoderna tak prudko ironizovala a odmietla. Od osvietenstva vládol v euroatlantickej civilizácii jednotný systém jednej metanarácie – viera v technologický a vedecký pokrok –, a ten sa rozpadol v druhej polovici 20. storočia. Nejaký čas ako-

by nechýbal. Začali sme však pociťovať túto situáciu ako deficit a začali sme vytvárať nové metanarácie, ktoré dnes medzi sebou súťažia. Môžu súťažiť, lebo sú väčšinou seriózne podložené historickými výskumami. Neuchopiteľné a nepomenovateľné sa ľudia opäť snažia uchopiť, pomenovať, definovať. Stále viac si individuum, sociálna skupina, národ, štát bránia svoje hodnoty a hodnotové hierarchie. Vracajú sa pojmy ako hodnota, pravda, dobro, étos – hodnoty v deštruktivistickom relativizme postmodernej bezcenné alebo aspoň maximálne sprofanované a prakticky nepoužiteľné.

Vznikajú úvahy, že postmoderný svet tolerancie a otvorenosti nie je absolútne možný ani v kultúre. Človek predsa musí byť nejakým spôsobom uzavretý proti prívelkej otvorenosti a proti vzniku stále nových paradoxov či diferencií. Len pri určitej miere uzavretosti si človek môže uchrániť svoju identitu, celistvosť a psychické zdravie.

Svedčí o tom aj návrat záujmu o problematiku identity v poslednom desaťročí, ako aj postupný rozpad ideálu „multikultúrneho človeka“ (P. Adler), t.j. človeka nezaťkotveného v určitej kultúrnej tradícii. Multikultúrny človek mal byť schopný prechádzať z kultúry do kultúry bez vážnych poškodení psychiky, mal si osvojiť kultúru nových prostredí, pretože k neustálym zmenám ho mala nútiť neustále zmena pracovného miesta, turistika, veľmi rýchla výmena informácií a otvorenosť kultúr štátov vplyvom zvonku. Aj tento multikultúrny človek je však bytostne závislý od určitej identity, ktorá je jednoznačne kultúrnym konštruktom. Ako ukazujú sociálno-psychologické výskumy (napr. M. J. Bennett a L. M. Sparrow), možnosť meniť svoju kultúrnu identitu do určitej miery je celkom reálna. Meniť ju však môže len ten, kto v sebe nesie niečo ešte hlbšie – v prípade multikultúrneho človeka vedomie Ja, čiže výrazný európsky koncept.

Ukazuje sa, že diferencovanosť, protikladnosť, paradoxnosť, flexibilitas, otvorenosť, neukončenosť, neuchopiteľnosť postmodernej teda má svoje hranice – a svet prelomu tisícročia si to začal uvedomovať.

Multikultúrnosť v dnešnom svete

Termín multikulturalizmus označuje buď reálny stav existencie mnohých kultúr vedľa seba (v jednom regióne, v jednom štáte a pod.) – niekedy sa tento fakt nazýva aj multikultúrnosťou; alebo ideológiu proklamujúcu takúto nevyhnutnosť; alebo politické snahy smerujúce k regulácii faktu multikulturalizmu. Ideológia multikulturalizmu vznikla v šesťdesiatych rokoch 20. storočia, politické opatrenia v jeho prospech začali vznikať v sedemdesiatych rokoch 20. storočia, ale s faktom existencie viacerých kultúr vedľa seba sa môžeme stretnúť od počiatkov ľudskej spoločnosti. Žiadna kultúra nemôže existovať izolovane, ale musí sa stretať s inými, je to nevyhnutný predpoklad jej zdravého rastu a premien – bez kultúrnej výmeny znakov a ideí s inými kultúrami kultúra zaniká. Dnes však tieto procesy výmeny a existencie vedľa seba nadobúdajú iné podoby.

Súčasnú podobu mnohosti kultúr nepostihneme, ak využijeme herderovské chápanie kultúry ako relatívne uzavretej štruktúry, či ako systému existujúcemu tu a teraz. Fakt multikultúrnosti je dnes možný preto, lebo sa tieto relatívne uzavreté štruktúry premieňajú na každodennej báze a v prítomnosti veľkého množstva kultúr, pričom kontakty medzi nimi prebiehajú aj mimo bezprostredného dotyk v regióne (teda aj ponad veľké vzdialenosti). Navyše sú súčasné procesy akulturácie také prudké, že niekedy je len veľmi ťažko možné zachytiť charakter určitej kultúry – pretože kým ju zachytíme, akulturačné procesy ju premenia.

Preto je pri multikulturalizme (multikultúrnosti) skôr vhodné hovoriť o premenách kultúr a nie len o jednoduchých vzťahoch kultúr. Pri týchto premenách už nejde len o obyčajné a bežné procesy akulturácie, teda o odovzdávanie prvkov jednej kultúry členom druhej. Ide o to, čo W. Welsch nazýva transkultúrnosťou: V súčasnej kultúrnej výmene nestoja vedľa seba či proti sebe uzavreté entity, systémy, ktoré medzi sebou komunikujú. V transkultúrnosti fungujú vedľa seba a spolu systémy, ktoré sú od seba vzájomne závislé. Ich vzájomná závislosť je taká úzka, že zánikom jedného zaniká aj druhý. Je to napríklad vzťah punku a anglickej dominantnej kultúry sedemdesiatych rokov 20. storočia, alebo vzťah disidentskej a dominantnej komunistckej kultúry v týchto istých rokoch v Československu – obidve alternatívne kultúry vznikli ako priame reakcie na povahu dominantnej, premenou dominantnej alternatívne zanikajú, alebo sa radikálne premieňajú. Potom to nie sú dva samostatné systémy, ale vlastne jeden veľký diferencovaný kultúrny systém, ktorý v sebe obsahuje množstvo

skupinových subkultúr alebo kultúrnych vrstiev. Kultúrna výmena je v takom prípade jednoduchšia, hoci niekedy – ako v dvoch uvedených príkladoch – obidve strany proklamujú nemožnosť kultúrnej výmeny.

Každá kultúra sa v týchto procesoch stáva priesečníkom množstva iných, kultúrnou križovatkou. Oproti minulosti sa však dnes stal kultúrnou križovatkou celý svet. Procesy ekonomickej, politickej a vojenskej a mediálnej globalizácie spôsobili, že kultúrna výmena neprebíha len medzi susednými kultúrnymi systémami, či vnútri jedného, ale prebieha v reálnom čase ponad hranice kontinentov. V tejto kultúrnej sa naplno uplatňuje na jednej strane skutočnosť, že, ako tvrdí W. van Damme, v ľudskej spoločnosti existujú určité kultúrne princípy založené antropologicky (zmysel pre rytmus, tendencia k ušľachtilému spracovaniu materiálov a pod.), na druhej strane skutočnosť veľkej ekonomickej a mediálnej sily, ktorá stojí v pozadí niekoľkých kultúrnych systémov.

V posledných storočiach sa zmenili podmienky pre kultúrne kontakty: Ekonomické pravidlá vytvárané v Európe sa presadzujú na celom svete. Vojensky sa svet vyrovnáva s rastúcou hrozbou terorizmu. Informácie sa takmer okamžite šíria do celého sveta a s pomocou masmédií (najmä televízie) je možné sledovať udalosti na druhom konci sveta v reálnom čase – v priamom prenose. Turistický priemysel a doprava umožňujú rýchlo sa premiestňovať do druhých krajín, takže človek spoznáva aj vzdialené kultúry priamym zážitkom.

Často tieto procesy nazývame globalizáciou. Jej výsledkom je skutočnosť, že stretávanie kultúr už neprebíha v dlhých časových obdobiach, ale okamžite. Nestretávajú sa už len dve či tri kultúry, ale veľké množstvo naraz.

Oproti globalizácii však prebieha aj opačný proces. Stále viac individuálnych, skupinových či regionálnych aktivít má možnosť prezentovať sa verejne. Pestrosť a diferenciácia kultúr je preto stále väčšia a zároveň sa uskutočňuje stále rýchlejšie. Diferenciácia pôsobí proti globalizácii a proti prieniku univerzálnych hodnôt do individuálnych životov. Multikultúrnosť sa stále komplikuje a stretávajú sa stále pestrejšie zoskupenia kultúr.

Masmédiá podporujú globalizáciu, lebo si vychovávajú rovnakých divákov a miliónom divákov ponúkajú ten istý tovar. Internet podporuje globalizáciu, lebo všetkých ľudí zapája rovnakým spôsobom do jednotnej siete.

Masmédiá však podporujú aj vznik individuálnych kultúr, lebo sú schopné informovať aj o okrajových aktivitách. Pretože svoj neustály programový prúd musia

napíňať novými a novými obsahmi, sú nútené siahať aj po individuálnych a regionálnych aktivitách. Pomáhajú im pri tom aj regionálne masmédiá s obmedzeným dosahom. Internet tiež podporuje vznik a rast individuálnych a skupinových aktivít: Nikomu totiž dnes prakticky nemožno zabrániť, aby svoj nápad neurobil okamžite prístupným celému svetu. Nemožno ani zabrániť, aby sa s pomocou internetu nespojil s inými okrajovými a alternatívnymi skupinami.

Všetky tieto procesy zrýchľujú stretávanie kultúr, prehlbujú multikultúrnosť sveta.

Multikultúrnosť, čiže stretávanie kultúr však nie je len obyčajnou existenciou rôznych kultúr vedľa seba. Aj Židia a Palestínci žijú vedľa seba tisícročia, a predsa si nerozumejú, dokonca sa zabíjajú. Aby sme prežili a nestali sa obeťami konfliktov kultúr, začali sa najprv tzv. prístahovateľské štáty (napr. USA, Kanada, Austrália) a potom aj Európa systematicky snažiť o porozumenie medzi kultúrami a až tam začal skutočný proces multikultúrnosti. Tá totiž vyrastá až z medzikultúrneho porozumenia.

Medzikultúrne porozumenie je možné vtedy, ak v spoločenstve funguje medzikultúrna empatia, teda schopnosť ľudí z jednej kultúry vcítiť sa do odlišnej kultúry. Možno by bolo celkom príjemné, ak by si ľudia takto rozumeli, spolicítili, ale každodenná realita dnešného sveta ukazuje veľkú zložitosť vciťovania sa. Napriek obrovskému množstvu informácií, ktoré môžeme o iných kultúrach získať, akoby sa dnes predsudky a pokrivené postoje len prehľbovali.

Medzikultúrne porozumenie je možné vtedy, ak sa ľudia z odlišných kultúr nezabíjajú, teda ak tolerujú príslušníkov inej kultúry. Ak sa však tolerujú, to znamená, že sú nútení žiť vedľa seba, čo prináša nutnosť spolupráce, a tá sa zasa nezaobíde bez obrusovania vyhranených a krajných postojov. Prinajmenšom sa nezaobíde bez kompromisov v cieľoch ľudských činností ani bez kompromisov v samotných činnostiach.

Vzniká však otázka, v akých podmienkach je vôbec možné takéto medzikultúrne porozumenie?

Nie je možné v prípade, ak sa ekonomicky alebo politicky silnejšia kultúra vedome snaží ovládnuť slabšiu kultúru, čiže v situácii kultúrneho imperializmu. To bol prípad vnucovania azbuky národom Sovietskeho zväzu v tridsiatych rokoch minulého storočia. V takej situácii ani slabšia ani silnejšia kultúra nemôžu mať záujem na vzájomnom pochopení, čo sa naplno ukázalo po rozpade Sovietskeho zväzu.

Pochopenie medzi kultúrami sa ťažko rozvinie aj pri prístupe, ktorý P. McLaren nazýva ideológiou liberálneho multikulturalizmu. Taká ideológia považuje všetky kultúry za rovné a rovnocenné bez ohľadu na ich ekonomické a sociálne podmienky. Vzniká tak voľná súťaž kultúr, ktorej výsledkom môže byť asimilácia kultúry s menšou ekonomickou a politickou silou. Opäť sa tu ukazuje kultúrny imperializmus, hoci možno neuvedomelý. Možno to spočiatku ani nie je cieľom silnejšej kultúry, ale po určitom čase voľnej súťaže začína slabšia kultúra strácať dych a zaniká. V čase, keď si to nositelia slabšej kultúry uvedomia, sa spravidla končí ich snaha o porozumenie voči silnejšej kultúre. Tak reagoval napríklad M. Gándhí, keď začal Indov podnecovať k rozvoju tradičnej indickej kultúry a presviedčal ich, aby nepreberali zvyky z anglickej kultúry.

Medzikultúrne porozumenie nie je možné vtedy, ak menšinová kultúra v určitom štáte vedie otvorený zápas za svoje menšinové práva. Reálne dôsledky bolo možné vidieť napríklad v Severnom Írsku – „neporozumenie“ bolo také silné, až prerástlo do násilného boja.

Multikultúrnosť, a teda medzikultúrne porozumenie sa môže rozvíjať len v atmosfére, kde vládne pocit bezpečia. Kultúry, ktoré sa stretávajú a spolu komunikujú, musia cítiť, že sa navzájom neohrozujú a že v pozadí ich prípadných konfliktov sú skutočne len predsudky, zvyky či ideológie.

Napriek všetkým snahám a pokusom o cieľavedomé prehlbovanie medzikultúrneho porozumenia medzi kultúrami v Európe, USA a Kanade v posledných päťdesiatich rokoch, je stále otáznne, či je vôbec takéto porozumenie možné. Ak by sme predsa odpovedali kladne, dúfali by sme v skutočné porozumenie a verili by sme v spoluprácu medzi kultúrami bez ich snahy o oklamanie, asimiláciu, ovládnutie. Aj vtedy by sme museli rátať s tým, že je to dlhodobý proces.

Kedy nie je možné dospieť ku skutočnej multikultúrnosti, čo bráni skutočnému porozumeniu medzi kultúrami?

Nie je to možné vo vojnovej situácii. Vtedy sa nositelia rôznych kultúr starajú buď o vzájomné vyhubenie alebo aspoň o ovládnutie. Niekedy môžu dokonca preukazovať snahu o odlíšenie vojenských zámerov od konfliktu kultúr. Je však celkom pochopiteľné, ak si znepriatelené strany stotožňujú obraz nepriateľa s jeho kultúrou. Tak aj vojna terorizmu a vlád mnohých štátov nevyhnutne so sebou prináša protiislamské nálady na jednej strane a na druhej strane stanoviská odsudzujúce euroatlantickú civilizáciu ako celok.

Proti porozumeniu medzi kultúrami pôsobí aj nekompromisné zotrúvanie na svojom stanovisku (dogmatizmus) alebo prehnané presadzovanie svojho stanoviska bez ohľadu na dôsledky (fanatizmus). Porozumenie si totiž vyžaduje zmierňovanie stanovísk a kompromisy, niekedy aj v zásadných otázkach.

Existenčné ohrozenie tiež môže zásadným spôsobom narúšať schopnosť medzikultúrneho porozumenia. Vedie totiž k obranným pozíciám, k rozvoju nedôvery a nepriateľstva. Čím silnejšie alebo dlhodobejšie ohrozenie, tým viac sa prehĺbuje nedôvera, tým ťažšie sa nadväzujú kontakty, tým ťažšie je možné uzatvárať kompromisy – a tým ťažšia je spolupráca a porozumenie. Na Slovensku môžeme podobné procesy vnímať vo vzťahu väčšinovej populácie k Rómom. Podobne pôsobia aj všetky formy imperializmu – ekonomická, politická, vojenská i kultúrna. Čím dôslednejší imperializmus a čím dlhšie pôsobí, tým ťažšie k sebe nachádzajú rôzne kultúry cestu. Ťažkosti pretrvávajú ešte dlho po krachu imperializmu, čo vidno na súčasnom vzťahu Litovcov k Rusom, alebo na vývine v Juhoafrickej republike po rozpade apartheidu.

Vojna, dogmatizmus, fanatizmus, existenčné ohrozenie a imperializmus vylučujú zdravý rozvoj multikultúrnosti, vylučujú medzikultúrne porozumenie, narúšajú skutočnosť multikulturalizmu. Robia to bez ohľadu na to, či sú aktuálne prítomné, alebo v spoločenstve zostáva ich ohlas z minulosti. Iba niekedy hrozné dôsledky vojny môžu viesť k vzájomnému pochopeniu a spolupráci – o čom svedčí plodný rozvoj medzikultúrneho porozumenia medzi Nemcami a Francúzmi po druhej svetovej vojne.

Kultúrna situácia v Európe a na Slovensku

V integračných procesoch – ktoré prebiehajú formálne, ako rozširovanie EÚ, alebo neformálne, ako posilňovanie mnohostrannej spolupráce – sa európska kultúra globalizuje. Šíri sa a jej hodnoty sú prijímané novými spoločenstvami. Nebudeme tu sledovať spôsoby, akými sa európska kultúra šíri mimo svetadielu, ani ako iné svetadiely prijímajú hodnoty európskej kultúry. Pre situáciu na Slovensku je dôležitejšia vnútorná globalizácia, globalizácia európskej kultúry dovnútra Európy.

Paradoxné vyjadrenie – európska do Európy – by mohlo byť sebezvťažným, a teda nič nehovoriacim tvrdením, ak by sme zostali len na tejto úrovni abstrakcie a len pri termínoch odvodených od mena Diovej milenky. Ak však termín „európska kultúra“ diferencujeme podľa pilierov tejto kultúry a ak ju pochopíme v jej časových premenách (teda nie iba ako priestorovo určený fenomén), potom je možné uvažovať aj o globalizácii európskej kultúry v Európe.

Ak sa teda Európa formálne aj neformálne zjednocuje, pravdepodobne sa budú vo veľkej časti jej priestoru upevňovať piliere, na ktorých stojí (stála v histórii).

V súčasných kultúrnych procesoch v Európe je možné pozorovať dve tendencie: prijímanie spoločných hodnôt a súčasne vznik nových hodnôt neprijímaných spoločne. Je možné pozorovať vnútornú globalizáciu (zjednocovanie, preberanie a šírenie spoločných znakov) európskej kultúry aj jej vnútornú diferenciáciu. Spoločné (v histórii sa objavujúce) piliere a hodnoty sa v celom európskom regióne upevňujú – ale súčasne sa hodnoty na úrovni individua, regiónov, spoločenstiev diferencujú.

Aj proces regionalizácie, individualizácie je súčasťou vnútornej globalizácie európskej kultúry, a to z dvoch dôvodov. Na jednej strane rozvoj individuálnych a skupinových aktivít priamo vyplýva z dvoch globálnych pilierov európskej kultúry – z individualizmu a aktivizmu. Na druhej strane, individualizovať je možné vždy len voči niečomu, v určitom rámci. Ak by sa piliere európskej kultúry neglobalizovali dovnútra Európy, nebolo by k čomu vzťahovať individuálne (skupinové, regionálne) aktivity, a vlastne by sme o diferenciácii nemohli ani hovoriť.

Je možné odlišovať dve úrovne vnútornej globalizácie: a) Globalizáciu ako súhrnný názov tak pre upevňovanie pilierov európskej kultúry, ako aj pre odpor voči tomuto upevňovaniu. b) Zjednocovanie ako proces obsahujúci len prijímanie spoločných európskych hodnôt – jej protikladným procesom je individualizácia a regionalizácia.

V rámci globalizácie teda môžeme sledovať rozvoj európskej kultúry dvoma smermi, dvoma protichodnými, i keď sa dopĺňujúcimi smermi – približovanie a vzdialovanie, unifikáciu a diferenciaciu. V súčasnej Európe sa posilňuje európska identita a súčasne sa posilňujú identity regiónov, skupín, jednotlivcov. Zjednocovanie spôsobuje, že si v rámci globalizácie stále viac uvedomujeme multikultúrny charakter Európy – ukazuje sa, že spoločné piliere sú len základnými nosnými prúdmi európskej kultúry, ale nie jej konkrétnymi prejavmi, ktoré sú veľmi diferencované. Diferenciácia v rámci globalizácie spôsobuje, že multikulturalizmus neustále rastie. Globalizácia urýchľuje technologickú a civilizačnú modernizáciu Európy, čo zjednocovanie posilňuje upevňovaním spoločnej európskej kultúrnej tradície. V tom istom momente sa však s pomocou tej istej a v rámci tej istej modernizácie posilňujú skupinové a regionálne tradície.

Výsledkom týchto protichodných procesov je dôležité poznanie. Po časoch hodnotovej vyprázdnenosti, ktorá narastala ako dôsledok priveľkej hodnotovej tolerance v postmoderne, Európa zisťuje, že prílišná tolerancia a otvorenosť (= postmoderna) môže viesť k duchovnej a hodnotovej vyprázdnenosti, lebo v nej sa zdá, že všetko je možné. Človek však potrebuje pevné hodnoty a hodnotové hierarchie, a dnes si ich opätovne začína hľadať aj človek v euro-atlantickom priestore. Nastáva obdobie hodnotovej fixovanosti (nazvime ho pracovne post-postmodernou), v ktorom hľadá Európa ako celok (= unifikácia), hľadajú aj regióny, spoločenstvá, jednotlivci (= diferenciacia).

Súčasný stav európskej kultúry možno charakterizovať ako situácii prechodu od hodnotovej vyprázdnenosti k hodnotovej fixovanosti. Pilie európskej kultúry sa globalizujú v procesoch unifikácie a diferenciacie kultúry. V týchto procesoch sa pred pätnástimi rokmi a zvlášť od roku 2004 ocitlo aj Slovensko.

Slovenská republika i jej občania (ešte aj ako občania Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky) si od roku 1989 hľadali svoje miesto vo svete. Slovensko si ho hľadalo ako celok, slovenskí občania si ho hľadali jednotlivo. Od 1. mája 2004 sa však – republika ako celok aj jej občania – ocitli v novej situácii. Čo sa stalo:

Na jeseň roku 1989 znelo z úst ľudí heslo „Späť do Európy“. Možno síce nie presné, ale predsa legitímne vyjadrenie pocitu, že národu niekto zavrel dvere do Európy a on ich chcel opäť otvoriť. Toto heslo čoskoro začalo označovať snahu o vstup do integrujúcej sa (západnej?) Európy. Slovenskí občania vo svojej väčšine podpo-

rovali toto snaženie, aj keď je možné predpokladať, že nie veľmi dobre vedeli, čo taký vstup skutočne so sebou prinesie.

Formovanie demokratického politického systému začiatkom 90-tych rokov opäť okamžite s plnou váhou nastolilo otázku usporiadania vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi v ČSFR. Diskusia i praktické kroky ukazovali jednoznačné smerovanie Slovenska, hoci – ako ukazujú neskôr publikované výskumy verejnej mienky – na Slovensku nemal vznik samostatnej republiky takú podporu obyvateľstva ako v Čechách.

Snaha odpútať sa od Sovietskeho zväzu (a neskôr od Ruska), ktorý Slovensko podvedome chápalo ako potenciálne ohrozenie, viedlo k politickému smerovaniu do NATO. Tu už väčšinová podpora obyvateľstva nebola taká zreteľná, predsa však jednoznačná bola snaha odpútať sa od bývalej Varšavskej zmluvy, ktorá so sebou priniesla dlhú a nechcenú prítomnosť sovietskych vojsk u nás. Hoci vojny na Balkáne a v Iraku veľmi oslabili podporu vstupu Slovenska do NATO, snaha odpútať sa od Ruska a hľadanie iných bezpečnostných záruk pretrvávali.

V kontexte strednej a východnej Európy sa Slovensko dlhodobo považuje za krajinu rovnocennú Česku, Poľsku, Maďarsku a Slovinsku. Slovenský občan i slovenskí politici majú pocit, že prináležíme do spoločenstva rozvinutých krajín – tu niekde sa zrodila snaha o vstup do OECD, teda snaha o celosvetové zaradenie Slovenska.

Rozpad komunizmu, autoritatívneho politického systému, viedol okamžite k snahe o formovanie demokracie západného typu na Slovensku. Veľmi rýchlo slovenskí občania zistili, že to nie je jednoduché a že demokracia môže byť dokonca dosť vážne ohrozená – dokonca aj znútra seba samej. Postupne sa však učili formovaniu demokracie.

Rozklad autoritatívneho komunizmu a štátom riadeného hospodárstva okamžite viedol k snahám o radikálnu ekonomickú reformu a k vzniku (dlho nebolo jasné, akého typu) trhového hospodárstva. Nejasnosti v koncepciách, neskúsenosť v riešení, premeny vlád a iné vážne prekážky toto hľadanie komplikovali, ale aspoň tak prispievali k vyzrievaniu občianskych názorov na ekonomickú reformu.

Od vzniku Slovenskej republiky sa ako veľký problém ukazovalo spolužitie majoritnej slovenskej populácie s menšinami, najmä s etnickými, a medzi nimi najmä s maďarskou menšinou. Vzťah Slováci-Maďari bol dlho neuralgickým bodom sloven-

skej politiky. Majoritná aj minoritné populácie a politické reprezentácie síce riešili tento problém svojsky, ale bolo vidno dlhodobé snahy o vysporiadanie sa s ním.

Slovensko sa od roku 1989 stále viac otvára kultúrnej výmene vo viacerých smeroch:

Oproti obdobiu komunistického Československa sa podstatne rozšírila mediálna ponuka: domáce televízne stanice vznikajú i zanikajú, aj sa oproti sebe diferencujú a hľadajú svoje špecifiká; zahraničné televízne stanice, tlačové periodiká a rozhlasové stanice sú podstatne prístupnejšie v oveľa širšom rozsahu s ponukou veľmi rôznorodého obsahu – napr. v televíznych kanáloch od umeleckých programov typu Arte, náučných programov typu Discovery až po stanice ponúkajúce pornografiu ako Private Blue.

Oproti obdobiu komunistického Československa sa podstatne zjednodušilo cestovanie po európskom kontinente aj ďalej. Radikálne sa zvýšila a spestrila ponuka cestovných kancelárií, podstatne sa zlepšilo dopravné spojenie, zvýšila sa životná úroveň, ktorá umožňuje častejšie cestovanie ako predtým. Podstatne sa zlepšil prístup k informáciám o iných krajinách.

Prudký rozvoj internetu v posledných desiatich rokoch priniesol do každodennej práce a trávenia voľného času veľkej časti obyvateľstvo kultúrne formy, významy, témy a obsahy z celého sveta.

Otvorenosť krajiny spôsobila, že na Slovensko prichádza stále väčší počet utečencov, prisťahovalcov, ale aj podnikateľov do pobočiek zahraničných firiem. Etnická skladba obyvateľstva sa pomaly spestruje a stretnutie s cudzincom, vrátane turistov, sa stáva súčasťou každodenného života.

Uvoľnením totalitného tlaku sa etnické, kultúrne, sexuálne a iné menšiny stále výraznejšie hlásia o slovo, posilňuje sa vedomie regionálnej príslušnosti. Kultúrny obraz krajiny sa spestruje.

Kde sa Slovensko ocitlo v roku 2005?

Slovensko zistilo, že demokracia nie je stav, ale proces – avšak podarilo sa sformovať štandardnú demokraciu západného typu. Snaha o národné oslobodenie vyvrcholila vo vzniku samostatného štátu. Do OECD vstúpilo Slovensko s ťažkosťami, ale predsa len sa ukázalo, že patrí do tohto spoločenstva. Bezpečnostné záruky získalo členstvom v NATO až na druhý pokus, ale stalo sa členom. Vstup do Európskej únie sa spomalil a takmer prerušil, ale podaril sa aj tento cieľ. Ekonomická reforma bola síce straníckou privatizáciou a autoritatívnym economic-

kým intermezzom prerušená, dnes je však už radikálna prestavba slovenskej ekonomiky realitou. Vstupom maďarskej politickej reprezentácie do vlád sa síce problém vzťahu väčšiny a etnických menšín ani zďaleka nevyriešil, ale podstatným spôsobom sa pozitívne posunula snaha o riešenie.

Slovenská republika, slovenská politika splnili hlavné ciele, ktoré si slovenská politika od začiatku 90-tych rokov kládla. Slovenskí občania tieto ciele v rôznej miere a s rôznou váhou podporovali (možno je lepšie hovoriť o emocionálne orientovaných predstavách, nie o cieľoch), splnili sa teda zväčša aj „veľké“ ciele občanov Slovenskej republiky.

Slovenská republika a slovenský občan sa však v roku 2004 ocitli v slepej uličke. Akoby stratili ciele, pretože všetky hlavné ciele hnutia roka 1989 sa naplnili. Zostalo však niekoľko výziev, alebo sa objavujú aj nové výzvy pre slovenskú spoločnosť.

Niektoré z nich sú staršie, iba sa v posledných rokoch prejavujú s plnou silou, iné sa len v posledných rokoch rozvíjajú. Pokúsime sa hlavné z nich pomenovať.

Narastajú ťažkosti vo vzťahu majoritnej populácie a rómskej populácie. V medziľudských vzťahoch sa predsudky neodstraňujú, dokonca údaje niektorých mimovládnych organizácií napovedajú, že sa stereotypné vnímanie plné predsudkov udržuje, možno niekedy aj posilňuje. Hoci v oficiálnych dokumentoch o Slovenskej republike ťažko hľadať priame opisy rasizmu na Slovensku, rasistické nálady voči Rómom pretrvávajú. V ekonomických vzťahoch Rómov pretrvávajú a zhoršuje sa nezamestnanosť, prehĺbuje sa nedostatok pracovných príležitostí a neprestávajú ťažkosti v prijímaní do zamestnania. V sociálnej oblasti prevláda chudoba, absolútne nedostatky v hygiene veľkej časti rómskej populácie a radikálne sa nezvyšuje vzdelanostná úroveň tejto populácie. V politickej oblasti prevláda bezradnosť – napriek množstvu projektov i napriek veľkému množstvu domácich aj zahraničných zdrojov, vládnych aj mimovládnych, zameraných na riešenie problematiky, dodnes neexistuje komplexná a dlhodobá stratégia riešenia „problému Rómov“.

Napriek uspokojeniu s faktom, že Slovenská republika je štandardným demokratickým štátom, narastá na Slovensku nedôvera v tradičné politické mechanizmy. Ukazuje sa to v postupne, dlhodobo a neustále klesajúcej účasti na voľbách do zastupiteľských orgánov (a maximálna nedôvera sa ukázala pri voľbách do Európskeho parlamentu, keď zrejme väčšina spoločnosti vôbec nechápala zmysel týchto volieb).

O nedôvere svedčí aj neustále obchádzanie zákonov na všetkých úrovniach a vo všetkých oblastiach života spoločnosti – korupcia je najvýraznejším prejavom.

Napriek dlhodobým snahám o radikálne riešenie situácie v školstve, zdravotníctve a kultúre, pretrváva v týchto oblastiach života spoločnosti dlhodobá kríza. Cieľe vládou prijatej koncepcie rozvoja školstva – Milénium – sa plnia len čiastočne a v školstve pretrvávajú problémy finančné, obsahové, personálne, organizačné aj kurikulárne. V zdravotníctve sa prehľbuje nevyvážený rozvoj zdravotnej starostlivosti dostupnej pre rôzne sociálne vrstvy. V kultúre sa vládne vyhlásenia pohybujú dlhodobo od relatívne jasnej koncepcie ku koncepcnej vyprázdnenosti.

Splnením nášho cieľa začleniť sa do Európy, teda vstupom do EÚ, sa spoločnosť ocitla v bezradnej situácii. Politické strany zápasia s problémom, ako vybudovať novú stratégiu pre správanie Slovenskej republiky v rámci EÚ, obyvateľstvo je v stave nejasného očakávania. Mladí ľudia pochádzajúci zo sociálne zvýhodnených skupín pochopili tento vstup ako veľkú šancu a okamžite sa chápu príležitostí, iní zo sociálne znevýhodnených skupín zotrvávajú v bezradnom očakávaní nejasnej budúcnosti.

Informačné technológie a rozvoj internetu zaskočili slovenskú spoločnosť. Komunikácia sa prudko zrýchľuje najmä v súkromnej podnikovej sfére a v kruhoch inteligencie. Súčasne sa tým narúšajú stereotypy v myslení i v správaní, na čo rôzne sociálne vrstvy slovenskej spoločnosti neboli pripravené. Rozbíjajú sa duchovné hranice štátu, najmä v mladej populácii badať pod vplyvom takej rýchlej a neobmedzenej komunikácie tendencie k zásadnému prebudovávaniu kultúrnej identity.

Postupné prehľbovanie demokratických mechanizmov, ktoré si vyžadujú neustálu kontrolu, ako aj nutnosť riešenia ekonomických problémov, pri ktorých sa odsúvajú do úzadia iné (sociálne, kultúrne a iné problémy) spôsobujú, že sa v spoločnosti stále viac presadzujú sklony k technokratizmu v rozhodovaní. Riadiace sféry stále viac nazerajú na spoločnosť z hľadiska úzko ekonomickej efektívnosti vynaložených prostriedkov, čoho dôsledkom je presadzovanie byrokratického a administratívneho rozhodovania. Spoločnosť sa stále viac analyzuje cez prizmu finančnej efektívnosti, cez prizmu pridanej hodnoty vynaloženej práce, do úzadia sa odsúvajú ľudské hodnoty, hodnota individuálneho človeka.

Navyše, v externom prostredí Slovenskej republiky sa vstupom do všetkých troch veľkých medzinárodných zoskupení opäť vynorila otázka dobre známa z čias

Česko-Slovenska a Slovensko malo pocit, že sa už nevráti: Ako byť súčasťou väčšieho celku a súčasne zostať samými sebou?

Kde sa v tejto situácii nachádza slovenská kultúra?

Ak reflektujeme štyridsať rokov socializmu z hľadiska vymedzených pilierov európskej kultúry, treba konštatovať, že sa menili a posúvali:

Pod vplyvom tézy, že človek je súhrnom spoločenských vzťahov, ako aj pod vplyvom absolutistických tradícií ruského a sovietskeho štátu sa v stredo- a východoeurópskej kultúre a myslení potláčal individualistický pilier, ktorý nekompromisne nahrádzala komunitaristická predstava o nadradenosti spoločenstva nad jednotlivcom.

Ako priamy dôsledok sa zatláčal aktivistický pilier. Jednotlivec ani spoločenstvo nemali vyvíjať mimoriadnu aktivitu, pretože všetko za nich buď vykonal širší celok alebo vyšší článok v spoločenskej hierarchii.

Ideologická konfrontácia s mimo-komunistickými smermi myslenia prinášala prudký odpor voči kresťanstvu. V kultúre to prinieslo potláčanie monoteistickej viery (ktorú však dlho nahrádzala viera v komunistického vodcu), ako aj kresťanskej ikonografie, pri ktorej sa odmietala aj jej antikizujúca verzia. V kultúre sa budovala nová, komunistická ikonografia.

Dnes žijeme v strednej Európe v situácii, keď sa zatláčané piliere európskej kultúry vrátili späť a naše kultúry opäť na nich stavajú. Medzitým sa však zásadne posunul civilizačný proces v Európe a ak na stredoeurópsku a slovensku kultúru hľadíme cez piliere európskej kultúry, vidíme, že situácia sa opäť mení:

Individualistický a aktivistický pilier získavajú takú pevnú bázu, akú mali v strednej Európe len zriedka, naplno sa vrátila aj kresťanská ikonografia. Opäť sa posilňuje viera v jednu transcendentnú bytosť. Prichádzajú však aj iné, mimokresťanské viery, dokonca aj rôzne polyteistické podoby viery a prednáboženské predstavy. Napriek opakovaným proklamáciám o nevyhnutnosti rešpektovať a znútorňovať si kresťanskú morálku, teda prísne, normatívne pôsobenie Desatora a ďalšie morálne princípy Biblie, ťažko sa dá povedať, že by sa v každodennom živote jej pôsobenie posilnilo.

Slovensko sa tak ako všetky stredoeurópske krajiny nachádza na ceste odniekiaľ. Staré vnímanie sveta sme odvrhli (čo však neznamená, že je definitívne preč), nové tvoríme. Tvoríme ho v kontexte európskej globalizácie, v ktorej sa slovenská kultúra napája na procesy zjednocovania európskej kultúry – prijíma aj tie európske

hodnoty, ktoré pred časom neprijímala, súčasne sa aj diferencuje a identifikuje ako svojbytná kultúra v tomto regióne a na tomto kontinente. Súčasne sa diferencuje aj vo svojom vnútri. Aké sú podoby tohto prechodu?

V roku 1989 sa na Slovensko vrátila idea európskej identity, povedomie – sme Európania.

Československá identita sa v slovenskej kultúre takmer stratila. Vždy síce bola slabšia ako v českej kultúre, ale pomaly sa stráca už aj v tých kultúrnych vrstvách, v ktorých prežívala celé roky po rozpade Česko-Slovenska.

V prvej polovici deväťdesiatych rokov sa prudko posilnilo povedomie národnej identity. Túto, v danej etape legitímnu, silnú fixáciu na hodnoty národa, ktorú sprevádzala fixácia na hodnoty demokracie a slobody, dnes vystriedala šíriaca sa hodnotová vyprázdnenosť spolu s veľkou orientáciou na konzum a s ľahostajnosťou voči kultúrnym hodnotám. Môžeme však pozorovať aj opačný proces – pozvoľné stieranie animozít z počiatku deväťdesiatych rokov, čo so sebou prináša kvalitatívne posilňovanie slovenskej kultúrnej elity.

Pomaly narastá na Slovensku multikultúrne videnie sveta a povedomie, že slovenská kultúra nebude monolitom, ale bude vnútorne členitá, ako aj povedomie, že popri nej budú v Slovenskej republike existovať aj iné kultúry. Tento proces postupuje pomaly, ale neustále.

Vo vzťahu k pilierom európskej kultúry je slovenská kultúra tiež v procese premien: Individualizmus prepukol naplno, avšak jeho sprievodný jav a dôsledok – aktivizmus – sa spočiatku rozvíjal pomalšie, pretrvávala apatia, ktorá sa neustále znova objavuje. Právo ako hlavný regulátor spoločenského života je síce explicitne akceptované, ale často obchádzané a neakceptované. Tento postoj ide ruka v ruku s explicitným vyznávaním humanizmu, ale s jeho nerešpektovaním v každodennom živote – najmä pod vplyvom praveľkej preferencie obchodných a finančných vzťahov. Paralelne s týmito procesmi (hoci nie ako ich dôsledok) sa oslabujú kresťanské základy morálky. Skúsenosti z politických turbulencií posledného desaťročia šíria skepsu voči predstavám o racionálnej organizácii sveta. Presvedčenie o racionálnosti sveta (hlavne ľudského sveta) však pretrváva v aktivitách politických špičiek. Monoteistická viera sa v poslednom desaťročí prudko posilnila, pokračuje však aj jej rozdrobovanie prednáboženskými predstavami.

Pilier písomnej kultúry ako efektívneho nástroja rozvoja kultúrnej tvorby pochopiteľne zostáva, ale na Slovensku získava špecifický rozmer. Paradoxne, akoby

sa po rozdelení Česko-Slovenska čeština objavovala na Slovensku viac ako predtým. Nie je to však paradox, ak si uvedomíme fakt, že v Čechách pracujú silnejšie médiá ako na Slovensku, ako aj fakt, že nadnárodné korporácie používajú češtinu aj pre prístup na slovenský trh (s vedomím, že je to efektívnejšie ako využitie slovenčiny pre vstup na český trh). Slovenská písaná kultúra sa teda naplno rozvíja, avšak je pod silným tlakom češtiny.

Slovenská kultúra s niečím skončila, ale ešte sa neustálila – ani v rámci zjednocovania európskej kultúry, ani v rámci diferenciacie európskej kultúry, ani v rámci diferenciacie slovenskej kultúry.

Súčasný stav slovenskej kultúry teda možno charakterizovať ako križovatku: Slovenská kultúra naplno vstúpila do procesu globalizácie európskej kultúry, ale procesy unifikácie a diferenciacie sa v nej ešte len rozvíjajú.

Akým spôsobom sa vlády Slovenskej republiky vyrovnávali a vyrovnávajú s týmito procesmi? Ako sa formovala a formuje slovenská štátna kultúrna politika?

Kultúrnu politiku slovenských vlád je možné konfrontovať s dvoma medzinárodnými dokumentmi, ktoré opisujú, interpretujú kultúrne procesy v súčasnom svete a súčasne navrhujú stratégie pre kultúrnu politiku na vnútroštátnej i medzinárodnej úrovni. Je to dokument Rady Európy *In From the Margins* publikovaný 1996 a opisujúci situáciu v Európe a dokument UNESCO *Our Creative Diversity*, spracovaný pod vedením J. P. de Cuéllara a publikovaný v roku 1994, snažiaci sa zachytiť celosvetové trendy v rozvoji kultúry.

Dokument *In From the Margins* uvádza v kapitole *The keys to cultural policy* štyri kľúčové princípy kultúrnej politiky, ako sa rozvíjajú v Európe:

- Podpora a presadzovanie kultúrnej identity. Identita sa tu nechápe ako stav, ale ako proces a systém vzťahov.
- Pestovanie kultúrnej rozmanitosti, čo znamená rozvoj medzikultúrneho porozumenia a spolupráce.
- Podpora tvorivosti v umení, výskume a vzdelávaní.
- Presadzovanie účasti na kultúrnom živote, čo nie je len šírenie spotreby, ale aj podpora aktívnej participácie na rozvoji vlastných schopností pre vnímanie kultúrnych artefaktov.

Dokument *Our Creative Diversity* hovorí o nasledovných hlavných výzvach a problémoch, s ktorými sa musia kultúry a vlády vyrovnávať:

- Kultúra sa musí stať nástrojom vývoja globálnej etiky s globálnou zodpovednosťou.
- Žiadna kultúra nie je osamelým ostrovom, je nevyhnutné budovať pokojnú koexistenciu v pluralite kultúr a potierať xenofóbiu, náboženský a iný fanatizmus, ochraňovať zanikajúce kultúry a kultúry menšín.
- Rozvoj tvorivosti sa nesmie obmedzovať len na umeleckú tvorbu, pretože ľudská tvorivosť sa uplatňuje aj v technike, v politike i v riadení.
- Pôsobenie národných a nadnárodných médií musí byť regulované, pretože ide o nenahraditeľné zdroje informácií i riadenia spoločnosti.
- Kultúra a vlády musia rešpektovať rodové rozdiely, čo neznamená len doplnenie rétoriky o ženský rod, ale vytváranie reálnych nástrojov a podmienok pre realizáciu a rovnocenné postavenie žien.
- To isté sa týka detí a mládeže, ktoré treba starostlivo počúvať, lebo práve v kultúre vyjadrujú svoje názory a postoje.
- Kultúrna tradícia nie je len mŕtvou schránkou, ale z nej formujeme budúci vývoj, preto treba kultúrne dedičstvo ochraňovať na celosvetovej i národnej báze.
- Rozvoj kultúry nemožno oddeliť od starostlivosti o životné prostredie.
- Je nevyhnutné opätovne definovať kultúrnu politiku v každom štáte tak, aby sa neobmedzovala na podporu obmedzených kultúrno-osvetových a umeleckých aktivít. Kultúrna politika sa musí zaujímať aj o ekonomické podmienky pre rozvoj kultúry, o rovnosť šancí, o rozvoj kultúrnej identity, o mierové spolužitie.

Aká je kultúrna politika na Slovensku dnes, v kontexte vonkajšej aj vnútornej globalizácie európskej kultúry? Ako sa vyrovnáva s celosvetovými a s celoeurópskymi výzvami? Ako sa slovenská vládna politika vyrovnáva s tlakom unifikujúcej sa a diferencujúcej sa európskej kultúry a s tlakom diferencujúcej sa slovenskej kultúry? Ako sa vyrovnáva so slovenskou kultúrnou križovatkou?

Napovedajú to vládne vyhlásenia predošlých slovenských vlád od rozpadu socializmu – v častiach vyhlásení, kde sa písalo o kultúrnej politike, o vzťahu vlády ku kultúre.

- Vláda SR v rámci ČSFR v rokoch 1990-1992: Váhala medzi užšou integráciou s európskou kultúrou na jednej strane a na druhej strane posilňovaním národnej kultúrnej identity, pričom národná kultúrna identita rýchlo prevládla. Chcela udržiavať demokratické princípy v kultúrnej politike, s nadšením otvárala hranice tvorivosti aj medzikultúrnej spolupráci.

- Vlády v SR v rokoch 1992-1998: Jednoznačne a cieľavedome chcela posilňovať národnú kultúrnu identitu. Tento proces sa realizoval autokratickými metódami, vláda využívala všeobecné vzopnutie národných nálad pri delení Česko-Slovenska. Kládla dôraz na úlohu národnej kultúry. Autokratické metódy v kultúrnej politike sa na krátky čas prerušili v roku 1994.
- Vláda SR v rokoch 1998-2002: Vládne programové vyhlásenie bolo hodnotovo vyprázdnené, váhavé, postrádalo cieľavedomosť. Táto vláda však stále proklamovala zmysel pre význam kultúry.
- Vláda SR od roku 2002 podľa jej programového vyhlásenia zo 4. 11. 2002:

Programové vyhlásenie tejto slovenskej vlády vychádzalo z predpokladu, že kultúra je vkladom (sic!) do rozvoja spoločnosti. Pod kultúrou vyhlásenie rozumelo kultúrnu tradíciu spolu so súčasnou tvorbou.

O externých kontextoch kultúry sa vo vládnom vyhlásení píše dosť skromne: Slovenská kultúra sa bude prezentovať v zahraničí a zahraničná u nás. Akoby si vláda SR nevedomovala rozvíjajúcu sa globalizáciu (unifikáciu aj diferenciáciu) európskej kultúry. O vnútornej rôznorodosti slovenskej kultúry sa tiež píše poskromne: Podpora plurality, menšín, náboženských spoločností a kvality. Akoby si vláda SR s plnou vážnosťou nevedomovala pokračujúcu diferenciáciu slovenskej kultúry (kultúry na Slovensku).

Celý text o kultúre nezaberá ani dve strany. Neobsahuje víziu, neobsahuje ciele, ku ktorým by slovenská kultúra mala smerovať, neobsahuje predstavu o tom, ako sa budeme vyrovnávať s tlakom globalizácie. Konštatovanie, že budeme ochraňovať – podporovať – pluralitu – kvalitu (na tieto štyri slová je možné zredukovať celú časť programového vyhlásenia o kultúre) je postavené formálne. Vo formálnosti sa prejavuje jeho hodnotová vyprázdnenosť. Vláda postráda hodnotovú víziu a hodnotovú hierarchiu v kultúrnej politike. Jej programové vyhlásenie ani nevidí skutočný zmysel kultúry a iba všeobecne pomenúva legislatívne kroky vlády.

Procesy globalizácie sa vo vládnom vyhlásení nereflektujú, v texte veľmi ťažko nájsť nejaké snahy o reflektovanie reálne prebiehajúcich procesov v kultúre Slovenska, Európy či sveta.

Z programových vyhlásení prakticky nie je možné odvodiť, kde v posledných pätnástich rokoch stál národný štát vo vzťahu k nadnárodným prúdom. Nie je ani jasné, kde dnes stojí náš národný štát vo vzťahu k európskym globalizačným prúdom.

Hodnotová fixácia, ktorá dnes tvorí spodný prúd medzinárodnej spolupráce a konfrontácie, sa v rámci oficiálnej slovenskej vládnej kultúrnej politiky neobjavuje.

Vzťahy národného štátu a nadnárodných prúdov sa v kultúrnej politike slovenskej vlády neodrážajú. Táto kultúrna politika sa v prvom rade orientuje dovnútra štátu, formálne proklamujúc zachovanie tradície a podporu plurality. Nevie však, kam orientovať národné rámce kultúry, nevie, ako sa orientovať nad národnými rámcami kultúry. Externé vzťahy sú zredukované na „prezentáciu“.

Akoby sa predlžovala hodnotová vyprázdnenosť, lebo sa neudáva hodnotová vízia Slovensku, ktoré je na kultúrnej križovatke a nemôže túto križovatku prekonať bez vízie vymedzenej aspoň všeobecne. Hodnotová vyprázdnenosť je úplne bezmocná voči globalizačným trendom. Tie totiž so sebou nesú piliere európskej kultúry, ktoré sú hodnotovo silno fixované. Hodnotová vyprázdnenosť v kultúrnej politike je však výrazom krízy kultúrnej politiky, lebo hovoriť o kultúre bez toho, aby sme hovorili o hodnotách, absolútne nie je možné. Programové vyhlásenie súčasnej slovenskej vlády je vyjadrením krízy kultúrnej politiky.

Kríza kultúrnej politiky nemôže zvládnuť globalizačné trendy európskej kultúry. Sú možné len dve cesty – buď úplne rezignujeme na ich zvládanie, a potom je kultúrna politika štátu nadbytočná; alebo sa pokúsime o ich zvládnutie, ale potom musí mať kultúrna politika štátu jasné hodnotové smerovanie. Ak sa pokúšame o kultúrnu politiku, ale nemáme jasné jej hodnotové smerovanie, ak dokonca vôbec nereflaktujeme unifikáčné a diferenciacné trendy v európskej kultúre, vtedy budú naše snahy v procese zmätočné a vo výsledkoch pochybné.

Slovensko a multikulturalizmus

Je Slovensko multikultúrne?

Otázka položená v titule je praktickou otázkou. Kladú si ju vzdelávacie organizácie, malo by si ju klásť ministerstvo kultúry, kladú si ju teoretici. Je zároveň aktuálnou otázkou, pretože multikulturalizmus je realitou súčasnosti, a preto sa o ňom už hovorí nielen vo svete, ale minimálne desať rokov aj v Slovenskej republike, v slovenskej kultúrnej teórii i v slovenskej pedagogike. Od odpovedi na túto otázku závisí štrukturalizácia výchovno-vzdelávacích postupov aj ciele kultúrnej politiky a spôsoby financovania kultúry.

Hľadanie odpovede na takto položenú otázku umožňuje získavať podklady o kultúrnom teréne, v ktorom sa pohybuje súčasná kultúrna teória a pedagogická prax na Slovensku.

Pri tomto hľadaní uvažujeme o kultúrnej identite či o krížení kultúrnych identít v procesoch politickej, ekonomickej aj kultúrnej unifikácie a regionalizácie. Aj Slovensko svojou kultúrou plne zapadlo do týchto procesov a kultúrna identita Slovenska sa neustále mení podľa aktuálnych vplyvov iných kultúr z externého prostredia či pod vplyvom štruktúrovania slovenskej kultúry. Preto je možné otázku položiť aj inak:

Akú povahu získava slovenská kultúrna identita v procesoch rastu multikultúrnej povahy súčasnej Európy? Akú povahu získava slovenská kultúrna identita v procesoch globalizácie i v zároveň prebiehajúcich procesoch posilňovania regionálneho povedomia?

Hlavným cieľom kladenia takýchto a podobných otázok je zisťovanie, či slovenská kultúra prežije tieto procesy, v akej podobe by ich mohla prežiť, čo má preto urobiť, aby prežila a aká kultúra má vlastne prežiť: monolitná, či multikultúrna?

Otázka, či je Slovensko multikultúrne, je súčasne pýtaním sa na kultúrnu identitu Slovenska alebo jeho obyvateľov. Čím je však možné vymedziť kultúrnu identitu?

Kultúrna identita je ako každá identita v prvom rade obrazom subjektu o sebe samom. V tomto prípade obraz Slovenska (jeho obyvateľov) o svojej vlastnej kultúre. V prípade jednotlivca sa v tomto obraze odráža osobná história, v prípade spoločenstva historické skúsenosti tohto spoločenstva. To neznamená, že identita kopíruje historické skúsenosti, ich odraz je značne zložitejší, to však nie je predmetom našich úvah. Pretože ide rovnakou mierou o historické skúsenosti ako o momentálny stav, vstupuje do vymedzovania kultúrnej identity aj kultúrna tradícia spoločenstva meniac sa v čase. Spoločenstvo včleňuje do svojej kultúrnej identity znakové systémy,

ktoré si vyberá z dovedy vzniknutých kultúrnych artefaktov a ktoré považuje za svoje vlastné. Tým sa kultúrna identita vymedzuje aj oproti kultúram iných spoločenstiev, pretože niektoré zo znakových systémov neprijíma za svoje, iné dokonca odvrhne, lebo protirečia obrazu spoločenstva o sebe samom.

Pri vymedzovaní kultúrnej identity preto ani nie je možné vynechať interpretácie historických faktov. História kultúry je v podobe kultúrnej tradície priamou súčasťou kultúrnej identity, formuje ju, upravuje, vymedzuje jej hranice, odlišuje ju od iných kultúrnych identít.

Slovenská kultúra sa ako svojský celok formovala a v histórii vymedzovala v niekoľkých okruhoch myslenia a aktivity. Toto formovanie malo rôznu podobu, od výsostne politickej po rýdzo umeleckú, avšak mnohokrát s priamymi dôsledkami pre formovanie slovenskej kultúrnej identity.

a) Náboženské vymedzovanie

Príchod Konštantína a Metoda na slovenské územie reflektuje slovenská kultúra v posledných storočiach ako zdroj slovenskej kultúry. Jestvuje silná tendencia stotožňovať vznik slovenskej kultúry s príchodom kresťanstvom. Akoby sa rodila slovenská kultúra súčasne s definitívnym ustálením kresťanského náboženstva na našom území v 9. st. Je to paradoxné vymedzovanie, pretože až dodnes pretrvávajú predstavy, že „to pravé slovenské“ je spojené s ľudovou kultúrou, v ktorej dodnes pretrvávajú pohanské znakové systémy (hoci už nežijú ako súčasť každodenného života a ich podoba je viac-menej už len konzervovaná). Na jednej strane sa slovenská kultúrna identita odvodzuje od byzantskej misie, na druhej strane akoby práve táto byzantská misia prekryla pôvodné, „pohanské“ korene slovenskej a slovanskej identity. V slovenskej kultúrnej identite je tak dlhé stáročia ustálený rozpor medzi kresťanským a pohanským.

Vymedzovanie na báze kresťanstva sa posilnilo v časoch priblíženia Osmankej ríše k slovenskému územiu. V tom čase tí „iní“, to boli moslimovia, tí „naši“, to boli kresťania. Slovenské kultúrne povedomie sa viac primkynalo k tendenciám prichádzajúcim z Viedne, z Prahy, či z Nemecka alebo Talianska.

Od rýchleho rozvoja protestantstva na Slovensku v 16.-18. storočí a počas prudkej habsburskej protireformácie sa v slovenskej kultúrnej identite ustálil ďalší rozpor – rozpor medzi katolicizmom a protestantstvom. V 18. storočí sa prevažne protestantské Slovensko premenilo na dnešné prevažne katolícke, čo však dve stáročia prinášalo ostré spory medzi týmito vierovyznaniami. Tieto spory sa nevedli len

na teologickej rovine, ale úzko prerastali cez kultúrnu tvorbu. Stačí si spomenúť na príklon katolíckej inteligencie k bernolákovskej kodifikácii spisovného jazyka, na príklon hlavne protestantskej inteligencie k slovakizovanej češtine a neskôr (najmä spočiatku) k štúrovskej kodifikácii. Podobné spory pretrvávali až do 20. storočia, prenášali sa aj do politiky a zväzovali ruky celým skupinám kultúrnych tvorcov.

b) Jazykové vymedzovanie

Rozpory pri kodifikácii spisovného jazyka boli už len vyvrcholením slovenskej kultúrnej sebaidentifikácie. Výrazne v tomto smere pôsobil rozpor medzi roľníckymi vrstvami hovoriacimi slovenčinou na jednej strane a uhorskými úradmi, kde sa dlhé stáročia používala latinčina ako úradný jazyk. Slovenská kultúra sa pritom dlho, a to najmä pod vplyvom vzdelancov (ktorí nepochádzali z vyššej šľachty, ale pochádzali hlavne z nižšieho zemanstva), stotožňovala s pastierskymi kultúrnymi vzormi, k čomu ešte viac prispeli štúrovske romantické ideály.

K tomuto procesu sebaidentifikácie prispela slovakizovaná čeština, ktorá sa na niekoľko storočí stala jazykom vzdelaných vrstiev a približovala slovenské kultúrne povedomie bližšie k širšiemu slovanstvu.

Rozvoj jazykovej identifikácie slovenskej kultúry naplno spustili snahy o formovanie česko-slovenského jazyka J. Kollárom a neskôr podobná cieľavedomá politika pražských vládnúcich špičiek v Československej republike v prvej polovici 20. storočia. V oboch prípadoch slovenská kultúra reagovala dosť prudko a cieľavedome sa snažila oddelenie od češtiny. Vyústením boli aj silné puristické nálady v slovenskej jazykovej kultúre, tie však zostali len ako krajné polohy identifikovania sa kultúry cez jazyk.

c) Politické vymedzenia

Politické procesy síce zväčša nenesú pečať kultúrnej tvorby, avšak mnohokrát priamo pôsobia na kultúrnu sebaidentifikáciu. Už Rastislavova žiadosť byzantskému monarchovi, vyvolaná potrebou uvoľnenia politických väzieb Veľkej Moravy a Franskej ríše, svedčala o priamom stotožnení sa tohto regiónu so slovanskými koreňmi, ktoré existovali mimo tohto regiónu. Rastislav sa síce najprv obrátil na Rím, až potom na Byzanciu, ale v oboch prípadoch bola v pozadí snaha odčlenenia sa od väzieb na Frankov, k čomu výrazne pomohla práve žiadosť o vierozvestcov ovládajúcich slovanský jazyk. Rastislav nechcel šíriť kresťanstvo v cudzom jazyku, (ako to robili vtedy franskí kňazi, a tu je jadro Rastislavovej snahy o politické uvoľnenie od Franskej ríše), ale v jazyku domácom. Vedel, že kultúrna identita potrebuje vlastný

jazyk, hoci mu v prvom pláne išlo o vymanenie sa z politického vplyvu.

V čase Uhorska sa Slovensko politicky vymedzovalo a bolo vymedzované ako Horné Uhorsko, čiže ako relatívne samostatná časť veľkého mnohonárodnostného štátu. Politické odlíšenie však so sebou nieslo aj odlíšenie geografické, jazykové a kultúrne (napriek veľkej regionálnej roztrieštenosti Slovenska). Povedomie Horného Uhorska ako relatívne uceleného regiónu pretrvávalo.

V 19. storočí sa toto odlíšenie ešte posilňuje snahou o vyhlásenie samostatného Slovenského Okolia, resp. autonómie Slovenska v rámci Uhorska a neskôr aj samostatného Slovenska. Súčasťou týchto politických aj vojenských snáh je okrem iného aj Štúrov prejav na uhorskom sneme, v ktorom žiadal aj rešpektovanie národných práv Slovákov.

Od čias štúrovcov sa slovenská kultúra už jednoznačne začala vymedzovať v strednej Európe ako samostatný kultúrny celok. Hoci včleňovanie do Československej republiky prináša tézu o československom národe (z českej strany oveľa silnejšiu), v celej histórii spoločného štátu silnejú hlasy potvrdzujúce svojbytnosť slovenskej kultúry. Pri každom politickom uvoľnení sa kultúrne hlasy stávajú aj politickými snahami, až do definitívneho rozpadu Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky.

Koncom 20. storočia sa slovenská kultúra ostrejšie vymedzuje aj voči celku západnej Európy, pretože príprava na vstup a následný vstup do EÚ podnecuje opätovné hľadanie špecifík nášho regiónu.

d) Národnostné vymedzenia

Slovenská kultúrna identita sa v histórii vymedzovala aj etnicky voči iným národom v Uhorsku i mimo neho. Od 18. storočia, teda od narastajúcej maďarizácie, hlavne voči Maďarom v Uhorsku. Pod týmto vplyvom sa jasnejšie pomenúvajú a vymedzujú väzby na iných Slovanov – snaha o záchranu národa v postupujúcej maďarizácii posilňovala v slovenskej kultúre panslavistické tendencie.

Od jazykovej odluky u štúrovcov, v Československej republike, v Československej socialistickej republike aj v Českej a Slovenskej Federatívnej Republike sa Slovensko a slovenská kultúra stále jednoznačnejšie vymedzuje etnicky voči Čechom. Hoci štúrovci hovorili ešte o jednom slovanskom kmeni, v ČSR sa hovorilo o vetve jednotného československého národa, stále silnela tendencia hľadiť na nositeľa slovenskej kultúry ako na samostatné etnikum v herderovskom zmysle.

Tieto tendencie zámerne aj nechtiac posilňovali českí učitelia, ktorí v období medzi svetovými vojnami masovo prichádzali na Slovensko budovať slovenské ná-

rodné školstvo.

V rôznych oblastiach Slovenska sa slovenská kultúra stále znova snažila odlišovať od iných etník – od Židov v Bratislave či v Halíči, od Poliakov, Ukrajincov a Rumunov v pohraničných oblastiach, od Nemcov v blízkosti nemeckých enkláv a v miestach kolonizácie určitých regiónov týmito etnikami.

Etnické cítenie odlišnosti slovenskej kultúry mnohokrát posilňovali jednotlivé osobnosti, ktoré svojou činnosťou presiahli územie Slovenska alebo sa vo svojom živote dostali mimo tohto územia na školy či do politickej alebo inej služby (A. Rudnay, štúrovci, murári a drotári a pod.).

e) Umelecké vymedzenia

Na Slovensko prichádzali po celé stáročia umeleckí majstri z blízkych aj vzdialených krajín. Slovenská kultúra sa dlho stotožňovala hlavne s roľníckym a vidieckym prostredím, na miestach stretu s týmito majstrami dochádzalo k pevnejšej kultúrnej identifikácii. Slovenská kultúra sa tak konfrontovala s talianskymi majstrami v Bratislave a okolí, s poľskými majstrami na Spiši, s rakúskymi majstrami v Bratislave a okolí, s nemeckými majstrami na celom území, a hlavne v banských mestách i na Spiši, či s českými spisovateľmi v literatúre na celom území.

Po vzniku ČSR, no predovšetkým po druhej svetovej vojne sa umelecká identifikácia slovenskej kultúry posilňovala dotykom s českými médiami.

V priebehu histórie sa slovenská kultúrna identita vymedzovala voči veľmi rôznorodým externým aj interným vplyvom. V jednotlivých identifikáciách si postupne uvedomovala svoju svojbytnosť v stredoeurópskom priestore (voči Maďarom, Čechom, Poliakom, Rakúšanom a pod.), a toto povedomie sa dodnes výrazne posilňuje. Uvedomovala si svoje väzby na slovanstvo, hoci táto väzba dodnes veľmi zoslabla a spomedzi slovanských kultúr pretrvalo hlavne povedomie úzkej väzby na českú kultúru. V neposlednom rade si uvedomovala svoju historickosť, teda svoju nepretržitú existenciu v priebehu mnohých storočí. Postupne si takto uvedomovala aj svoje znakové štruktúry a svojbytnú ikonografiu, ktorá súvisela najmä s pohanskými koreňmi slovenskej kultúry. V posledných dvoch storočiach si takto slovenská kultúra uvedomovala svoju väzbu na súčasné, moderné trendy v kultúre Európy a sveta (hlavne Francúzska a USA).

V postmodernej situácii, teda zhruba od polovice 80. rokov, na Slovensku hlavne od 90. rokov po páde komunistického režimu, sa slovenská kultúra vymedzuje

veľmi výrazne vo vzťahu k celosvetovým procesom (resp. k celoeurópskym alebo k euroatlantickým procesom).

Výrazne vstúpila do sebaidentifikácie slovenskej kultúry kultúra severoamerického kontinentu. Tá síce bola už predtým na Slovensku známa, ale hlavne v jej najvyšších kvalitách. Pod vplyvom otvorenia hraníc aj mediálneho priestoru sa na Slovensko dostáva oveľa viac kultúrneho braku a masovej kultúry severoamerickej proveniencie. Masová kultúra síce prekvitala na Slovensku aj v časocho najhrubšieho komunistického režimu, avšak vplyv americkej masovej kultúry mení aj podobu našej kultúry – posilňuje sa hlavne tendencia k show vo všetkých formách a oblastiach kultúrnej tvorby.

Prudký vpád všetkých podôb americkej kultúry prináša so sebou angličtinu. Angličtina zároveň prevláda vo všetkých oblastiach ako najužitočnejší cudzí jazyk a stala sa aj hlavným jazykom internetu. S tým všetkým sa do popredia dostávajú zvláštnosti anglofónnej kultúry, ktoré anglicky hovoriace národy dlhodobo rozvíjajú. Ide najmä o posun k pragmatizmu, čo, samozrejme, na Slovensku nepodporuje len angličtina, ale aj rozvoj trhového hospodárstva, vyžadujúceho si pragmatické rozhodnutia. Pragmatizmus ako spôsob myslenia nebol síce slovenskej kultúre v minulosti cudzí, vpád angličtiny však pomohol tomu, že sa v slovenskej kultúre vo väčšej miere ako v minulosti dostávajú do popredia prvky stručnosti, vernosť faktom a empirii, rýchle a efektívne vyjadrovanie.

Slovenská kultúra sa v posledných pätnástich rokoch musí vyrovnávať aj s masmediálnym tlakom masovej kultúry zo všetkých strán sveta. Posledné roky poukazujú na fakt, že slovenská kultúra, jej tvorcovia i percipienti sú z tejto situácie zmätení, nevedia si v nej nájsť miesto a kolíšu od nekritického obdivovania moci médií po rovnako nekritické odmietanie všetkého, čo médiá prinášajú. Ukazuje sa však, že slovenská kultúra nefunguje mimo masmediálnej masovej kultúry. Všetky procesy formovania publika, povrchnosti tejto kultúry, jej „klipovitosti“, jej manipulatívности a gýčovitosti bez problémov fungujú aj v rýdzo slovenských kultúrnych činocho, nie sú len importom zvonku.

Postmoderná situácia v kultúre spôsobuje v slovenskej kultúrnej identite závažnú zmenu. Po polovici 20. storočia možno hovoriť o postupnom ustaľovaní kultúrnej identity Slovenska, v ktorom žiadne externé vplyvy ani vnútorné členenia neboli také zásadné, aby zmazali pocit jednoty slovenskej kultúry. V druhej polovici 20. storočia sa situácia postupne mení a dnes sme svedkami novej situácie. Slovenská

kultúra sa pod vplyvom médií a globalizácie mení rýchlejšie a prudšie, vnútorne sa diferencuje tak ako vždy, avšak teraz častejšie aj pod vplyvom vnútorných diferenciálnych tlakov. Slovenská kultúra sa však nielen diferencuje, ale v posledných rokoch si svoju vlastnú diferenciáciu naplno uvedomuje v celonárodnom rozsahu. Uvedomenie diferenciácie slovenskej kultúry prebiehalo v minulosti skôr na hraniciach dotyku s inými kultúrnymi celkami. Celonárodné uvedomenie svojej diferencovanosti, ktorá zároveň nevzniká len pod vonkajším tlakom, je novým fenoménom.

Čo spôsobujú v slovenskej kultúre procesy prebiehajúce v postmodernej situácii?

V kultúrnej identite spôsobujú presnejšie sebauvedomenie, hlbšie uvedomenie vlastných kultúrnych tradícií, hoci aj súčasné spochybňovanie vlastnej kultúrnej tradície. Rozširujú pôvodné hlavne regionálne kultúrne uvedomenie na celoplošnú kultúrnu seidentifikáciu.

Vo vnútornej diverzifikácii slovenskej kultúre spôsobujú, že sa táto prehlbuje a stavia na pevnejšie základy. Diverzifikácia už nie je dlhodobým procesom, ale veľmi rýchlym procesom, v ktorom nové odnože slovenskej kultúry okamžite vznikajú a po krátkom čase mnohé z nich aj zanikajú.

V multikulturalizme slovenskej kultúry pravdepodobne spôsobujú posilňovanie jej multikultúrneho charakteru. Je to tak? Je Slovensko multikultúrne? Pri hľadaní odpovede pomôžu údaje zo sčítaní ľudu, ktoré sa v Slovenskej republike realizovali v rokoch 1991 a 2001.

Etnicky nie je Slovensko homogénne. Popri prevažujúcom slovenskom etniku (cca 86%) tu žije cca 10% Maďarov, cca 2% Rómov a viacero menších etnických skupín. V porovnaní so sčítaním ľudu, ktoré prebehlo v roku 1991, narástol počet príslušníkov slovenského národa, teda akoby postupovala etnická homogenizácia štátu, avšak narástla etnická diferenciácia v menších skupinách (Albánci, Vietnamci, Číňania a pod.). Tento stav sa v podstate kryje aj s povahou používaného materinského jazyka.

V náboženskej viere sa síce posilnil homogénny charakter Slovenska rastom počtu veriacich rímskokatolíckeho náboženstva, avšak sprevádza ju na druhej strane heterogenizácia – narástol počet neveriacich, aj počet drobných vierovyznaní.

Vo vzdelanostnej úrovni Slovenska jednoznačne narastá diferenciácia spoločnosti. Rýchlo rastie počet vysokoškolsky vzdelaných obyvateľov a stále pestrejšie sa členia rôzne úrovne vzdelania.

Aj rozdiely vo výške príjmu narastajú. Hoci rastie počet ľudí žijúcich na hranici alebo pod hranicou chudoby, rastie aj počet veľmi bohatých a spestruje sa sociálna úroveň vo všetkých príjmových skupinách – je stále menej príjmových skupín, ktoré by obsahovali obrovské počty obyvateľstva.

Podľa zamestnania sa slovenská spoločnosť od roku 1990 prudko diferencovala – rastom počtu zamestnaných v službách, finančnom sektore i pestrosťou zamestnaní.

Všetky predošlé údaje (okrem etnických dát) priamo vplyvajú na životný štýl obyvateľstva, ktorý sa tým stáva rôznorodejším a pestrejším. V dôsledku rastu miest a prienikom mestských životných štýlov aj na dedinu, ako aj v dôsledku urbanizácie a industrializácie vidieka, postupne zaniká dedinský a roľnícky životný štýl – akoby sa životný štýl homogenizoval, k čomu veľkou mierou prispievajú aj médiá. Prienikom mestského životného štýlu na vidiek však preniká aj jeho rôznorodosť, ktorá postupne vytláča vidiecku homogénnosť. Tieto procesy sprevádza rast sociálnej mobility.

Za posledných 15 rokov na Slovensku prudko vzrástol počet alternatívnych kultúr, počet ich členov aj ich sebavedomie rastú a viac sa prejavujú navonok ako v minulosti (skíni, klubová kultúra, anarchisti, gayovia a lesby a pod.). Nové subkultúry neustále vznikajú, premieňajú sa, zanikajú a opäť vznikajú nové. Oproti prakticky homogénnej kultúre Slovenska v druhej polovici 20. storočia je to mimoriadne veľký posun k pestrosti.

Od roku 1990 sa podstatne zmenila mediálna ponuka na Slovensku. Nielenže vznikajú a zanikajú stále nové médiá, čím obyvateľstvo spoznáva pestrosť ponuky, ale na slovenskom trhu pôsobí niekoľko silných médií súčasne (televízie, rozhlasové stanice, denníky, týždenníky a pod.). Popri nich je možné sledovať aj mediálnu ponuku veľkého množstva zahraničných médií (v pôvodných jazykoch i v prekladoch do slovenčiny a češtiny). Z hľadiska mediálnej ponuky – hoci sa zdá, že hlavné médiá, televízie, sa homogenizujú – sa slovenská kultúra prudko heterogenizovala a stále ďalej sa diferencuje.

Na základe uvedeného môžeme konštatovať, že slovenská kultúra sa stáva multikultúrnou:

- lebo sa dlhodobovo vnútorne člení vertikálne, horizontálne, cieľmi, štruktúrami, organizačne aj hodnotovo,
- lebo spoločnosť je sociálne oveľa viac stratifikovaná ako v minulosti, čo podporuje rôznorodosť v kultúre,

- lebo podobne pôsobí aj narastajúca sociálna mobilita,
- lebo sa diferencujú finančné toky v kultúre a aj keď niekedy bolo badať snahu centralizovať ich, v priebehu rokov sa centralizačná snaha stala len jednou z mnohých ciest,
- lebo sa prudko spestruje mediálna ponuka,
- lebo sa spestruje etnická štruktúra spoločnosti,
- lebo sa spestruje ponuka alternatívnych kultúr.

Zároveň môžeme konštatovať, že slovenská kultúra prejavuje tendencie brániť sa multikulturalizmu,

- lebo sa stále vážne snaží vymedziť svoju identitu tým, ako odoláva tlaku globalizácie,
- lebo po vstupe do EÚ opätovne musí hľadať a formulovať svoje špecifiká, svoje „slovenské“ zvláštnosti, hoci často ide len o ideologické vyhlásenia.

Môžeme teda konštatovať, že slovenská spoločnosť je aj nie je multikultúrna. Jej multikultúrny charakter treba vidieť ako proces. Množstvo vlastností a súvislostí slovenskej kultúry svedčí o tom, že sa vnútorne stále viac diferencuje. Množstvo iných vlastností a súvislostí slovenskej kultúry svedčí o jej snahe udržať sa ako relatívne homogénny systém, ktorý neustále hľadá svoje špecifiká a neustále sa snaží vymedzovať voči blízkym aj vzdialeným kultúram iných spoločností.

Výzvy pre slovenské školstvo

Stav a možnosti školských predmetov

Meniaca sa tvár kultúry v euro-atlantickom priestore i na Slovensku je stavom i procesom, ktorý sa pravdepodobne nestratí. Na základe prudkých a stále prudších zmien v kultúre od 19. storočia, ako aj na základe sociálno-politického vývoja v Európe v posledných dvadsiatich rokoch sa dá predpokladať, že sa zmena stane trvalou súčasťou kultúrneho života. Dnes je síce ťažké predpovedať stupeň diferenciácie slovenskej kultúry o niekoľko desaťročí – zrejme však zostáva, že k hlbokým zmenám bude dochádzať neustále. Slovensko stojí na vážnej križovatke: civilizačnej – informačná spoločnosť nie je už len predo dvermi, ale naplno k nám vstupuje; kultúrnej – európska a celosvetová globalizácia si už našli cestu aj k nám; masmédiá a elektronické médiá sú realitou každodenného života spolu s virtuálnou realitou, aj s kvázi realitou „reality show“

Na túto situáciu musí reagovať slovenské školstvo. V akom stave sa nachádza a ktoré hlavné kroky by malo či mohlo urobiť, aby slovenská spoločnosť a slovenská kultúra nezaostali v celosvetových zmenách? Ktorým smerom sa doteraz pohybovalo slovenské školstvo a kde je dnes?

V slovenskom školstve doteraz prevláda encyklopedicky zamerané vzdelávanie založené na repetícii zozbieraných faktov, navyše usporiadaných podľa štruktúry vedných disciplín a oblastí – a nie podľa životných kompetencií (zručností, schopností, postojov), ktoré by bolo žiadúce u detí budovať.

Naše školstvo často neuvažuje o živom človeku. Ten sa predsa nevyvíja v izolovaných štruktúrach svojej mysle, ktoré by boli usporiadané tak, ako sú usporiadané vedy, ako to implicite hovorí štruktúra slovenského celoštátneho kurikula pre základné a stredné školy. Človek sa vyvíja ako komplexná a zložitá bytosť – všetky jej zložky sú v pohybe, premena jednej ovplyvňuje premeny druhej. V rámci encyklopedicky orientovaného školstva sa naďalej presadzuje prírodovedná orientácia, ktorá dokonca v posledných rokoch prevláda (porov. konštrukciu novej maturity z roku 2004, v ktorej si žiaci museli vybrať jeden prírodovedný predmet, ale humanitný mohli vynechať; alebo úpravu učných osnov pre všeobecné gymnáziá z roku 2005, v ktorej dostali prírodovedné predmety oveľa väčší rozsah ako humanitné). Predstava o absolventoch jednotlivých stupňov škôl sa buď redukuje na štandardy, ktoré jednoznačne preferujú kognitívne zručnosti – alebo na dosť nejasne formulované cieľové požiadavky. Neexistuje seriózna analýza zručností, postojov, schopností

a vedomostí, ktoré by mali tvoriť profil žiaka či študenta končiaceho niektorý stupeň školy, existujú len všeobecné proklamácie.

Moderné školstvo, ktoré má pripraviť žiada a študenta pre neustále sa meniaci svet, pre niekoľkonásobnú zmenu profesijnej orientácie v priebehu života, pre neustály proces učenia a rozvoja svojich kompetencií, musí opustiť súčasný stav a kľúčové piliere súčasného školstva zmeniť podľa požiadaviek doby:

Súčasný stav	Nevyhnutná zmena
encyklopedické vzdelávanie je prioritou	rozvoj kľúčových kompetencií pre život človeka je prioritou
akademické vzdelávanie prevažuje	oddeliť rozvoj kľúčových kompetencií od vzdelávania pre akademickú kariéru na vysokej škole
východisko vzdelávania – štruktúra vedných disciplín	východisko vzdelávania – kompetencie (zručnosti, vedomosti a postoje) potrebné pre riešenie životných situácií
od poznania k rozvoju zručností a schopností	rozvoj poznania prostredníctvom rozvoja zručností, schopností a postojov
rozvoj nižších kognitívnych funkcií	rozvoj vyšších kognitívnych funkcií
dôraz na memorovanie	rozvoj tvorivosti, schopnosti riešiť problémy
uzavretie v predmete a vo vednej disciplíne	reálne prepájanie predmetov cez problémy sveta okolo nás a života žiakov

Dovolíme si tvrdiť, že z dnes existujúcich predmetov v slovenskom školstve sú schopné okamžite sa venovať podobným zmenám – pretože v prvom pláne vedú žiakov k chápaniu súčasnej kultúry a civilizácie, k pohybu v nich, k schopnosti interpretovať javy sociálneho sveta – hlavne občianska výchova, etická výchova a estetická výchova. Popri nich, spolu s nimi či cez ne, pre to, aby škola pripravila žiakov na kultúrne diferencovanú spoločnosť, je potrebné v školách rozvinúť multikulturnú výchovu ako prierezový prístup prechádzajúci krížom cez viacero školských predmetov.

a) Výchova k občianstvu

Súčasná výchova k občianstvu v zásade neumožňuje žiakovi skúmať kontroverzné sociálne a politické problémy a otvorene o nich diskutovať spôsobom kritického myslenia. Namiesto toho sa sústreďuje na klasické vyučovanie v štruktúre učiteľ-učebnica-žiak. Občianska výchova preferuje fragmentárne vedomosti o politických systémoch a o „ideálnom“ politickom systéme. V tejto oblasti presadzuje dominantnú kultúru a „spoločné“ hodnoty. Oddeľuje sa výchova a vzdelávanie od osobných živo-

tov žiakov a od záujmov miestnej komunity. Občianska výchova podporuje a neustále obnovuje striktné oddelenie formálneho a neformálneho vzdelávania. Napriek snahám o reformu stále podporuje hlavne štátne, t.j. štátom garantované a vyprodukované formy výchovy a vzdelávania.

Výskum, ktorý sa na Slovensku realizoval v roku 1999 pod egidou The International Association for the Evaluation of Educational upozornil na ďalšiu závažnú skutočnosť bezprostredne sa týkajúcu výchovy k občianstvu: Vedomosti slovenských žiakov sú na veľmi dobrej úrovni, avšak zanedbaná je príprava žiakov na participáciu na občianskom živote. V postojoch štrnásťročných žiakov sa prejavila nechúť a len slabá snaha v súčasnosti i v budúcnosti sa aktívne zúčastňovať občianskeho života.

Čo môže v tejto situácii urobiť výchova k občianstvu na Slovensku? Domnievame sa, že v jej súčasnej podobe dokáže urobiť dosť málo. Jej osnovy, učebnice, štandardy a využívané metódy len málo pripravujú žiakov ako občanov na život, v ktorom sa budú rozhodovať samostatne, zodpovedne, s kritickým zvažovaním situácie a hodnôt. Občianska výchova na slovenských školách nie je štruktúrovaná tak, aby skutočne pripravovala na život.

Preto je nutná jej zmena. Akým smerom?

Cieľavedomá výchova k občianstvu existuje v slovenskej spoločnosti len v rámci formálneho školského vzdelávania. Preto sa v prvom rade sa musí zmeniť formálna výchova k občianstvu, teda občianska výchova ako školský predmet. Osnovy občianskej výchovy (občianskej náuky, náuky o spoločnosti) sú dodnes skonštruované ako súbor spoločensko-vedných disciplín (+ filozofie), čo platí hlavne pre gymnaziálnu Náuku o spoločnosti, ale v značnej miere aj pre Občiansku náuku na základných školách. Ťažko príde k nejakej zásadnej zmene vo formálnej výchove k občianstvu na Slovensku, kým sa bude tento predmet venovať hlavne úvodom do vied interpretujúcich spoločnosť. Je nevyhnutné túto štruktúru rozbiť a nahradiť ju úplne novou. Hlavné spoločenské vedy by bolo vhodné dostať do samostatných školských predmetov (ak sú fyzika, chémia, biológia sú samostatnými predmetmi, o to väčší priestor by mali dostať sociológia, psychológia. Zo súčasnej štruktúry predmetu je vhodné zachovať len filozofickú reflexiu, nie však ako dejiny disciplíny – tak je dnes začlenená do osnov –, ale ako rozvoj myslenia o svete, o človeku, o hodnotách, rozvoj kritického myslenia a pod.

Východiskom pre novú podobu osnov občianskej výchovy môžu byť jedine životné kompetencie občana, ktoré treba v procese školskej výchovy k občianstvu roz-

víjať – jeho občianske schopnosti (napríklad zodpovednosť, sebadisciplína), občianske zručnosti (napríklad intelektuálne zručnosti – identifikovať problém, zaujať stanovisko, participatívne zručnosti – vyjadriť svoj záujem, tvoriť kompromisy, zvládať konflikty a vyjednávanie), občianske vedomosti (napríklad o politickom systéme vlasti, historické a vlastivedné vedomosti, znalosť aktuálnych sociálno-politických problémov) a občianske postoje (napríklad rešpekt voči druhým, úctu k slobode, úctu k právnemu systému).

Zmena osnov nebude účinná, ak za ňou nebudú nasledovať zmenené štandardy a cieľové požiadavky. Tie už nemožno v budúcnosti štruktúrovať tak, ako sú dnes, teda podľa informácií a obsahu, ktoré má žiak zvládnuť, ale len podľa uvedených občianskych zručností, schopností, vedomostí a postojov.

Na zmenu osnov musia nadväzovať nové učebnice, učebné a metodické materiály pre žiakov aj pre učiteľov. Slovensko má jedinu a dnes už zastaralú sadu učebníc pre občiansku výchovu – skoro všetky z nich sú organizované ako zjednodušený prehľad vedných disciplín. Nový prístup k výchove občana musia podporiť učebnice písané ako aktivizujúce príručky, ktoré vedú osobnostný rozvoj žiaka. V nich nemôže byť cieľom podávanie informácií, ale podávané informácie budú len nástrojom pre osobnostný rozvoj žiaka.

Príprava učiteľov v pregraduálnej aj postgraduálnej príprave sa tiež musí orientovať týmto smerom. V pregraduálnej príprave je potrebné posilniť formovanie učiteľských kompetencií v rámci akademickej prípravy a čiastočne aj na jej úkor. Moderného učiteľa treba pripravovať tak, aby sa počas štúdia na vysokej škole rozvíjali hlavne jeho pedagogické a odborovo-predmetové kompetencie, pričom vysoká škola by mala podporovať aj rozvoj všeobecného vzdelania budúceho učiteľa a jeho osobnostný rast. Akademická príprava musí rešpektovať cieľ štúdia – prípravu učiteľa – a nie naopak, ako je to doteraz, keď sa cieľ štúdia formuje ako vyústenie akademickej prípravy.

V postgraduálnej príprave učiteľov výchovy k občianstvu je nutné dobudovať systém komplexného a niekoľkoročného preškolenia všetkých učiteľov, aby ich schopnosti a zručnosti rešpektovali nové trendy vo výchove k občianstvu. V pregraduálnej príprave aj v celoživotnom vzdelávaní učiteľov je nutné rozvinúť (či vlastne kompletne vybudovať) nové spôsoby diagnostikovania a hodnotenia žiakov na občianskej výchove.

Neformálna výchova k občianstvu na Slovensku dlhodobo funguje najmä na základe snáh mimovládnych organizácií. Sú to pozoruhodné snahy a vo väčšine prípadov sú tieto organizácie nositeľmi inovácií v slovenskej výchove k občianstvu. Napriek tomu ide len o individuálne či skupinové projekty, a tie sa orientujú v prvom rade do vzdelávacieho sektoru. Od začiatku deväťdesiatych rokov bol taký masový nástup mimovládneho sektora do výchovy a vzdelávania na Slovensku nevyhnutný, dnes však už nepostačuje. Dnes je nutné rozvinúť na jednej strane systém celoživotného občianskeho vzdelávania, ktorý by obsahoval tak akreditované kurzy na zvyšovanie kvalifikácie, ako aj neakreditované kurzy pre dobrovoľný sebarozvoj obyvateľstva v oblasti občianstva. Súčasne by sa mimovládne organizácie mali viac orientovať aj mimo sektoru výchovy a vzdelávania a začleniť do svojich strategických plánov systematickú starostlivosť o výchovu širokých vrstiev obyvateľstva k občianskym postojom, participácii, zručnostiam.

Na čom je dnes možné a nutné založiť výchovu k občianstvu? Oproti súčasnému stavu, keď funguje ako kognitívne učenie zacielené na jednoduchšie kognitívne funkcie (zapamätanie, analýza), je nutné rozvinúť komplexnú výchovu k občianstvu:

Kognitívne učenie, ktoré nezostane len zbieraním a zapamätaním informácií, ale bude formovať široké kognitívne a metakognitívne kompetencie občana.

Zážitkové učenie, ktoré bude cieľavedome a systematicky podporovať emocionálny rozvoj občanov, a v konečnom dôsledku s pomocou kognitívneho učenia rozvíjať občianske postoje verejnosti.

Činnostné učenie, ktoré bude cez konkrétne aktivity a činnosti účastníkov výchovy rozvíjať ich schopnosti a zručnosti konať, teda zúčastňovať sa občianskeho života.

b) Estetická výchova

Estetická výchova patrí už vyše sto rokov v našom školstve k štandardným oblastiam výchovy, hoci v rôznych obdobiach sa zo škôl vytráca a neskôr sa do nich v rôznych podobách vracia. Dnes existuje v podobe praktických nácvikov výtvarných a hudobných zručností spolu s rozvojom výtvarného videnia a hudobného sluchu na základnej škole, alebo v podobe faktografických dejín umenia na gymnáziách.

Estetická výchova – ako širokospektrálna výchovná oblasť – sa však v poslednom storočí veľmi priblížila multikultúrnej výchove. Už sa dnes vo svete ne snaží o prezentáciu krásy ako v minulých storočiach, ani o to, aby deti viedla

k určitým estetickým normám. Ciele modernej estetickej výchovy sú odlišné: V neustále sa meniacom a kultúrne pestrom svete rozvíja v prvom rade vkusovú toleranciu – dnes už nie je možné dogmaticky trvať na vlastnom, hoci vycibrenom, vkuse, pretože neustále križovanie kultúr každú estetickú normu neustále spochybňuje. Preto oproti klasickej estetickej výchove získava súčasná odlišné podoby:

Klasická estetická výchova sa buduje hlavne od obdobia osvietenstva na základe osvieteneckých ideálov – najmä teórií F. Schillera o estetickom (hrovom) pude, ktorý harmonizuje zmyslový (látkový) a rozumový (formový) pud v človeku. Cieľom estetickej výchovy bolo budovať v človeku vnútornú harmóniu prostredníctvom prezentácie umenia a krásy. Mala človeka urobiť lepším, múdrejším a morálnejším. Estetická výchova využívala umenie ako sviatok citov a zmyslov, viedla človeka k tomu, aby sa nadchýnal krásou a aby priľnul ku kráse.

Takáto estetická výchova však bola značne jednostranná, pretože preferovala príjemné estetické zážitky, estetický zážitok chápala hlavne ako pôžitok. Bola navyše aj obmedzená, lebo vychádzala z estetického vkusu, ktorý vládol vo spoločnosti a ktorý reprezentuje (v tomto prípade – odovzdáva) učiteľ. Učiteľove estetické normy, opierajúce sa o osnovy naoktrojované vyššími autoritami (štát, obec, pedagogické inštitúcie a pod.) neberú do úvahy spestrovanie estetických noriem, lebo počítajú s tým, že niekto (štát, autorita, tvorca osnov) určil, čo je krásne, čo stojí za estetický zážitok, čo môže poskytnúť „hodnotný“ estetický zážitok.

Klasická estetická výchova preto podporuje elitárstvo, „vybraný“ vkus – kto nepristúpi na rešpektovanie estetických noriem vládnuceho vkusu, bude vyradený ako necitlivý, bez vkusu, prípadne ako neúspešný žiak. Vylučujú sa tak okrajové kultúrne vrstvy, ku ktorým sa táto estetická výchova stavia povýšenecky, považujúc ich za kultúrnych barbarov.

Aktéri klasickej estetickej výchovy vnucujú svoj estetický vkus prostredníctvom učebných osnov, prostredníctvom výberu materiálu, s ktorým sa v estetickej výchove pracuje, prostredníctvom hodnotenia výkonov žiakov.

Všetky uvedené vlastnosti klasickej estetickej výchovy nerešpektujú prudké kultúrne premeny v súčasnom svete. Preto je nutná zmena.

Klasická estetická výchova vychádzala v zásade z recepcie cez jeden zmyslový kanál, zatiaľ čo súčasná sa opiera o vnímanie všetkými zmyslami naraz, dokonca celým telom. Nie je to prostá synestézia ako pri vnímaní napríklad divadelného predstavenia, ale je to otvorenosť akýmkoľvek podnetom súčasne. Klasická vychádzala

princiálne z vnímania jedného umeleckého druhu v jednom momente, súčasná – neklasická nielenže ráta s viacerými umeleckými druhmi v jednom momente, ale otvára sa naplno mnohostrannosti vnímania v každodennom živote.

Klasická bola eticky silno podfarbená, smerovala hlavne k určitým hodnotám (v podstate k etickým hodnotám vládnucom v spoločenstve). Neklasická je otvorená pre reflexiu etických hodnôt z rôznych kultúr – to ešte nemusí znamenať hodnotový relativizmus, môže to len znamenať bezpredsudkové vnímanie rôznorodosti hodnôt a až následnú reflexiu či hodnotenie.

Klasická estetická výchova bola ahistorická, lebo vychádzala z momentálne platných estetických noriem (vkusu) a nerešpektovala ich vývin – neklasická integruje kultúrnu tradíciu tým, že rešpektuje vývin a časovo-priestorové premeny estetických noriem. Tým, že sa otvára všednosti, mimoumeleckým aj mimoestetickým hodnotám, je schopná všimnúť si aj veci, hodnoty, artefakty viac-menej vylúčené z centra pozornosti daného spoločenstva.

Klasická estetická výchova bola europocentrická (prípadne sa koncentrovala na euro-atlantický priestor) a všetky ostatné kultúrne priestory boli pre ňu len doplnením. Neklasická estetická výchova je od začiatku interkultúrna a nevylučuje žiadnu kultúrnu tradíciu ako okrajovú, či nezaujímavú.

Klasická bola triedne obmedzená, lebo sa sústreďovala na estetický vkus určitej sociálnej vrstvy a spravidla na estetický vkus dominantnej kultúry spoločnosti. Neklasická je socio-komunikatívna cez hranice tried a sociálnych vrstiev či skupín. Otvorenosťou zmyslov, vedomia a tela akýmkoľvek zážitkom si vytvára priestor pre prístup aj ku vzdialeným a na prvý pohľad neobvyklým hodnotám.

Neklasická estetická výchova má teda iné ciele ako klasická estetická výchova vybudovaná na ideáloch osvietenstva. Pôvodná mala kultivovať človeka v smere ku kráse, šľachetnosti, múdrosti (podľa platónskej trojice Krása-Dobro-Pravda). Súčasná estetická výchova sa orientuje na rozvoj flexibilitnosti vkusu – rozvoj schopnosti vnímať artefakty a hodnoty aj zo vzdialených kultúr; na rozvoj kritickosti vkusu – neprijímať automaticky a nekriticky čokoľvek (čo je vhodné najmä vo vzťahu k ponuke médií); na vkusovú toleranciu – neodmietat' inú estetickú normu či hodnotu len preto, lebo je pre človeka neobvyklá.

Neklasická estetická výchova preto môže a musí využívať aj iné prostriedky ako klasická estetická výchova. Nemôže už pracovať len s „krásnym umením“, ale

musí zapojiť do svojich postupov všedný život, populárnu kultúru, produkty médií, gýč a pod.

Napíňa tak skutočný zmysel kultúry, ktorý sa v európskej tradícii posledných storočí stratil. Tá totiž cez tradíciu „krásnych umení“ podsúvala širokým vrstvám predstavu, že kultúra a zvlášť umenie je ušľachtilou zábavou prezentujúcou krásu v čase oddychu. V situácii súčasných premien kultúry sa však kultúry krížia oveľa viac ako predtým (W. Welsch), súčasná kultúra, médiá a trh nám ponúkajú príliš veľké množstvo zážitkov a podnetov, ktorých dôsledkom je ochabnutie nášho vnímania a pocit šedivosti sveta okolo nás (V. Zuska). Preto je dnes cieľom umenia rozvoj citlivejšieho vnímania, ktoré rozbíja všednosť a šedivosť vnímania. Umenie má problematizovať skutočnosť, intenzifikovať naše vnímanie a nastavovať nám i druhým zrkadlo – aby dávalo človeku schopnosť vyrovnávať sa so životom a aby mu pomáhalo hľadať zmyslupnosť života (A. Mokrejš). Estetická výchova musí tieto skutočnosti rešpektovať.

Preto je nutné, aby estetická výchova zjemňovala nástroje, ktoré človek uplatňuje pri estetickom hodnotení, čiže aby rozvíjala vkusovú citlivosť. Neustále nové estetické podnety, zážitky, normy, významy a pod. nútia estetický vkus hľadať stále nové nástroje na ich uchopenie. V prípade, ak človek tieto svoje nástroje nerozvíja, ak necibří svoje estetické vnímanie, nekonfrontuje svoje predstavy o estetických normách s predstavami iných ľudí a kultúr – môže sa mu stať, že ho estetický vkus ani neupozorní na významný kultúrny fenomén prítomný v okolí. Neumožní mu ani tolerovať nový (či neznámy, z inej krajiny) kultúrny fenomén, človek ho odmietne a haní – hoci jediným dôvodom môže byť skutočnosť, že vlastné predstavy o estetických normách a vlastná estetická citlivosť nie sú dostatočne jemné na jeho diagnostikovanie.

c) Etická výchova

V situácii neustálej premenlivosti súčasného sveta vstúpila do slovenského školstva v roku 1993 etická výchova. V kontexte vtedajšieho slovenského školstva ako cudzorodý prvok s veľkými ťažkosťami, ale veľmi rýchlo sa ujala – lebo sa ukázalo, že ide o predmet, ktorý v našom školstve veľmi chýbal. Jej hlavná orientácia – na rozvoj prosociálneho správania – síce nesie so sebou ideologický podtext a odkazuje na jej pôvod; avšak jej osnovy, ako sa vybudovali na Slovensku, metodiky a prípadné podporné učebné texty, ktoré pre etickú výchovu vznikajú, ju formujú ako predmet s oveľa širším dosahom i obsahom. Dnes etická výchova vedie deti

k sebauvedomeniu seba samých ako osôb a osobností, vedie ich k sebauvedomeniu ich rodových vlastností, ich miesta v komunikácii a ich roly v sociálnej skupine. Podnecuje praktický rozvoj komunikačných a iných sociálnych schopností i zručností detí, vedie ich k chápaniu druhých ľudí a k spolupráci.

Vo svojich metodikách umožňuje oveľa komplexnejšie a hlbšie formovanie osobnosti dieťaťa, ako len jednosmerný rozvoj prosociálnosti. Okrem toho, prosociálnosť nie je možné rozvíjať len priamočiaro, akoby sme deti „cvičili“ v istom type správania. Prosociálnosť môže existovať len vtedy, ak sa u detí rozvíjajú sociálne kompetencie pre pohyb v spoločnosti, pre spolužitie a spoluprácu s druhými deťmi, pre ich tolerovanie a pre chápanie ich potrieb či túžob. Prosociálnosť môže existovať len vtedy, ak si sociálni aktéri v skupine uvedomujú, že ich svet je ohraničený tak isto, ako oni vnímajú ohraničenie svetov druhých ľudí. Prosociálnosť nie je len súborom zručností, ale je to komplexná postojová štruktúra. Nesie v sebe značnú úroveň sebauvedomenia, sebareflexie, je vybudovaná na množstve poznatkov a hlavne na neustálom hľadaní samého seba, svojho miesta v spoločenstve. Etická výchova ovplyvňuje a formuje takéto zložité psychické štruktúry u svojich žiakov. Nemožno preto striktne oddeľovať vplyv etickej výchovy od iných výchovných vplyvov. Nemožno pôsobenie v rámci etickej výchovy oddeliť od pôsobení v rámci iných predmetov, lebo ak je už raz učiteľom etickej výchovy, jeho žiaci – ak bude úspešný – ho budú vnímať inak ako iných učiteľov. Preto je vhodné kombinovať a prepájať viacero výchovných postupov, a to takých, ktoré podnecujú rozvoj sebauvedomenia, sebareflexie, ktoré umožňujú občanom efektívne hľadať odpovede na otázky, ktoré im kladie súčasný svet. Takouto kombináciou je prepájanie estetickej výchovy, etickej výchovy, občianskej výchovy a multikultúrnej výchovy.

d) Multikultúrna výchova

Multikultúrna výchova je dnes už zavedeným a vybudovaným postupom vo viacerých krajinách, nielen v tých, ktoré sa označujú za prisťahovalecké (ako USA, Austrália a pod.). V podstate sa ako nevyhnutnosť začína prijímať aj v slovenskom školstve – hoci zatiaľ viac na univerzitách ako na nižších stupňoch škôl. Zmienky o nej sa však už objavujú v osnovách a v metodikách pre základné a stredné školy.

Ciele multikultúrnej výchovy sa neobmedzujú len na vzdelávanie o iných kultúrach, ako sa ešte aj u nás niekedy uvažuje. Efektívna multikultúrna výchova sa orientuje na rozvoj sebauvedomenia v otázkach kultúrnej identity, na základe ktorej je možné formovať vzťahy občana k iným kultúram. Reflexia vlastnej kultúrnej identity

umožňuje vybudovať tolerantné postoje k príslušníkom iných kultúr, pretože ak si človek uvedomuje historickú, geografickú a sociálnu obmedzenosť vlastnej kultúry, chápe jej hranice, skôr bude ochotný prijať inú kultúru s vedomím, že sa rodila v iných podmienkach – teda chápe, že nie je možné ju posudzovať podľa jeho vlastných hľadísk, ale podľa jej vlastných hľadísk.

Zdá sa, že kombinácia a prepojenie multikultúrnej, občianskej, estetickej a etickej výchovy môže byť veľmi výhodné. Všetky totiž vedú k sebauvedomeniu, hoci v rôznych oblastiach života človeka, avšak vždy prekračujú rámec svojho priameho obsahu a rozvíjajú v osobnosti človeka oveľa viac. Všetky vedú k tolerovaniu druhých ľudí a k snahe o pochopenie druhých ľudí – jedna v rámci kultúrnych artefaktov, druhá v rámci verejných vzťahov, tretia estetických hodnôt, štvrtá v rámci hodnôt sociálnej skupiny. Všetky rozvíjajú citlivosť na odlišnosť, podporujú u detí reflexiu ich vlastných noriem (noriem pre kultúru, pre zákony spoločenstva, pre estetické, pre skupinu). Všetky pracujú s medziľudskou komunikáciou – v rámci vzájomného ovplyvňovania sa kultúr a sociálnych skupín, v rámci prieniku estetických hodnôt, v rámci medziľudských stretnutí.

Multikultúrna výchova tak spolu s občianskou, estetickou a etickou formujú celok životných zručností a schopností dieťaťa, ktoré bude potrebovať v neustále pulzujúcom svete. Nezostávajú na povrchu abstraktných reflexií, k čomu môže etická výchova viesť pri nešikovnom uplatňovaní svojich cieľov, teda ak sa učiteľ zameria na prvoplánové pochopenie problematiky deťmi. Práve multikultúrna výchova a estetická výchova môžu dodávať etickej a občianskej výchove šťavu konkrétnych obrazov človeka, modelov ľudského správania, môžu deti viesť k precitovaniu a zažívaniu konkrétnych ľudských osudov.

Výzvy pre multikultúrnu výchovu

Východiská pre multikultúrnú výchovu na Slovensku

V slovenskej realite sa ukazuje množstvo procesov, ktoré si vyžadujú zavedenie multikultúrnej výchovy do slovenského školstva.

Slovenská spoločnosť sa stále viac vyvíja v smere k multikultúrnej spoločnosti.

Popri väčšine Slovákov žijú v Slovenskej republike iné národy či etniká a národnosti. Žije tu veľa Maďarov, množstvo Rómov, Čechov, Rusínov/Ukrajincov, mnoho Poliakov, Nemcov, Vietnamcov, Albáncov a ďalších. Situácia je stále pestrejšia kvôli vysokej pôrodnosti Rómov a kvôli rastúcemu prisťahovalectvu. Existujú tu veľké a zväčšujúce sa sociálne rozdiely. Prevláda sociálna stredná vrstva (majetkovo aj životným štýlom uprostred medzi extrémami). V posledných rokoch vyrástla relatívne nie veľká, avšak ekonomicky veľmi silná vrstva bohatých a narastá aj počet ľudí žujúcich na hranici chudoby. Počet chudobných vrstiev ešte narastá veľkou mierou nezamestnanosti, a zvláštnu skupinu tvoria aj bezdomovci. Územie Slovenskej republiky je regionálne veľmi diferencované. Ak neberieme do úvahy výrazné regióny, akými sú Orava či Spiš, vyvinuli sa veľké mestá (Bratislava, Košice, Žilina, Nitra, Banská Bystrica a iné), kultúrne výrazne odlišné od vidieka. Životný štýl v horských a vysokohorských oblastiach sa výrazne odlišuje od životného štýlu na poľnohospodárskom juhu či od životného štýlu na chudobnejších oblastiach východu alebo severu Slovenska. Niektoré regióny sú priemyselne vyspelejšie ako iné (napr. rozdiel Trenčianskeho regiónu a Spiša). S rozvojom decentralizácie štátnej a verejnej správy možno očakávať aj zväčšovanie kultúrnych rozdielov medzi regiónmi. Napriek desaťročia trvajúcej snahe o budovanie kultúrne homogénnej spoločnosti sa tak na Slovensku vytvorila spoločnosť hodnotovo veľmi diferencovaná – v svetonázore, v náboženstve, v politickom presvedčení.

Ako špecifická kultúrna vrstva sa v posledných desaťročiach rozvinula kultúra mládeže. Jej vonkajším prejavom sú síce v prvom rade obliekanie a hudba, ale v pozadí sú diferencie do množstva skupín, vrstiev a aktivít. Hlavné rozdiely môžeme sledovať buď vo vzdelanostnej úrovni (robotnícka a študentská mládež), alebo v členení na kultúru tzv. stredného prúdu oproti alternatívnym kultúram.

Alternatívne kultúry či subkultúry tvoria stále silnejšiu a väčšiu skupinu v kultúrnej rôznorodosti Slovenska. Nájdeme tu príslušníkov v podstate všetkých európskych subkultúr. Najsilnejšie sa prejavujú skinheadi, kultúra graffiti, kultúra yuppies a ekologické hnutia, ale je možné sledovať aj výraznejšiu diferenciáciu kultúry

homosexuálov. Výrazný je aj počet členov marginálnych kultúr – narkomanov, kriminálneho podsvetia a pod. V posledných rokoch sa stále výraznejšie dostávajú do popredia aj špecifické problémy žien – od ich politickej reflexie až po zvláštne feministické publikácie a skupiny. Možno predpokladať, že tak ako pri subkultúrach, aj pri problémoch žien budeme svedkami nárastu diferenciacie a otvorených verejných formulácií alternatívnych postojov.

V procese transformácie sa Slovenská republika stále viac otvára – mediálne, turisticky, internetom, otvára sa rôznorodým skúsenostiam zo zahraničia.

Slovenská republika sa otvára a diferencuje aj kultúrno-politicky. Vo vnútri krajiny sa donedávna jediné štátne subvencovanie kultúry a centrálné dirigovaná hodnotová hierarchia premenili na otvorený systém subvencií z viacerých zdrojov - tým sa tento systém otvoril aj vstupu rôznorodých hodnotových orientácií. Mimovládne organizácie, občianske združenia aj jednotlivci majú voľnosť v prinášaní vlastných hodnôt na „kultúrny trh“. Individuálne a skupinové projekty súťažia so štátnymi projektmi aj medzi sebou. Seriózne kultúrne projekty súťažia s pornografiou a gýčom. Súťažia rôzne kultúrne tradície. Občan je tak konfrontovaný s veľkou pestrosťou v kultúre a je nútený robiť si prísny výber. Jeho hodnotové kritériá musia byť pripravené na selekciu kultúrnych hodnôt od gýča a braku. Multikultúrna výchova môže prispieť ku vkusovej citlivosti, k rešpektu voči neznámym (ale pritom kvalitným) hodnotám. Môže prispieť k tomu, aby občan vedel určiť, čo prijme ako hodnotu a čo odmietne ako brak.

Slovenská republika sa otvára aj populačne. Politické otváranie od deväťdesiatych rokov spôsobuje, že krajina sa stáva atraktívnou pre rôzne skupiny obyvateľov zo zahraničia. Vrátili sa veľké množstvá rodákov, ktorí prežili v nútenej emigrácii desaťročia. V zahraničí získali iné kultúrne návyky či iný životný štýl, čím ovplyvňujú svoje blízke i vzdialené okolie (najmä vtedy, ak získavajú popredné ekonomické či kultúrne postavenie). Na Slovensko prichádzajú celé veľké skupiny migrantov za prácou – Vietnamci, Čiňania, Ukrajinci a ďalší. V najbližších rokoch začne do slovenských škôl prichádzať druhá generácia týchto prisťahovalcov. Prichádzajú aj skupiny utečencov z oblastí vojnových konfliktov či z oblastí ekonomickej núdze. Časť migrantov za prácou a časť utečencov prichádza legálne a sú začleňovaní do života domácej spoločnosti až po asimiláciu, prípadne sú izolovaní v utečeneckých táboroch a čakajú na návrat domov, časť prichádza ilegálne a živia sa na pokraji spoločnosti.

Ak zoberíme do úvahy možnosti a schopnosti slovenského výchovno-vzdelávacieho systému rešpektovať kultúrnu diferenciáciu, ukazuje sa, potrebuje zásadnú premenu:

Základné a stredné školstvo je na Slovensku doteraz v podstate monokultúrne. Prejavuje sa to v absolútnej prevahe celoštátne platných učebných osnov pre základné a stredné školy a v absolútnej prevahe celoštátne platných učebníc a učebných materiálov. Osnovy sú budované ako súbory tém, ktoré sa majú deti naučiť, a nie ako cieľové štandardy postojov, zručností a vedomostí, teda kompetencií detí. Aj učebnice sú väčšinou len súhrnom vyučovanej látky, a nie materiálmi podnecujúcimi samoučiace procesy.

Najväznejšie pokusy o kultúrnu diferenciáciu jestvujú vo vyučovaní jazykov menších v regiónoch, kde žijú, vo vyučovaní alternatívnymi metódami na niektorých školách (waldorfské školy, integrované tematické vyučovanie a pod.), v posilňovaní konfesijného prístupu na niektorých školách zriadených cirkvami a v tvorbe niekoľkých učebníc (najmä pre spoločensko-vedné disciplíny).

Pre kultúrne homogénne prostredie sú spravidla vychovávaní aj učitelia na slovenských univerzitách. Väčšina študijných plánov neráta s kultúrne diferencovaným prostredím, do ktorého študenti týchto fakúlt nastúpia po skončení školy. Metódy používané vo vyučovaní na univerzitách sú stále vo veľkej miere konzervatívne, na spoločensko-vedných a učiteľských fakultách sa kombinujú hlavne klasické prednášky s textovými seminármi a len zriedka sa využívajú interaktívne metódy vyučovania. Učiteľské fakulty len veľmi pomaly zavádzajú prípravu učiteľov orientovaných na rozvoj profesionálnych kompetencií učiteľa a stále preferujú klasické akademické vzdelávanie.

Multikultúrna výchova môže prispieť k premene konzervatívneho školského systému v smere jeho väčšej flexibilitnosti a jeho schopnosti adaptovať sa na potreby súčasného sveta. Multikultúrna výchova v sebe nesie ako jednu z podstatných vlastností – rozvoj kritického myslenia a nazerania na svet. Kritické, bezpredsudkové a analyzujúce vnímanie sveta sa pritom v prudko sa meniacom Slovensku a svete stáva nevyhnutnosťou. Kritická reflexia rôznych kultúrnych tradícií, zvažovanie rôznych hodnotových orientácií, spolupráca s príslušníkmi rôznych kultúr, akceptovanie odlišnosti, odstraňovanie predsudkov a dogmatizmu – všetky tieto súčasti multikultúrnej výchovy môžu zásadným spôsobom prispievať k hlbšej zmene výchovno-vzdelávacích metód na našich školách. Všetky totiž negujú klasické frontálne vyučo-

vane a podporujú interaktívne metódy. Osvojovaním si týchto metód si študenti – budúci učitelia osvojujú iný, ako konzervatívny spôsob práce s deťmi.

Multikultúrna výchova tak môže prispieť k rozvoju medzilidskej tolerancie a k rozvoju tolerancie voči iným sociálnym skupinám. Robí to tým, že vychováva ľudí k pozitívnemu zhodnoteniu rôznorodosti. Vedie ľudí k tomu, aby rôznorodosť akceptovali nielen ako pozitívnu a podnetnú hodnotu spoločnosti; ale aby videli rôznorodosť ako základnú nevyhnutnú podmienku pre fungovanie zdravej spoločnosti. Ak sa povedomie rôznorodosti vzťahuje na väčšie sociálne skupiny, či na štáty, možno od multikultúrnej výchovy očakávať, že prispeje k mierovému spolunažívaniu vnútri štátu i medzi štátmi.

Multikultúrna výchova pritom vychádza z niekoľkých kľúčových hodnôt, ktoré môže v spoločnosti presadzovať.

Východisková hodnota sa rodí z vedomia nenahraditeľnosti a neopakovateľnosti individuálnej osobnosti, individuálneho života, individuálneho pohľadu na svet. Hodnota individuálneho človeka v sebe koncentruje všetko, k čomu multikultúrna výchova smeruje. Z nej vychádza a s ňou úzko súvisí vedomie rôznorodosti individuálnych pohľadov na svet, ale v tom istom okamihu aj nevyhnutnosť vytvárania jednoty v pohľade na svet cez vzájomné porozumenie. Len prepojením individuálnych prínosov v spolupráci je možné rozvíjať takú spoločnosť, ktorá rešpektuje individuálne potreby, nevedie však k chaotickému boju o ich uspokojenie, ale hľadá spoločné záujmy.

Cez zhodnotenie individuálneho človeka je možné rozvíjať povedomie ďalšej hodnoty – rešpektu k človeku, rešpektu k jeho citovému svetu, túžbam, potrebám, k jeho osobným záujmom. Rešpekt si však vyžadujú všetci ľudia, preto vyvrcholením kľúčových hodnôt multikultúrnej výchovy je rovnosť všetkých ľudí. Rovnosť nielen v právach a pred zákonom, hoci to sú základné predpoklady pre rešpekt – ale rovnosť v potrebách, v životných štýloch, rovnosť kultúrnych produktov, rovnosť vo vzdelaní a pod.

Hlavné ciele multikultúrnej výchovy možno formulovať nasledovne:

Tolerancia. V chápaní iných kultúr to znamená akceptovanie inej kultúry, „neútočenie“, s vedomím, že aj druhá kultúra má právo na existenciu. V takom postoji rešpektujeme, že iní ľudia majú inú kultúru. Vo vzťahu k druhým kultúram zostáva tolerancia na stanovisku pasívneho nezasahovania. Uvedomujeme si svoju odlišnosť od iných a odlišnosť ich kultúry od našej kultúry. Tento postoj je vybudovaný na uve-

domení si seba-identity – vieme, že kultúra má určité charakteristiky, ktoré sú relatívne stabilné, že sme si ich nejakým spôsobom vybudovali a že si ich mienime chrániť, lebo sú úzko spojené so životným štýlom. Uvedomujeme sa ako indivíduá uzavreté do svojho sveta, avšak tak isto vidíme aj druhých ľudí. Je to prístup založený na klasickom substančnom chápaní sveta – seba vidíme ako separátne substancie, a pretože aj iní sú svojbytnými substanciami, akceptujeme ich existenciu. Je to výchova k sebareflexii a k seba-identite.

Empatia. V chápaní iných kultúr to znamená rozvoj cítenia, podnecovanie schopností hľadieť na svet očami druhých ľudí. Vo výchove sa buduje flexibilita a otvorenosť cítenia voči novým podnetom, samostatné posudzovanie iných ľudí, budovanie samostatného prístupu k precit'ovaniu sveta s pomocou chápania druhých ľudí. Pre tento účel je nevyhnutné upozorňovať na predsudky, resp. cieľavedomé viesť človeka k uvedomovaniu si vlastných predsudkov, prípadne k odstraňovaniu predsudkov. Analytické myslenie a kritické myslenie tu zohrávajú veľkú úlohu, pretože pomáhajú otvárať predsudky a budovať bezpredsudkový prístup. Rozvíja sa tak tolerancia voči novému, ktoré je predpokladom aktívnejšej empatie. Vo vzťahu k druhým ľuďom stojíme na stanovisku aktívneho precit'ovania ich životných situácií. Svojím cítením prekračujeme svoju individuálnu uzavretosť tým, že si uvedomujeme, že druhí ľudia cítia inak – lebo si uvedomujeme, že vo svojich životoch vstupujú do iných vzťahov ako my. Už nevidíme seba ani ich ako uzavreté substancie, ale ako vzťahové štruktúry. Chápeme totiž, že substancia nie je nemenná, ale vzniká a existuje len vo vzťahoch. Preto sme schopní aj druhých ľudí vidieť v ich reálnych vzťahoch k svetu, medzi sebou aj voči nám. Tak vidíme aj samých seba. Tento prístup vychádza zo vzťahového chápania sveta. Je to výchova k precit'ovaniu a k chápaniu vzťahov.

Participácia a starostlivosť. V multikultúrnom chápaní je to prístup, ktorý sa zameriava na samostatné aktívne zasahovanie do sveta a jeho vzťahov. Vyrastá z vedomia zodpovednosti za beh sveta. Ak sme v predošlom vzťahovom prístupe pochopili, že ľudia existujú v reálnych vzťahoch a boli sme schopní pozrieť sa na svet ich očami, pochopili sme, že pre svoj život môžu potrebovať našu aktívnu zaangażovanosť, nie len precit'ovanie ich ťažkostí. Pre aktívne zasahovanie a starostlivosť o druhých je potrebný oveľa väčší rozvoj tvorivosti ako v predošlej empatii, pretože musíme reagovať na reálne vznikajúce stále nové situácie vo vzťahoch medzi ľuďmi. Zasahujeme na základe toho, že chápeme už nielen vzťahy medzi ľuďmi, ale chá-

peme príčiny ich správania a ich cítenia či ich postojov. Vidíme, že ľudský život má svoje vnútorné príčiny, ktoré ovplyvňujú jeho podobu. Pochopenie príčin pomáha pri hľadaní efektívnych spôsobov zasahovania do reality tak, aby sme druhým ľuďom pri tom neubližovali. Tento prístup vychádza z kauzálneho chápania sveta a je to výchova k participácii.

Spolupráca. Pretože starostlivosť o druhých môže hraničiť s vnucovaním svojej vôle a s manipuláciou, s asimiláciou a pod., je potrebné s ňou narábať mimoriadne opatrne. Podstatné pre efektívnu starostlivosť je adekvátne poznanie potrieb druhých ľudí. Multikultúrna výchova môže formovať v človeku nástroje na také poznávanie tým, že človeka otvára voči odlišnosti. Pri všetkej ohraničenosti ľudského vedomia a ľudských skúseností však treba rátať aj s neschopnosťou takého poznania. Vtedy prichádza posledný cieľ multikultúrnej výchovy, oveľa reálnejší ako predošlý – formovanie spolupráce totiž môže byť efektívne aj vtedy, ak človek celkom nepochopil motívy a potreby toho druhého. Akceptuje však ich odlišnosť od svojich a hľadá kompromisy, ako dospieť spolu s ním k spoločnému cieľu. Je to výchova k riešeniu konfliktov, ku kritickému mysleniu o vlastných predsudkoch a výchova k tvorbe kompromisov.

Špecifiká multikultúrnej výchovy

Multikultúrna výchova sa mnohokrát rozvíja bez určenia ostrejších hraníc, bez presnejšieho vymedzenia jej cieľov, obsahu, rozsahu i bez vymedzenia hlavných kategórií či výchovných postupov. Za multikultúrnou výchovu sa tak mnohokrát považuje každá výchova k tolerancii, či každý výchovný postup hovoriaci o inej kultúre. Tak napríklad učitelia hudobnej výchovy niekedy považujú svoj predmet za súčasť multikultúrnej výchovy, lebo predsa hovoria o hudbe iných národov. Podobný názor možno niekedy pozorovať u učiteľov dejepisu, ktorí predsa pri tematike druhej svetovej vojny hovoria o holokauste a nabádajú k tolerancii voči Židom.

V mnohých súvislostiach sa podobné výchovné postupy skutočne približujú multikultúrnej výchove. Rozsah ich pôsobenia je blízky, témy, ktorým sa venujú, sa prelínajú, niekedy smerujú k podobným výchovným cieľom. V dôsledku tejto blízkosti sa však rozlišujú len intuitívne, resp. sa neodlišujú vôbec. Ich prelínanie spôsobuje, že sa strácajú kritériá pre ich rozlíšenie, čím sa stráca ich špecifickosť, a tým oslabuje ich pôsobenie.

Zahmlievanie hraníc a prelínanie multikultúrnej výchovy s inými výchovnými oblasťami však má svoje racionálne jadro, pretože sú si skutočne blízke. Multikultúrna výchova samotná v sebe nesie obsah, ktorý je veľmi blízko iným výchovným oblastiam:

- Nesie politický obsah, lebo pluralitu kultúr (z ktorej multikultúrna výchovy vyšla a ktorá je jej cieľom) je možné a niekedy aj nutné zabezpečiť prostredníctvom politických opatrení. Musí sa preto dotýkať aj politiky, resp. vysvetľovať a interpretovať politické dopady multikulturalizmu.
- Akýkoľvek politický dopad má aj právne dôsledky, pretože politické rozhodnutia sa realizujú aj zmenou legislatívy, resp. sú obmedzované existujúcou legislatívou. Multikultúrna výchova preto musí reflektovať právne súvislosti a príčiny multikulturalizmu.
- Nesie samozrejme aj široký kultúrny obsah. Multikultúrna výchova sa nedotýka priamo akejkolvek ľudskej odlišnosti. Do jej pôsobnosti napríklad nepatrí akákoľvek tolerancia (niekedy sa rozširuje dokonca na problematiku integrácie postihnutých), ale len taká tolerancia, ktorá sa dotýka kultúrnych vzťahov. Hovorí preto o vzťahoch akulturácie, enkulturácie, asimilácie, kultúrnej dominancie apod.

- Nesie hlboký morálny obsah, pretože všetky uvedené súvislosti sa realizujú cez medziľudské vzťahy.
- Nakoniec, akýkoľvek vzťah medzi dvoma kultúrami existuje jedine v konkrétnej historickej situácii, takže multikultúrna výchova nie je možná bez historickej reflexie – nesie v sebe historický obsah.

Ukazuje sa, že multikultúrna výchova má obsah svojho záujmu veľmi blízky iným oblastiam výchovy, prípadne konkrétnym školským predmetom, dokonca často ide o jasné analógie (morálny obsah, právne súvislosti..). Máme pred sebou rôzne oblasti výchovy s analogickým obsahom. Ktoré sú to?

Na politický a právny obsah sa zameriavajú tieto výchovné oblasti:

- výchova k ľudským právam, ktorá reprezentuje rôzne generácie ľudských práv, interpretuje ich politické súvislosti, uplatňovanie ľudských práv vidí v kontexte aktuálnej politickej situácie,
- výchova k tolerancii – nechápe toleranciu ako všeľudský postoj, všeplatný postoj, ale analyzuje ho vždy v konkrétnom politickom a právnom systéme, vždy vo vzťahu k určitému štátnemu a právnemu kontextu,
- občianska výchova (výchova k občianstvu) – tiež vzťahuje občianstvo ku konkrétnemu štátnemu či nadštátnemu celku a rozvíja občiansku aktivitu, zodpovednosť a participáciu v konkrétnych legislatívnych rámcoch,
- globálna výchova, niekedy nazývaná aj mierovou výchovou či výchovou k mieru, síce presahuje hranice štátov a obmedzených legislatívnych prostredí – ale práve tým ich akceptuje, lebo vychováva k mierovej spolupráci práve s vedomím rôznosti politík a právnych systémov v jednotlivých štátoch.

Na kultúrny obsah sa orientuje:

- estetická výchova, ktorá pracuje s umeleckým materiálom a vo svojej modernej podobe podnecuje flexibilitu estetického vkusu pri stretnutiach s artefaktmi zo vzdialených kultúr.

Na morálny obsah sa orientuje:

- etická výchova (existuje na Slovensku, v iných krajinách existujú analogické predmety – morálna výchova, osobnostná výchova a pod.) – jednoznačne sa orientuje na rozvoj komunikácie s druhým človekom, na vyjadrenie vlastnej identity a akceptovanie identity druhého človeka, na rozvoj spolupráce medzi ľuďmi.

Historický obsah síce v sebe nesú všetky už spomenuté oblasti, najsilnejší je však vo:

- výchove o holokauste, pretože tam sa a začína hlboko v historických faktoch. Výchova k tolerancii, ktorá je obsiahnutá vo výchove o holokauste, sa rozvíja v priamej spolupráci s interpretáciou historických udalostí.

Aj tieto uvedené oblasti sa prelínajú, preto je nevyhnutné odlišovať ich obsah a ciele. Urobíme tak s pomocou kategórií, v ktorých sa ich obsah vyjadruje a s pomocou stručného opisu ich výchovných cieľov. Takým spôsobom sa môžeme dostať aj k špecifikám multikultúrnej výchovy.

Výchova k ľudským právam sa vyjadruje hlavne pomocou kategórií rovnosť, sloboda, právny systém, politika. Jej hlavnými výchovnými cieľmi je pochopenie právneho systému a jeho historického vývinu, ako aj – a hlavne – rozvoj vedomia rovnosti všetkých ľudí.

Výchova k tolerancii sa vyjadruje pomocou kategórií tolerancia, rovnosť, akceptácia, empatia, predsudok, stereotyp, kultúra a morálka. Svojimi hlavnými výchovnými cieľmi smeruje k rozvoju postojov – k tolerancii a k akceptovaniu druhých ľudí, ak aj k rozvoju spolupráce.

Výchova k občianstvu pracuje s pojmami zodpovednosť, samostatnosť, sloboda, participácia, aktivita, sebauvedomenie, angažovanosť. Jej hlavnými výchovnými cieľmi sú rozvoj samostatného a zodpovedného rozhodovania občana, ako aj podnecovanie aktívneho vstupu jednotlivcov do verejných záležitostí.

Globálna (mierová) výchova pracuje s pojmami globalizácia, mierové spolunažívanie, regionalizácia, ekonomika, ekológia. Jej hlavnými výchovnými cieľmi je globálne uvedomenie a mierové povedomie.

Estetická výchova pracuje hlavne s pojmami estetický vkus, estetická norma, estetická hodnota, kultúra. Hlavnými výchovnými cieľmi modernej estetickej výchovy je rozvoj vkusovej citlivosti a vkusovej tolerance.

Etická výchova využíva pojmy komunikácia, empatia, vzory, morálne normy a svojimi výchovnými cieľmi sa orientuje na rozvoj komunikácie, spolupráce, prosociálnosti a sebauvedomenia.

Výchova o holokauste využíva hlavne pojmy totalita, stereotyp, holokaust. Jej hlavným výchovným cieľom je rozvoj takých postojov a názorov, ktoré by nedovolili opakovať holokaust.

Hlavné kategórie a ciele multikultúrnej výchovy zreteľne ukazujú, že sa tieto oblasti skutočne v mnohom prelínajú:

Multikultúrna výchova pracuje s pojmami kultúra, tolerancia, empatia, spolužitie, menšina a väčšina, etnikum stereotyp, predsudok, rovnosť, sebauvedomenie, identita, zodpovednosť. Jej výchovné ciele sa orientujú hlavne na rozvoj tolerancie, empatie, starostlivosti o druhú kultúru a na rozvoj spolupráce (mierového spolužitia).

Uvedená enumerácia umožňuje, aby sme sa pokúsili opísať zvláštnosti v postavení jednotlivých oblastí výchovy a s pomocou klasifikačného postupu naznačiť ich postavenie vo výchove:

Ako samostatné oblasti výchovy je možné vyčleniť multikultúrnu výchovu, výchovu k občianstvu, estetickú výchovu a etickú výchovu (osobnostnú výchovu). Tieto tri oblasti majú zadefinované svoje obsahy, ciele aj špecifické postupy. Vo viacerých školských systémoch dokonca figurujú ako samostatné školské predmety, prípadne ako prierezové témy so zásadným významom.

Iné z vyššie spomenutých oblastí výchovy budeme klasifikovať len ako výchovné ciele, ktoré síce niekedy vyžadujú špecifické výchovné postupy, nemajú však vyčlenenú samostatnú oblasť výchovného pôsobenia a je možné ich budovať prakticky s pomocou akejkoľvek témy (zatiaľ čo v predošlej skupine je možné využívať obmedzený okruh tém – v multikultúrnej výchove hlavne kultúrne témy, v etickej výchove morálne témy a témy medziľudských vzťahov a pod.). Sú to – výchova k tolerancii a výchova k ľudským právam. Je možné ich rozvinúť napr. aj v estetickú výchovu, realizujú sa cez výchovu k občianstvu a najmä výchova k tolerancii má svoje miesto aj v etickej výchove. Ak by sme v kontexte výchovných cieľov uvažovali o multikultúrnej výchove, tá by tu nefigurovala ako samostatná oblasť výchovy, ale len v podobe svojich cieľov – ako výchova k spolupráci a empatii (tieto jej ciele je možné začleniť aj do iných výchovných oblastí).

Zvyšné uvedené výchovy budem klasifikovať len ako témy vo výchove, pretože nesú obsahy, ktoré je možné využívať pre rôzne ciele aj v rôznych oblastiach výchovy. Výchova k ľudským právam môže vystupovať ako prierezová téma (ľudské práva), ako prierezovú tému je možné pochopiť aj globálnu (mierovú) výchovu – tému globalizácie a mierového spolunažívania je možné rozvinúť v akejkoľvek oblasti výchovy. Samostatnou témou je aj výchova o holokauste, s ktorou nemožno pracovať kdekoľvek, ale môže byť veľmi efektívna v dejepise i v multikultúrnej výchove.

Ak by sme v kontexte tém vo výchove uvažovali o multikultúrnej výchove, tá by tu nefigurovala ako samostatná oblasť, ale jej obsah by mohol poskytovať podnety pre iné oblasti výchovy – hovorí totiž o rôznych kultúrach, čo je téma použiteľná kdekoľvek.

Aké sú vzťahy týchto oblastí, cieľov a tém vo výchove?

Podľa uvedenej klasifikácie sa výchova k tolerancii stáva súčasťou multikultúrnej, občianskej i etickej výchovy, priamo vyplýva z estetickej výchovy i z výchovy o holokauste.

Z výchovy k občianstvu je možné odvodzovať výchovu k ľudským právam, výchovu k tolerancii, globálnu výchovu a výchovu o holokauste. Úzko súvisí a môže spolupracovať s multikultúrnou výchovou, vzdialenejšie s estetickou výchovou.

Výchova k ľudským právam je v cieľoch zhodná s výchovou k tolerancii, s globálnou výchovou, súvisí s etickou výchovou a stáva sa súčasťou multikultúrnej výchovy a výchovy k občianstvu.

Globálna výchova je súčasťou výchovy k občianstvu, z nej možno odvodiť výchovu k tolerancii, je v cieľoch takmer zhodná s výchovou k ľudským právam a môže sa stať súčasťou multikultúrnej výchovy (ak sa multikultúrna výchova nezaoberá len najbližšími kultúrami, ale získa celosvetový rozmer).

Estetická výchova sa vo svojich cieľoch čiastočne zhoduje s multikultúrnou výchovou a môžeme z nej odvodiť výchovu k tolerancii.

Etická výchova je vo svojich cieľoch čiastočne zhodná s multikultúrnou výchovou a môže sa zhodovať aj s cieľmi výchovy k tolerancii, úzko súvisí (obsahom aj cieľmi) s výchovou k občianstvu.

Výchova o holokauste je súčasťou výchovy k občianstvu, môže sa stať súčasťou multikultúrnej výchovy a priamo z nej vyplýva výchova k tolerancii.

Klasifikácia sa nám teda ukazuje nasledovne:

oblasti výchovy	ciele výchovy	témy vo výchove
multikultúrna výchova	výchova k tolerancii	výchova k ľudským právam
výchova k občianstvu	výchova k ľudským právam	globálna (mierová) výchova
estetická výchova		výchova o holokauste
etickej výchovy		

Niektoré z nich už existujú u nás ako samostatné školské predmety – etická výchova, estetická výchova. Avšak aj občianska výchova, ktorá však v niektorých školských systémoch figuruje ako prierezová téma (formulovaná ako výchova k občianstvu), a majú sa ňou zaoberať iné školské predmety.

O tom, či multikultúrna výchova má fungovať ako samostatný školský predmet, sa vedú spory, tu len stručne vyjadríme, že efektívnejšie bude jej fungovanie v podobe prierezovej témy.

Niektoré z uvedených oblastí výchovy ťažko môžu vystupovať ako samostatný školský predmet, ťažko by totiž poskytli dostatočné hlboký a široký rozvoj kompetencií dieťaťa, ako si vyžaduje existencia predmetu. Taký je napríklad výchova o holokauste, alebo výchova k ľudským právam.

Prelínanie obsahov, cieľov a rozsahu pôsobenia sa ukazuje ako nevyhnutné. Zrejme nie je potrebné brániť sa takémuto prelínaniu, lebo by to mohlo viesť k rozpadu výchovy na konkurujúce si oblasti, takže by sa mohla narušiť efektívnosť komplexného výchovného pôsobenia. Účelnejšie je uvedomiť si hranice a vzťahy možnej spolupráce týchto oblastí, cieľov, tém, čo môže viesť k efektívnejšiemu výchovnému pôsobeniu aj k efektívnejšej deľbe práce.

Súčasná podoba multikultúrnej výchovy

Multikultúrna výchova vznikala tam, kde si ľudia začali uvedomovať konflikty v kontaktoch kultúr. Vznikla vtedy, keď sa tieto konflikty stali zjavnými a ľudia si definitívne uvedomili, že nežijú v kultúrnej homogénnej spoločnosti. Takáto situácia sa rozvinula v štátoch, ktoré sa označujú ako prisťahovalecké štáty – USA, Kanada, Holandsko. Tieto štáty buď vznikli ako prisťahovalecké a boli svedkami ďalších neutíchajúcich vln imigrácie; alebo sa napriek svojej kultúrnej homogénnosti stali cieľovou stanicou veľkých vln imigrácie (čo je prípad Holandska). Vedomie multikulturalizmu, a z neho sa odvíjajúca multikultúrna výchova, veľmi rýchlo preskočili do ďalších dvoch podobných štátov – Veľkej Británie a Austrálie. Z nich všetkých sa potom v 70. rokoch 20. storočia tieto idey šírili do celého sveta.

Druhým podnetom pre vznik a rozvoj multikultúrnej výchovy bolo výrazné členenie spoločnosti v euro-atlantickom civilizačnom okruhu na dominantnú kultúru a alternatívne kultúry. Vznik hnutí ako Provos, hipsteri, hippies, rast uvedomenia homosexuálov a ďalšia vlna feministického hnutia – to všetko v 50. až 60. rokoch 20. storočia spôsobilo, že si skupiny dovtedy v spoločnosti marginalizované začali nárokovvať rovnaké ľudské práva ako požíval (dominantný) zvyšok spoločnosti. Zrazu sa ukázalo, že spoločnosť je vo vojnom vnútri kultúrnej veľmi bohatá a vrstevnatá. Z toho však okamžite vznikali problémy so vzájomným pochopením (či nepochopením) a vzájomným tolerovaním (či netolerovaním).

Vedomie multikulturalizmu prinieslo pred spoločnosť nové problémy a multikultúrna výchova vznikla ako snaha dať odpoveď na vyslovené otázky, ako snaha riešiť tieto problémy. Spomenuté spoločnosti totiž ešte stále vyznávali ideály rovnosti, slobody a bratstva, pričom cítili, že tieto ideály niečo vážne narúša.

Rozdelenie euro-atlantického sveta druhej polovice 20. storočia na demokratický Západ a totalitný Východ sa koncom 80. rokov zrútilo. Všeobecný pád autoritatívnych režimov v strednej a východnej Európe sa udial v situácii stále pokračujúceho zjednocovania západnej Európy. Stredo- a východoeurópske štáty jednoznačne deklarovali snahu o včlenenie sa do demokratických štruktúr západného sveta, čo západná Európa s nadšením privítala. Zrazu sa zdalo, že svet (najmä ten euro-atlantický) speje k všeobecnej demokracii a k rešpektovaniu ľudských práv, práva menších a práva odlišných ľudí nevynímajúc.

V tom čase vznikli dve explicitné vyjadrenia takejto predstavy: Jednou z nich bolo revolučné heslo „Ať pravda a láska zvítězí nad lží a nenávistí“, ktoré dominovalo česko-slovenskej zime 1989-1990. Súčasne sa objavil aj teoretický pokus o spracovanie tejto predstavy – F. Fukujama a jeho koniec histórie. Podľa tejto koncepcie sa história končí, lebo vo svete víťazí demokracia, ľudské práva a dochádza k všeobecnému uplatneniu hesla Sloboda, rovnosť, bratstvo. Akoby sa mali ku koncu storočia naplniť aj ideály revolučných 60. rokov.

Podobné koncepcie a ideály však mali v sebe zakódovaný zásadný nedostatok – podcenili kultúrne rozdiely medzi štátmi, národmi, sociálnymi vrstvami a skupinami. Preto mohli extrapolovať názor skupiny štátov, či názor skupiny ľudí na celé ľudstvo.

V tomto zidealizovanom svete sa východiskom pre teóriu multikultúrnej výchovy stal individuálny občan, pred zákonom rovný so všetkými občanmi svojho štátu. Mala to byť autonómna osobnosť, vedomá si svojich práv a povinností voči sebe, spoločenstvu a štátu. Tento občan mal žiť v štáte, v ktorom sa moc podriaďovala právu, a na tomto základe fungovala a uplatňovala sa sloboda jednotlivca. Slobodu podporoval a umožňoval fakt, že občania kontrolovali moc.

Z takýchto východísk sa rodili koncepcie a metódy multikultúrnej výchovy. Jej základné pôsobenie sa v teórii na základe jej troch hlavných cieľov rozkladalo do troch fáz. Úvodným cieľom bola výchova k tomu, aby si človek uvedomil odlišnosť druhých ľudí a dokázal ju tolerovať ako odlišnosť. Pretože tolerancia ešte znamená len fakt, že sme odlišní, za druhý cieľ a vyšší stupeň sa považovalo akceptovanie odlišnosti – teda fakt, že človek pochopil korene odlišnosti a empaticky sa pokúša pozrieť na svet očami príslušníka druhej kultúry. Ani to sa nepovažovalo za dostatočné. Za vrcholný cieľ a tretiu fázu multikultúrnej výchovy sa považoval rozvoj starostlivosti o odlišnú kultúru, teda aktívne zaangažovanie jednotlivca v prospech odlišnej kultúry. Konečným cieľom mala byť nielen tolerancia a akceptovanie inej kultúry, ale uvedomenie si nevyhnutnosti existencie odlišnej kultúry: vedomie, že len v takýchto protikladoch človek existuje; vedomie, že ak nemá zahynúť ako kultúrna bytosť, musí sa venovať zachovávaniu týchto protikladov, tejto pestrej odlišnosti.

Dnes sa svet mení. Od prelomu 20. a 21. storočia stráca (najmä euroatlantický) svet ideály 60. rokov 20. storočia a uvedomuje si idealizovanosť sebaobrazu z konca 20. storočia. Spoznáva hranice liberalizmu a tolerance. Upevňovanie

sociálnych, kultúrnych a politických noriem, návraty veľkých príbehov, návrat viery v pravdu, étos, hodnoty, to všetko radikálne mení súčasný svet.

Z týchto faktov vyplýva pre multikultúrnu výchovu zásadný problém: Ak sa svet tolerancie, demokracie, všeobecnej radosti z odlišnosti kultúr mení na svet politicky, ekonomicky a sociálne sa uzatvárajúci, mala by sa meniť aj multikultúrna výchova. Pretože jej východiská sa formovali v inej spoločenskej, politickej a medzinárodnej situácii, ako existuje dnes – je nutné nanovo preverovať jej východiská i postupy.

K akým premenám by dnes mala smerovať multikultúrna výchova?

Jedným zo zásadných dôsledkov súčasných premien je opätovné posilňovanie kultúrnej identity – osobnej, kolektívnej, národnej, skupinovej. Návrat k hľadaniu a k chápaniu kultúrnej identity umožňuje človeku v euro-atlantickom priestore pochopiť, že mnohé z doterajších multikultúrnych programov, ktoré pripravovala väčšina pre menšinu, boli vlastne skrytou – asimiláciou. Multikultúrna výchova, ktorá dnes chce rešpektovať kultúrnu identitu každého účastníka výchovného procesu, sa tak môže stať aj prostriedkom proti asimilácii. Predtým skrytá asimilácia a akulturácia musí byť v multikultúrnej výchove pomenovaná ako akulturácia. Preto oproti stieraniu identít dnes oveľa viac nastupuje rozvoj identity (alebo aspoň potvrdzovanie identity).

Z toho vyplýva, že multikultúrna výchova by dnes mala upúšťať od paušálnych výchovných programov, aké by bolo možné využiť pri rôznych sociálnych a kultúrnych skupinách. Dnes – pri opätovnom zdôrazňovaní identity – je nutné každý výchovný program cielene budovať len pre konkrétnu sociálnu skupinu, pre konkrétnu kultúru.

Z tohto hľadiska sa radikálne spochybňuje hlavne tretí cieľ a tretia fáza z pôvodnej multikultúrnej výchovy – starostlivosť o odlišnú kultúru. Ukazuje sa, že druhá strana (o ktorú prejavuje človek starostlivosť) vôbec nemusí mať záujem o starostlivosť, alebo si môže starostlivosť o svoju kultúrnu identitu predstavovať úplne inak.

V dnešnej multikultúrnej výchove sa preto menia hlavne jej ciele:

Vo svete tolerancie, demokracie a všeobecného optimizmu, vo svete stierania kultúrnych identít, bola cieľom multikultúrnej identity tolerancia a empatia voči odlišnej kultúre. Vo svete vzájomnej nedôvery, autoritárskych a centralizovaných opatrení, vo svete skepsy a v raste podozrievavosti, sa cieľom multikultúrnej výchovy musí stať spolupráca a koexistencia rôznych kultúr. Už vôbec nie je dôležité, či človek inú kultúru pochopil. Dôležité je žiť vedľa seba a nájsť reálny modus spolupráce.

Predtým smerovala multikultúrna výchova do značnej miery ku kultúrnej väčšine, lebo ju mala naučiť chápať kultúrne menšiny a mala pomáhať pri rozvoji programov starostlivosti o menšiny. V čase, keď sa programy starostlivosti spochybňujú, zostáva už len snaha o vzájomné porozumenie v spolupráci, snaha o zachovanie existencie v odlišnosti. Multikultúrna výchova smeruje v snahe o zachovanie existencie (a koexistencie) obidvoma smermi – k väčšine, aby si väčšina uvedomila, že menšinu nemôže asimilovať a zrušiť; k menšine, aby si menšina uvedomila, že väčšina nikdy nebude akceptovať všetky požiadavky menšiny. Je to nerovný boj a v spolupráci sa zachováva nerovnosť skupín, pretože jedna z nich vždy bude ekonomicky a mocensky silnejšia. Avšak pri rovnosti na úrovni jednotlivca si multikultúrna výchova túto nerovnosť uvedomuje a snaží sa s ňou rátať.

V súčasnom svete vyrastá pred multikultúrnou výchovou zásadný problém: Vo svete, ktorý si na vrchol svojej hodnotovej hierarchie kládol rovnosť, empatiu a starostlivosť o odlišné kultúry, bolo to odlišné niečím iným vnútri vlastnej kultúry, či vnútri vlastného spoločenstva. Príslušníci inej kultúry boli ľuďmi, ktorí prišli do nášho sveta, alebo to bola kultúra, ktorá vznikla v našom známom svete – a my sme im principiálne mohli aj chceli porozumieť. Vo svete, kde sa kultúry uzatvárajú do seba, vo svete podozrievavosti a nepriateľstva zrazu začíname chápať, že odlišná kultúra môže byť radikálne odlišná. Už to nie sú iní príslušníci „nášho sveta“, ale je to celkom „iný svet“, s ktorým akurát zdieľame spoločný priestor. Ak aj prišli zďaleka, ešte sa nemuseli včleniť do našej kultúry, iba žijú „vedľa nás“, ale zostali žiť „vo svojom svete“. Zisťujeme, že odlišná kultúra nie je (nemusí byť) súčasťou spoločného celku, ale zostala súčasťou iného celku. Ľudia z inej kultúry túto kultúru chcú, lebo je pre nich prirodzeným životným prostredím a my musíme akceptovať, že máme vedľa seba iný svet. Žijú „inde“, aj zostanú inde a zároveň zostanú inými, hoci žijú „tu“.

V meniacom sa svete sa musí multikultúrna výchova vyrovnávať so situáciou radikálnej odlišnosti. Už nestačí, ak nás učí prispôsobovať sa, pretože radikálne odlišné kultúry sa ani nemôžu prispôbiť. Multikultúrna výchova nás dnes musí viesť tak, aby sme si tento fakt uvedomili a naučili sa s ním žiť. Učí nás koexistovať a spolupracovať s radikálne odlišnými kultúrami.

Literatúra

- Adler, P.: Beyond cultural identity: reflections on cultural and multicultural man. In: Culture learning: Concepts, application and research. R. W. Brislin (ed.) Honolulu : University of Hawaii press, 1977 (bez ISBN)
- Adorno, Th. W.: Estetická teorie. Praha : Panglos, 1997. ISBN 80-902205-4-1
- Aristoteles: Poetika. In: Aristoteles: Poetika. Rétorika. Politika. Bratislava : Tatran, 1980 (bez ISBN)
- Bakoš, J.: Dejiny a koncepcie stredovekého umenia na Slovensku. Bratislava : Tatran, 1984 (bez ISBN)
- Bakoš, J.: Periféria a symbolický skok. Bratislava : Kalligram, 2000. ISBN 80-7149-364-3
- Barša, P.: Politická teorie multikulturalismu. Brno: CDK, 1999. ISBN 80-85959-47-X
- Barthes, R.: Mytologie. Praha : Dokořán, 2004. ISBN 80-86569-73-X
- Baudrillard, J.: Amerika. Praha : Dauphin, 2000. ISBN 80-86019-97-7
- Baudrillard, J.: Dokonalý zločin. Olomouc : Periplum, 2001. ISBN 80-902836-7-5
- Bennet, M. J.: Towards ethnorelativism: a developmental model of intercultural sensitivity. In: Education for the intercultural experience. R. M. Paige (ed.) Yarmouth : Intercultural Press, 1993 (bez ISBN)
- Berkeley, G.: O základoch ľudského poznania. In: Antológia z diel filozofov 5. Novoveká empirická a osvietenská filozofia. Bratislava : VPL, 1967. s. 107-156 (bez ISBN)
- Blecha, I.: Fenomenologie a kultura slepé skvrny. Praha : Triton, 2002. ISBN 80-7254-264-8
- Boileau, N.: Básnické umenie. Bratislava : Tatran, 1990. ISBN 80-222-0219-3
- Burke, E.: O vkuse, vznešenom a krásnom. Bratislava : Tatran, 1981 (bez ISBN)
- Culture Learning: Concepts, Application and Research. R. W: Brislin (ed.). Honolulu: University of Hawaii Press, 1977 (bez ISBN)
- Culture matters. L. E. Harrison, S. P. Huntington (eds.). New York : Basic Books, 2000. ISBN 0-463-03175-7
- Čapová, M. – Sklenárová, I.: Výskum občianskeho vzdelávania štrnásťročných žiakov v SR. Civic education study. Bratislava : ŠPÚ, 2002. ISBN 80-85756-74-9
- Demokracie a Evropa v době globalizace. M. Goňcová (ed.). Brno : MU, 2003. ISBN 80-210-3301-0

Dionisiův neb Longinův spis „O vznešenu“. Praha : Společnost přátel antické kultury, 1931 (bez ISBN)

Dolinská, V.: Prieniky kultúr v globálnom priestore. Banská Bystrica : EF UMB, 2004.. ISBN 80-8055-929-5

Đurigová, N.: Medzikultúrna komunikácia. Bratislava : FFUK, 2004. ISBN 80-89197-18-3

Dürr, K. – Spajic-Vrkaš, V. – Martins, I. F.: Strategies for Learning Democratic Citizenship. Dokument č. DECS/EDU/CIT (2000) 16. Štrasburg : Rada Európy, 2000

Eco, U.: Skeptikové a těšitelé. Praha: Svoboda, 1995. ISBN 80-205-0473-9

Fischerová, A.: Kulturologický koncept dejín národnej kultúry. Acta culturologica č. 2. Bratislava : FF UK, 1998. ISBN 80-88901-13-8

Gollob, R. – Huddleston, E. – Krapf, P. – Salema, M.-H. – Spajic-Vrkaš, V.: Tools on Teacher Training for Education for Democratic Citizenship and Human Rights Education. Dokument č. DGIV/EDU/CIT (2004) 44. Štrasburg : Rada Európy, 2004

Heer, F.: Evropské duchovní dějiny. Praha : Vyšehrad, 2000. ISBN 80-7021-333-7

Hegel, G. W. F.: Estetika I. Bratislava : VPL, 1968 (bez ISBN)

Husserl, E.: Krize evropských věd a transcendentální fenomenologie. Praha : Academia, 1972. (bez ISBN)

Chvatík, K.: Strukturální estetika. Praha : Victoria Publishing, 1994. ISBN 80-85865-03-3

In From the Margins. A contribution to the debate on Culture and Development in Europe. Dokument č. CC-CULT (96) 7. Štrasburg : Rada Európy, 1996

Ingarden, R.: Umělecké dílo literární. Praha : Odeon, 1989. 424 s. ISBN 80-207-0104-4

Interkulturní vzdělávání. Příručka nejen pro středoškolské pedagogy. Projekt Varianty. Praha : Člověk v tísni, 2002. ISBN 80-7106-61-1

Interkulturní vzdělávání. Vybrané pojmy a teorie. Příručka pro pedagogy. Praha : Člověk v tísni, 2005

Kant, I.: Kritika soudnosti. Praha : Odeon, 1975 (bez ISBN)

Kritické pojmy dejín umenia. R. S. Nelson, R. Shiff (eds.) Bratislava : Centrum súčasného umenia, Slovart, 2004. ISBN 80-7145-978-X

Liotard, J.-F. Putování a jiné eseje. Praha : Hermann & synové, 2001 (bez ISBN)

Liotard, J.-F.: Čo maľovať? Adami, Arakawa, Buren. Bratislava : Petrus, 2000. ISBN 80-88939-12-7

Lyotard, J.-F.: Note on the Meaning of the 'Post-'. In: Postmodernism. Th. Docherty (ed.). New York : Columbia University Press, 1993. ISBN 0-231-08221-5

Lyotard, J.-F.: Odpoveď na otázku: Čo je postmoderna? In: Zborník: Za zrkadlom moderny. E. Gál, M. Marcelli (eds.). Bratislava : Archa, 1991

Milénium. Národný program výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike v najbližších 15-20 rokoch. Bratislava : Iris, b.r. ISBN 80-89018-36-X

Mistrík, E.: Integrujúca sa Európa, občan a kultúra. Bratislava : Evyan, 1999. ISBN 80-968199-0-9

Mistrík, E.: Multikultúrna výchova v príprave učiteľov. Bratislava: Iris, 2000. ISBN 80-89018-10-6

Mistrík, E. – Čuchranová, D. – Dúbravová, V. – Lysý, J. – Malík, B. – Pánik, P.: Občan a občianstvo. Veľký Biel : Pope print, 2001. ISBN 80-968626-6-9

Mistrík, E. – Haapanen, S. – Heikkinen, H. – Jazudek, R. – Ondrušková, N. – Räsänen, R.: Kultúra a multikultúrna výchova. Culture and Multicultural Education. Bratislava: Iris, 1999. ISBN 80-88778-81-6

Mokrejš, A.: Umění: a k čemu? Praha : Triton, 2002. ISBN 80-7254-199-4

Mukařovský, J.: Estetická norma. In: Mukařovský, J.: Studie z estetiky. Praha : Odeon, 1966 (bez ISBN)

Mukařovský, J.: Estetika jazyka. In: Mukařovský, J.: Studie z poetiky. Praha : Odeon, 1982 (bez ISBN)

Multikulturalita, interkulturalita, transkulturalita. Acta culturologica č. 6. K. Podoláková (ed.) Bratislava : Asco art & science, 2001. ISBN 80-88820-19-7

Multikulturní výchova v teorii a praxi. L. Gulová, E. Štěpařová (eds.). Brno : MU, 2004. ISBN 80-86633-14-4

Mýty naše slovenské. E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová (eds.). Bratislava : Academia Electronic Press, 2005. ISBN 80-8880-61-0

My v Európe. I. Kšiňan (ed.) Bratislava : NOC, 1997. ISBN 80-7121-143-5

Obnova učebného programu vysokoškolskej prípravy učiteľa občianskej náuky. J. Kučírek (ed.). Nitra : UKF, 2002. ISBN 80-8050-487-3

Perspektivy občanské společnosti v integrující sa Evropě. M. Goňcová (ed.). Brno : MU, 2001. ISBN 80-210-2746-0

Polyaisthesis. Multiperceptual consciousness and the idea of integrating arts and sciences in education. W. Roscher, Ch. G. Allesch, P. M. Krakauer (eds.). Viedeň : VWGÖ, 1991. ISBN 3-85369-833-6

Programové vyhlásenie vlády SR. 1994, 1998, 2002.

Propp, V. J.: Morfológia rozprávky. Bratislava : Tatran, 1969 (bez ISBN)

Průcha, J.: Multikulturní výchova. Praha: ISV, 2001. ISBN 80-85866-72-2

Průcha. J.: Interkulturní psychologie. Praha: Portál, 2004 ISBN 80-7178-885-6

Rushkoff, D.: Kyberie: Život v kyberprostoru. Praha : Živel, 1999. ISBN 80-85239-34-5

Sangarakshita: A Survey of Buddhism. Londýn : Tharpa Publications, 1987. ISBN 0-948006-01-3

Scruton, R.: Estetické porozumění. Brno : Barrister & Principal, 2005. ISBN 80-85947-92-7

Scruton, R.: Průvodce inteligentního člověka po moderní kultuře. Praha : Academia, 2002. ISBN 80-200-1076-9

Seminár Integračný šok. Bratislava : NOC, 1996 (bez ISBN)

Shusterman, R.: Estetika pragmatizmu. Bratislava : Kalligram, 2003. ISBN 80-7149-528-X

Siete, kyberkultúra, kyberpriestor. N. Hrašková, B. Dohnány (eds.) Bratislava : STU, 2001. ISBN 80-227-1635-9

Slovenská kultúra a umenie v európskom kultúrnom priestore. L. Hrnčírik, E. Tkáčiková (eds.) Bratislava : PdF UK, 1993 (bez ISBN)

Slovensko 2001. Súhrnná správa o stave spoločnosti. M. Kollár, G. Mesežnikov (eds.). Bratislava : IVO, 2001. ISBN 80-8935-26-1

Smrt starých médií. Rozhovor se Seanem Cubittem. In: Živel. č. 22. Zima 2002, s. 30-34

Sopóci, J. a kol.: Slovensko v deväťdesiatych rokoch. Bratislava : UK, 2003. ISBN 80-223-1732-2

Soukup, V.: Dějiny sociální a kulturní antropologie. Praha : UK, 1996. ISBN 80-7184-158-7

Sparrow, L. M.: Beyond multicultural man: complexities of identity. In: International Journal of Intercultural Relations. roč. 24, 2000, č. 2, Marec 2000.

Stadtrucker, I.: Čas projektívnej kultúry. Bratislava : Tatran, 1982 (bez ISBN)

Šupšáková, B. a kol.: Vizuálna kultúra a umenie v škole. Svätý Jur : Digit, 2004. ISBN 80-968441-1-3

Tatarkiewicz, W.: Dejiny estetiky. Staroveká estetika. Bratislava : Tatran, 1985 (bez ISBN)

Tatarkiewicz, W.: Dejiny estetiky. Stredoveká estetika. Bratislava : Tatran, 1988 (bez ISBN)

Tatarkiewicz, W.: Dejiny estetiky. Novoveká estetika. Bratislava : Tatran, 1991. ISBN 80-222-0186-3

Tatarkiewicz, W.: Dzieje sześciu pojęć. Varšava : PWN, 1975 (bez ISBN)

The Tibetan Dhammapada. Londýn : Wisdom Publications, 1986. ISBN 0-86171-012-6

Timura, V.: Slovienske kontinuá. Bratislava : Tatran, 1991. ISBN 80-220-0319-X

Úvod do literární vědy. M. Pechlivanos, S. Rieger, W. Struck, M Weitz, M. (eds.) Praha : Herrman & synové, 1999. 454 s. (bez ISBN)

Utváranie národnej a kultúrnej identity. Acta culturologica č. 2. K. Podoláková (ed.) Bratislava : FFUK, 1998. ISBN 80-88812-09-7

Van Damme, W.: Beauty in Context. Leiden : E. J. Brill, 1996. ISBN 90-04-10608-1

Vaněk, J.: Estetika myslenia a tela. Bratislava: Iris, 1999. ISBN 80-88778-80-8

Vasubandhu: The Trisvabhavanirdesa. b. m. : Visvabharati, 1939. (bez ISBN)

Virilio, P.: Stroj videnia. Bratislava: SFÚ, 2002. ISBN 80-85187-31-0

Welsch, W.: Estetické myslenie. Bratislava : Archa, 1993. ISBN 80-7115-063-0

Welsch, W.: Naše postmoderní moderna. Praha : Zvon, 1994. ISBN 80-7113-104-0

Welsch, W.: Umelé rajské záhrady? Bratislava : Soros Center for Contemporrary Arts, 1995. (bez ISBN)

Základné údaje. Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001. Bratislava : ŠÚ SR, 2002 (bez ISBN)

Zborník: V labyrinte popkultúry. Nitra : FF UKF, 2004. ISBN 80-8050-709-0

Zuska, V.: Estetika. Praha : Triton, 2001. ISBN 80-7254-194-3

Žilková, M. – Salanciová, M. – Gulišová, I.: Cvičenia z estetickej výchovy. (Metodická príručka pre učiteľov). Bratislava : Metodické centrum, 1999. ISBN 80-8052-065-8

Žilková, M. a kol.: Praktická estetika. Nitra : FF UKF, 2001. ISBN 80-8050-500-4